Finansirano sredstvima
Evropske unije

Mir i bezbednost na Kosovu

Rodna analiza

2025

Sprovela: Mreža Žena Kosova
Podržava, štiti i promoviše prava i interese žena i devojaka na Kosovu

Ova publikacija je objavljena uz pomoć sredstava Evropske unije. Njen sadržaj je isključiva odgovornost Mreže žena Kosova i na odražava nužno stavove Evropske unije.

Zahvalnost

Mreža žena Kosova (MŽK) izražava zahvalnost Kancelariji Evropske unije na Kosovu pre svega jer nam je poverila ovaj važan zadatak, ali i za plodonosnu saradnju tokom celog procesa. Tim se zahvaljuje svim pojedinkama i pojedincima, organizacijama i institucijama koje su sa nama podelile svoje dragoceno vreme kako bi učestvovale u ovom istraživanju, uključile se u radionice provere podataka i pružile komentare na prvu verziju teksta, time doprinoseći njegovoj reviziji. Ovu analizu su napisale Nikol Farnsvort, Valmira Rašiti, Eba Helman, Maljinda Behrami, Eleta Šala, Donjeta Morina, Mimoza Svirca i Latra Demaći iz Mreže žena Kosova. Sve članice tima bile su angažovane za sprovođenje intervjua, u čemu su takođe učestvovale i Luigi Uka, Durata Alilaj i Anda Krasnići. Izvršna direktorka MŽK, Igbale Rogova, je pružila strateško usmerenje i podršku tokom celog procesa. Sara Nikol Baksli je doprinela etičkim uvidima. Nikol Farnsvort i Latra Demaći su uredile i lektorisale tekst. MŽK izražava duboku zahvalnost svim volonterkama koje su podržale proces transkribovanja i kodiranja podataka, uključujući Andu Krasnići, Vionu Recicu, Dominik Ogreanu, Bleronu Sojevu, Liridona Škodra, Puhiza Šemsedini, Lisu Volfhugel i Lizu Kvafleši.

Sadržaj

Skraćenice

ADA	Austrijska agencija za razvoj
ARR	Agencija za rodnu ravnopravnost
BIRN	Balkanska istraživačka novinarska mreža
CASA	Centar za afirmativne društvene akcije
CBM	Izgradnja zajednice Mitrovica / Community Building Mitrovica
CEDAW	Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena
CEL	Centar za ravnopravnost i slobodu
CLIP	Plan primene na nivou države
CPD	Centar za mir i toleranciju
ZBOP	Zajednička bezbednosna i odbrambena politika Evropske unije
OCD	Organizacija civilnog društva
D4D	Demokratija za razvoj / Democracy for Development
EK	Evropska komisija
ECMI	Evropski centar za pitanja manjina
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
EEAS	Evropska služba za spoljne poslove
EU	Evropska unija
EUO	Kancelarija Evropske unije na Kosovu
EULEKS	Misija Evropske unije za vladavinu prava na Kosovu
SPEU	Specijalni predstavnik Evropske unije
GAP	Akcioni plan za rodnu ravnopravnost
SRR	Službenica/službenik za rodnu ravnopravnost
VK	Vlada Kosova
VS	Vlada Srbije
ROB	Rodno odgovorno budžetiranje
HMPK	Fond za humanitarno pravo Kosovo
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
NKM	Nezavisna komisija za medije
IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć Evropske unije
KAS	Kosovska agencija za statistiku
KCSF	Kosovska fondacija za civilno društvo
KCSS	Kosovski centar za studije bezbednosti
KFOR	Kosovske snage (NATO)
KCRS	Kosovski centar za rodne studije
KII	Intervjui sa ključnim informantima/sagovornicima
OVK	Oslobodilačka vojska Kosova
KPRR	Kosovski program za rodnu ravnopravnost
KRCT	Kosovski rehabilitacioni centar za žrtve torture
KBS	Kosovske bezbednosne snage
MŽK	Mreža žena Kosova
ZRP	Zakon o ravnopravnosti polova
LGBTQI+	Lezbejke, gejevi, biseksualne, trans*, kvir, interseks i osobe koje se drugačije identifikuju
MKOS	Ministarstvo kulture, omladine i sporta
MONTI	Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija
MFRT	Ministarstvo finansija, rada i transfera
NAP	Nacionalni akcioni plan
NATO	Severno-Atlantska Alijansa
NDI	Nacionalni demokratski institut
NPEI	Nacionalni program za evropske integracije
NSI	Nova društvena inicijativa
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
KP	Kancelarija premijera
OEBS	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
PTSP	Post-traumatski stresni poremećaj
RSF	Reporteri bez granica

RYCO	Regionalna kancelarija za saradnju mladih
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SALW	Malokalibarsko i lako oružje
COR	Ciljevi održivog razvoja
GS	Generalni sekretar/sekretarka
SL	Srpska lista
UK	Ujedinjeno Kraljevstvo
UN	Ujedinjene nacije
UN Women	Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNICEF	Dečiji fond Ujedinjenih nacija
UNMIK	Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
UNKT	Tim Ujedinjenih nacija na Kosovu
UNSC	Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija
UNSCR	Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija
SAD	Sjedinjene Američke Države
USAID	Agencija za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država
VV	*Vetevendosje* [Samoopredeljenje] politička stranka
ŽOCD	Ženska organizacija civilnog društva
WISE	Program stažiranja za mlade profesionalce sa Zapadnog Balkana
ŽMB	Žene, mir, bezbednost
YIHR	Inicijativa mladih za ljudska prava
YPN	Mreža mladih profesionalaca
MMB	Mladi, mir, bezbednost

1. Kratak pregled

Agenda Žene, mir, bezbednost (ŽMB) prepoznaje suštinski važnu ulogu koju žene igraju u prevenciji konflikta, izgradnji mira i post-ratnom oporavku. Ona poziva na smisleno učešće žena u svim aspektima pitanja mira i bezbednosti, u zaštiti njihovih prava tokom i nakon konflikta i uključivanju rodne perspektive u sve napore za izgradnju mira. Evropska unija (EU) se obavezala da će primeniti Agendu ŽMB, uključujući na Kosovu. Kancelarija Evropske unije na Kosovu (EUO) je naručila ovu „Rodnu analizu mira i bezbednosti na Kosovu", koju je sprovela Mreža žena Kosova (MŽK), kako bi obezbedila uvide zasnovane na dokazima i njima potkrepila spoljne akcije EU na Kosovu, u skladu sa EU obavezama u vezi sa Agendom ŽMB. Ova analiza ispituje koliko je pravni okvir na Kosovu rodno osetljiv u pogledu prevencije konflikta, rešavanja uzroka i posledica konflikta, ključnih akterki i aktera koji su uključeni u konflikt i izgradnju mira, aktivnosti izgradnje mira, te korake koje je potrebno napraviti u smeru mira i bezbednosti koji su inkluzivni, rodno odgovorni i održivi. Istraživanje je podrazumevalo mešovite metode, uključujući intervjue, fokus grupe i analize sadržaja.

Pravni i politički okviri koji se odnose na pitanje bezbednosti, uključujući prevenciju i bavljenje posledicama konflikta na Kosovu, nisu dovoljno rodno osetljivi. Kosovo je imalo Akcioni plan ŽMB od 2013. do 2015. godine, koji je u najvećoj meri i primenjen. Nakon što je istekao, Kosovski program za rodnu ravnopravnost (KPRR) 2020-2024 je uključio i neke aspekte teme ŽMB. Od avgusta 2025. godine, Kosovo nema Nacionalni akcioni plan (NAP) za primenu Agende ŽMB, ali Vlada planira da uvrsti ovu Agendu u predstojeći KPRR.

Iako se nasilje velikih razmera okončalo, ljudi na Kosovu, a posebno žene u svim svojim različitostima, i dalje se osećaju nebezbedno i suočavaju se sa posledicama konflikta, uključujući konstantan osećaj nesigurnosti, slabo učešće u društvenim i političkim dešavanjima, ograničen pristup uslugama, nerešene traume, zdravstvene probleme, pregorevanje aktivistkinja i aktivista, pa čak i smrt. Učesnice i učesnici istraživanja naglašavaju da, bez pravde i odgovornosti, konflikt opstaje i obesmišljava angažovanje u procesima izgradnje mira. Oni su identifikovali moguće okidače konflikta: politička okruženja u kojima dominiraju muškarci, napore političara da zadrže pozicije moći, etnonacionalističke patrijarhalne narative koje putem medija šire politički lideri, segregaciju u obrazovnom sistemu, obrazovanje koje podstiče militarizovane rodne norme, lošu komunikaciju među etničkim grupama, nedovoljno (tranzicione) pravde, ekonomsku nestabilnost, narative isključenja drugih koje promovišu mediji, ograničen pristup osnovnim pravima i uslugama, istrajne patrijarhalne rodne norme povezane sa nezaposlenošću i marginalizaciju žena, osoba sa invaliditetom, etničkih manjina, LGBTIQ+ osoba koja se sprovodi u političke svrhe. Nalazi istraživanja sugerišu da su muškarci, i to posebno politički lideri iz Kosova i Srbije, ključni akteri koji doprinose konfliktu. Uprkos tome što ženama manjka pravne, političke i ekonomske moći da se uključe i što su izložene isključivanju iz zvaničnih mirovnih procesa i generalno procesa donošenja odluka, one se kontinuirano pominju kao akterke spremne da se angažuju u procesima izgradnje mira, a organizacije civilnog društva (OCD), posebno ženske organizacije civilnog društva (ŽOCD), kao ključne akterke koje doprinose miru. Postoji potencijal da se mladi uključe kao akteri mira, ali i kao akteri konflikta (posebno kada je reč o mladim muškarcima), u zavisnosti od toga ko ih angažuje i na koje načine. Ipak, generalizovanje žena kao mirnih, a muškaraca kao nasilnih može doprineti tome da se previdi pluralnost njihovih uloga i da se, umesto da se izazivaju, zapravo jačaju rodne norme i odnosi koji doprinose konfliktima.

Sami po sebi, projekti izgradnje mira imali su tendenciju da se zasnivaju na odličnim analizama konflikta, ali im je nedostajala rodno odgovorna osetljivost na konflikte, uzimajući u obzir prošlost Kosova. Iz intersekcionalne rodne perspektive, osetljivost na konflikte zahteva inkluzivnije konsultacije u planiranju akcija, poboljšanje rodne analize kako bi se dopunila logika intervencija, rodno osetljiva analiza rizika od konflikata i mere ublažavanja, dugoročniji pristup zasnovan na potrebama (npr. ekonomija, energija, životna sredina, a ne „mir" za jačanje poverenja) i bavljenje strukturnim preprekama koje sprečavaju puno angažovanje žena u pripremi politika i političkim dijalozima (npr. nepristupačne sale, nemogućnost obezbeđivanja nege za osobe o kojima žene brinu, ekonomska i politička isključenost).

Ova analiza nudi niz preporuka koje imaju za cilj da utiču na zakone, politike i programe koji su osetljiviji na pitanja roda u konflikta.

2. Uvod

Opšti cilj ove analize je da doprinese primeni spoljnih obaveza Evropske unije u vezi sa Agendom ŽMB, u skladu sa Zaključcima Saveta o ŽMB iz 2018. i 2022. godine, i Strateškim pristupom EU Agendi ŽMB i Akcionim planom (2019-2024)[1]. Specifičan cilj je da se pruži doprinos politikama EU u oblasti ŽMB na Kosovu i finansijskoj pomoći koja se odnosi na sve EU programe kroz pružanje preporuka zasnovanih na dokazima i akcionog plana koji će doprineti oblikovanju politika i planiranja EU.

2.1. Metodologija

U ovom odeljku dajemo kratak pregled korišćene metodologije. MŽK je koristila tzv. pristup utemeljenog istraživanja, što podrazumeva proces koji se odvija u različitim fazama, te kroz koji se metodologija, istraživačka pitanja, metode i izvori postupno prilagođavaju kako novi podaci pristižu.[2] Ovaj pristup doprinosi participativnom, inkluzivnom istraživanju, što utiče na unapređenje kvaliteta i validnosti.

2.2. Istraživačka pitanja

Glavna istraživačka pitanja su:

1. U kojoj meri je pravni okvir Kosova inkluzivan i rodno osetljiv kada je reč o prevenciji i rešavanju sukoba?
2. Iz intersekcionalne rodne perspektive, šta su uzroci i posledice konflikta?
3. Posmatrajući iz perspektive roda i intersekcionalnih razlika, ko su ključne akterke i akteri, uključujući i strane u konfliktu, osobe pogođene konfliktom, one koje imaju interes i uloge u konfliktu; takođe, ko su akterke i akteri mira i rezilijentnosti?
4. Koliko su inkluzivne i rodno osetljive prošle i tekuće aktivnosti prevencije konflikta, izgradnje mira i stabilizacije?
5. Uzimajući ovo u obzir, koji politički i programski koraci se mogu preduzeti u smeru delotvornijeg, inkluzivnijeg odgovora na unapređenje mira i bezbednosti koji je osetljiv na pitanja roda i konflikta?

Intersekcionalnost

U okviru Rodnog akcionog plana (GAP) III, EU se obavezala na intersekcionalni pristup, koji uključuje analiziranje i nastojanje da se imenuju potencijalne međupovezane situacije i nejednakosti sa kojima se različite žene (i muškarci) mogu suočiti zbog svog roda *i* drugih demografskih i socioekonomskih faktora.

Radi sažetosti, u ovoj Analizi termin „različite*“ odnosi se na žene i devojčice (i muškarce i dečake, gde je relevantno) „u svoj njihovoj različitosti“, kako je navedeno u EU GAP III. Ovo treba tumačiti tako da obuhvata žene, devojčice, muškarce, dečake i nebinarne osobe koje žive u različitim geografskim oblastima (ruralnim/urbanim, severnom/ južnom delu Kosova), različitih uzrasta, etničke pripadnosti, fizičke i mentalne (ne)sposobnosti, nivoa obrazovanja, zaposlenja i ekonomskog statusa.*

2.3. Istraživačke metode

U skladu sa Zaključcima Saveta EU, „Smernicama za analizu sukoba“ Evropske komisije i priručnikom za osoblje EU o delovanju u situacijama sukoba, ova analiza je obuhvatila sledeće metode:

1. **Konsultacije** sa akterkama i akterima iz EU, Agencije za rodnu ravnopravnost (ARR) i različitim OCD koje su uticale na oblikovanje metodologije.

[1] Savet Evropske unije, Women, Peace and Security - Council Conclusions (2018) [Žene, mir i bezbednost – Zaključci Saveta], 2018. Dostupno na engleskom. EU Action Plan on Women, Peace and Security (WPS) 2019-2024 [EU Akcioni plan Žene, mir i bezbednost 2019-2024], 2019. Dostupno na engleskom. Council Conclusions on Women, Peace and Security [Zaključci Saveta o ženama, miru i bezbednosti], 2022. Dostupno na engleskom. Ovaj izveštaj predstavlja skraćenu verziju obimnije rodne analize koju je naručila Kancelarija EU na Kosovu radi informisanja svojih politika i programa.

[2] Brooke Ackerly & Jacqui True, *Doing feminist research in political and social science* (2nd ed.), Red Globe Press, 2020.

2. **Pregled literature i analiza kosovskog pravnog okvira:** MŽK je pregledala sve EU politike koje se odnose na mir i bezbednost; istražila literaturu o rodu, miru i bezbednosti; analizirala rodnu osetljivost pravnog okvira Kosova koji se odnosi na prevenciju i rešavanja konflikata. MŽK je koristila „Semafor svetla" – skalu rodne transformativnosti (Ilustracija 1) kako bi procenila u kom obimu su zakoni i politike koji se odnose na mir i bezbednost rodno negativni, neutralni, osetljivi, odgovorni ili transformativni.

Ilustracija 1. „Semafor svetla" – Skala rodne transformativnosti

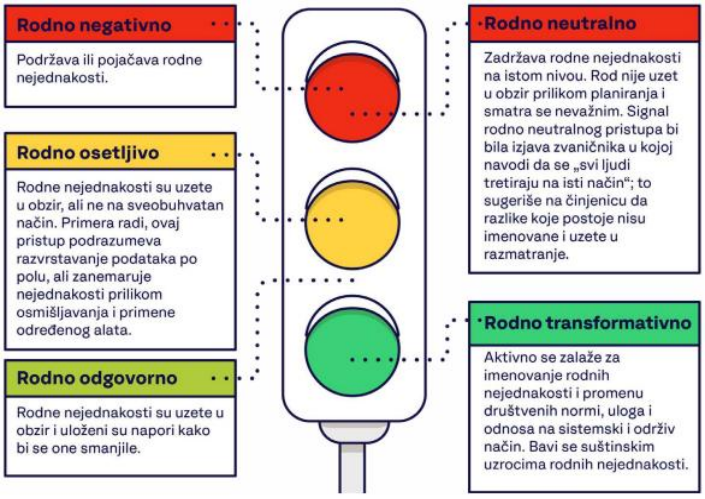

3. **Mapiranje i analiza programa** izgradnje mira korišćenjem skale „Semafor svetla".
4. **Mapiranje ključnih akterki i aktera za konflikt i mir**. Mapiranje je izvršeno kroz pregled literature, konsultacije i intervjue.
5. **Sprovođenje intervjua sa ključnim informantima/sagovornicima (KII):** sprovedeni su intervjui sa 79 različitih* žena (61) i muškaraca (18) u cilju identifikovanja njihovih potreba, iskustava i interesa. Ključne sagovornice i sagovornici su odabrani metodom varijacionog uzorkovanja, kako bi se obuhvatile što različitije osobe, uzimajući u obzir pretpostavljene odgovore na istraživačka pitanja i intersekcijske aspekte (npr. etnicitet, starost, invaliditet, geografska lokacija). KII su sprovedeni i sa zvaničnicama i zvaničnicima Vlade; OCD, uključujući različite* ŽOCD; akademkinjama i akademcima; osobama koje rade u razvojnom sektoru, koji su odabrani prema poziciji na kojoj se nalaze. Metodom snežne grudve su tokom intervjua identifikovane i dodatne učesnice i učesnici za istraživanje. Intervjui su imali za cilj da odgovore na postavljena istraživačka pitanja. Sprovođeni su na mestima (onlajn ili uživo) i u vreme koje je učesnicama i učesnicima odgovaralo kako bi se osećali prijatno i bezbedno. Svi su informisani o istraživanju i njihovim pravima, a prateći etičke smernice, od svakog je osiguran usmeni pristanak. Intervjui su podrazumevali inkluzivan i participativan pristup osetljiv na konflikte, u cilju smanjenja odnosa moći između onih koji istražuju i onih koji su istraživani; učesnice i učesnici su pozvani da podele svoje uvide, analize i preporuke. MŽK je primila pisane doprinose i podatke od 13 dodatnih akterki i aktera, uključujući policiju, ambasade i međunarodne organizacije.
6. **Organizovanje pet fokus grupa** sa: ženama sa invaliditetom, uključujući žene bošnjačke i hrvatske nacionalnosti; Romkinjama, Aškalijama i Egipćankama; ŽOCD (prevashodno albanske); Srpkinjama na severu Kosova; i mladim Srpkinjama na severu. Ukupno, 31 žena je učestvovala u ovim aktivnostima.
7. **Analiziranje podataka**, angažovanje učesnica i učesnika istraživanja u analizi podataka i identifikaciji preporuka. Transkripti su kodirani sa referencama na istraživačka pitanja od strane najmanje dve članice istraživačkog tima sa različitim profesionalnim i/ili socijalnim iskustvima, u cilju triangulacije istraživačica i unapređenja validnosti. Intersekcijska rodna analiza obuhvatala je razdvajanje nalaza prema polu i starosti, etnicitetu, geografskoj lokaciji, invaliditetu i drugim faktorima, gde je to bilo moguće. Svi procenti su zaokruženi radi preglednosti.
8. **Organizovanje dve validacijske radionice** sa 24 akterke i aktera kako bi se prikupili uvidi o nalazima, preporukama i Akcionom planu. Zarad provere podataka, prva verzija analize je njima poslata na pregled i komentarisanje, nakon čega je tekst revidiran.

2.4. Ograničenja analize i procenjene greške

Ispitivanje rada opština na unapređenju mira bilo je izvan okvira ovog istraživanja; verovatno je da postoje i dodatni napori lokalnih vlasti. Istraživački tim je utvrdio da su učesnice i učesnici istraživanja

uglavnom bili otvoreni da govore o svojim iskustvima, interesima i potrebama. Samo je nekoliko osoba odbilo učešće zbog zdravstvenih razloga, zauzetosti, putovanja i/ili zamora od intervjua. Mišljenja o temama vezanim za njihovu oblast stručnosti prikupljena su od drugih osoba. Parlamentarni izbori u februaru 2025. stvorili su izazove u obezbeđivanju intervjua sa zvaničnicama i zvaničnicima, s obzirom na nepostojanje vlade i osoba ovlašćenih da govore u službenom kapacitetu. Neprekidni pokušaji formiranja vlade ograničili su dostupnost predstavnica i predstavnika političkih partija za intervjue. S obzirom na to da izbori nisu dali jasne rezultate, postizborna mišljenja o bezbednosti nisu mogla biti procenjena i mogu se promeniti.

2.5. O ovoj analizi

Nakon kratkog istorijskog pregleda, pravna analiza ispituje rodnu osetljivost pravnog i političkog okvira Kosova u vezi sa prevencijom i rešavanjem konflikta. Analiza situacije daje kratak rodni pregled kontekstualnih faktora relevantnih za mir i bezbednost. Naredno poglavlje analizira uzroke i posledice konflikta i nasilja iz rodne perspektive. Poglavlje koji sledi identifikuje glavne akterke i aktere u konfliktima i miru, uključujući njihove interese i rodne razlike u načinu na koji pojedinke i pojedinci doprinose sukobu i miru. Završno poglavlje ispituje rodnu osetljivost napora u izgradnji mira. Na kraju se daju preporuke.

3. Kratak istorijski kontekst

Iako je istorija Kosova kompleksna i sporna, ovo poglavlje nudi veoma kratak pregled. Nekada deo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Kosovo je tokom 1990-ih doživelo rastuće tenzije nakon što je tadašnji predsednik Srbije i Savezne Republike Jugoslavije, Slobodan Milošević, ukinuo autonomiju Kosova. Žene su odigrale nedovoljno prepoznatu ulogu u nenasilnom otporu kosovskih Albanaca, organizujući podzemne škole, zdravstvene usluge i humanitarnu pomoć.[3]

Tokom 1998. i 1999. nasilje je eskaliralo u rat između srpskih snaga i Oslobodilačke vojske Kosova (OVK). NATO je preduzeo humanitarnu intervenciju.[4] Ukupno je prisilno raseljeno 850.000 kosovskih Albanki i Albanaca.[5] Neposredno nakon rata, kosovski Srbi/Srpkinje i Romi/Romkinje su takođe bili izloženi nasilju i raseljavanju.[6] Ukupno je procenjeno da je 13.535 osoba ubijeno ili nestalo, od čega 10.812 kosovskih Albanaca, 2.197 kosovskih Srba i 526 Roma, Bošnjaka, Crnogoraca i pripadnika drugih etničkih grupa.[7] Od 6.065 nestalih osoba, 1.607 slučajeva ostalo je nerešeno u 2024. godini.[8] Iako su muškarci činili većinu ubijenih i nestalih, žene i deca su nesrazmerno pogođeni raseljavanjem i seksualnim nasiljem.[9]

Nakon 1999. godine, Kosovom je upravljala međunarodna civilna misija,[10] Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK).[11] U martu 2004. godine, u okviru niza etnički motivisanih događaja, život je izgubilo 23 osobe (jedna osoba makedonske nacionalnosti, devet srpske i 13 albanske), stotine domova i crkava kosovskih Srba, Roma i Aškalija su uništene, dok je više od 4.000 osoba raseljeno, što je pokazalo nesposobnost međunarodnih snaga (KFOR-a i UNMIK-a) da zaštite manjine.[12] Kosovo je

[3] Clark Howard, *Civil Resistance in Kosovo,* 2000; Kosovo Gender Studies Centre, *History is Herstory, too*, 2008.
[4] Sh. Osmani, "KFOR mission in Kosovo and its future", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2014, str. 350-351.
[5] UNHCR, "Kosovo Crisis Update" [Ažurirane informacije o krizi na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
[6] Human Rights Watch, "Abuses against Serbs and Roma in the New Kosovo" [Zločini protiv Srba i Roma na Novom Kosovu], 1999. Dostupno na engleskom.
[7] Fond za humanitarno pravo, „31.600 dokumenata nedvosmisleno potvrđuje smrt ili nestanak 13.535 osoba tokom rata na Kosovu", 2015.
[8] European External Action Service, "EU-facilitated Dialogue: Successful conclusion of the negotiations for the 2023 Declaration on Missing Persons' implementation"[EU-facilitirani dijalog: uspešni zaključci pregovora za primenu Deklaracije o nestalim licima iz 2023. godine], 2024. Dostupno na engleskom.
[9] Human Rights Watch, "UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo" [PO NAREĐENJU: ratni zločini na Kosovu], 2001, str. 3-8. Dostupno na engleskom.
[10] UNMIK, Rezolucija 1244 Saveta bezbednosti, 1999.
[11] UNMIK, Uredba br. 1999/1, 1999.
[12] Human Rights Watch, "Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo, March 2004" [Neuspeh u zaštiti: nasilje protiv manjina na Kosovu, mart 2004], 2004. Dostupno na engleskom; Fond za humanitarno pravo, „Martovsko nasilje na Kosovu – podsećanje na činjenice", 2021.

2008. godine proglasilo nezavisnost i nastavlja proces izgradnje države u kontekstu težnje ka pristupanju EU. Srbija nije priznala Kosovo.

4. Pravni i politički okvir

Ovo poglavlje odgovara na istraživačka pitanja: Koliko je inkluzivan i rodno osetljiv pravni i politički okvir Kosova u vezi sa rodno osetljivom prevencijom i rešavanjem konflikta; na koji način se pravni okvir Kosova može unaprediti da bude inkluzivniji i rodno osetljiviji; te kako iskustva stečena kroz sprovođenje Akcionog plana Kosova za primenu Rezolucije 1325, Žene, mir i bezbednost i ŽMB aspekata Kosovskog programa za rodnu ravnopravnost (KPRR) mogu doprineti oblikovanju budućeg pravnog okvira i osmišljavanja programa? Najpre se ispituje u kojoj meri su zakoni i politike Kosova usklađeni sa međunarodnim i regionalnim obavezama u okviru Agende Žene, mir i bezbednost. Zatim se razmatra rodna osetljivost zakona i politika povezanih sa temom ŽMB i mogućnosti za njihovo unapređenje.

4.1. Međunarodni pravni i politički okvir

Ovaj odeljak kratko opisuje međunarodni pravni okvir relevantan za Agendu ŽMB i obim u kome su zakoni i politike Kosova u skladu sa tim međunarodnim obavezama.

4.1.1. Konvencija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena

Konvencija Ujedinjenih nacija (UN) o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979) navodi da diskriminacija prema ženama narušava jednaka prava i ljudsko dostojanstvo.[13] CEDAW ne sadrži odredbe direktno povezane sa ŽMB. Ipak, navodi pravno obavezujuće opšte preporuke o nediskriminaciji i ravnopravnosti.[14] Ove preporuke prepoznaju situacije u kojima žene trpe diskriminaciju i pozivaju države da preuzmu nužne mere u smeru rodne ravnopravnosti. CEDAW naglašava da „dobrobit sveta i očuvanje mira zahtevaju maksimalno učešće žena, pod jednakim uslovima sa muškarcima, u svim oblastima“. Ustav Kosova izričito pominje CEDAW u članu 22, čime daje mogućnost direktne primene i „prednosti u odnosu na odredbe zakona i drugih dokumenata državnih institucija“.[15]

4.1.2. Rezolucija 1325 Žene, mir, bezbednost Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija

Rezolucija 1325 Žene, mir, bezbednost Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (SB UN) (2000) zasnovana je na četiri stuba: prevencija, zaštita, učešće i pomoć i oporavak.[16] Ona izražava zabrinutost zbog činjenice da su žene najčešće pogođene oružanim sukobima. Rezolucija naglašava važnost prepoznavanja uloge žena u prevenciji sukoba, njihovom rešavanju i izgradnji mira, ističući da žene moraju imati mogućnost punog učešća u svim procesima donošenja odluka — od lokalnog do međunarodnog nivoa. Takođe naglašava potrebu da mirovne operacije i pregovori usvoje rodnu perspektivu. Rezolucija 1325 obavezuje sve države da okončaju nekažnjivost i procesuiraju počinioce „genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina“, posebno onih seksualne prirode počinjenih nad ženama i devojčicama, te da se takvi zločini isključe iz eventualnih amnestija. Ova rezolucija poslužila je kao osnov za niz „sestrinskih“ rezolucija[17] o ženama, miru i bezbednosti, koje se odnose na učešće žena u mirovnim procesima, prevenciju seksualnog nasilja i obezbeđivanje pravde za žrtve takvog nasilja.

U svom izveštaju iz 2024. godine o ženama, miru i bezbednosti (rezolucije SB UN 1325, 2122 i 2493), generalni sekretar Ujedinjenih nacija zaključuje da mirovne i političke misije UN često imaju ograničeno vreme za planiranje i sprovođenje projekata koji doprinose rodnoj ravnopravnosti i Agendi

[13] Generalna skupština UN, CEDAW, 1979.
[14] Rashida Manjoo, “Women, Peace and Security – Negotiating in Women’s Best Interests”, 2016, str. 268.
[15] Skupština Republike Kosovo, Ustav Republike Kosovo, 2008, član 22.
[16] Savet bezbednosti UN, Rezolucija 1325, 2000. Dostupno na engleskom.
[17] Savet bezbednosti UN, Rezolucija 1820, 2008; Rezolucija 1888, 2009; Rezolucija 1889, 2009; Rezolucija 1960, 2010; Rezolucija 2106, 2013; Rezolucija 2122, 2013. (linkovi vode ka tekstovima na engleskom jeziku).

Žene, mir i bezbednost, što žene ostavlja u ranjivim i opasnim situacijama.[18] Generalni sekretar ističe značaj sprovođenja rodne analize u procesima tranzicije u područjima pogođenim sukobima, na šta se poziva niz rezolucija UN, ali se još uvek ne primenjuje u punoj meri. Rodna analiza koja informiše fondove za oporavak nakon sukoba smatra se ključnom; vladama, međunarodnim finansijskim institucijama i privatnom sektoru preporučuje se da bolje razumeju ulogu neplaćenog rada nege i njegovo uključivanje u strategije ekonomskog oporavka u zemljama pogođenim sukobima. Dodatno, Generalni sekretar naglašava da je rodna analiza od presudnog značaja i u kontekstu klimatske krize, jer pomaže u utvrđivanju ekonomskih i neekonomskih posledica, uključujući rodno zasnovano nasilje i neplaćeni rad.

Iako se KPRR 2020–2024 obavezao na sprovođenje Agende Žene, mir i bezbednost, postojeći pravni okvir Kosova ne sadrži eksplicitne obaveze u vezi sa Rezolucijom SB UN 1325, niti njenim „sestrinskim" rezolucijama. Trenutno, Kosovo nema Akcioni plan za sprovođenje Rezolucije 1325. Takođe, Kosovo još uvek nema politiku razvoja i humanitarne pomoći.[19] Ipak, Zakon o ravnopravnosti polova (ZRP) propisuje sprovođenje rodne analize i uvođenje rodne perspektive u sve zakone i programe.[20]

4.1.3. Ciljevi održivog razvoja

Kosovo je iskazalo spremnost da primeni UN Ciljeve održivog razvoja (COR) do 2030. godine time što je 2018. jednoglasno usvojilo Rezoluciju o COR.[21] COR predstavljaju 17 globalnih ciljeva koje su UN usvojile radi podsticanja društvene, ekonomske i ekološke održivosti. Evropska unija je ove ciljeve integrisala u svoje politike.[22] Obaveze u vezi sa COR odražene su u dokumentima koji se odnose na pristupanje Kosova EU, poput Nacionalnog programa za sprovođenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) i Evropske reformske agende. Cilj 5.5 COR poziva na puno i delotvorno učešće žena i jednake mogućnosti za liderstvo na svim nivoima odlučivanja u političkom, ekonomskom i javnom životu, što je od značaja za bezbednosne institucije, pregovore i procese dijaloga. Cilj 5 takođe poziva vlade da uvedu rodno odgovorno budžetiranje (ROB), koje zahteva sprovođenje rodne analize prilikom planiranja programa, prikupljanje podataka razvrstanih po polu i sprovođenje naknadnih procena rodnog uticaja. Ove obaveze treba da utiču na vladine programe u oblasti mira i bezbednosti.

Iako se kosovski Zakon o ravnopravnosti polova poziva na COR, oni ipak nisu institucionalizovani kroz zakone o javnim finansijama, nabavkama i finansiranju lokalnih samouprava. To smanjuje mogućnost primene, uključujući i adekvatno budžetsko opredeljenje sredstava za Agendu ŽMB i šira zalaganja za rodnu ravnopravnost.

Osim ograničenih informacija o aktivnostima Tima Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNKT), izveštaji Vlade o sprovođenju COR nisu javno dostupni. Navodno je formirana parlamentarna grupa za praćenje napretka u ostvarivanju COR, ali nema dostupnih informacija o njenom postojanju ili radu. Podaci predstavljeni u ovoj Analizi ukazuju na spor napredak ka ostvarivanju Cilja 5 – Rodna ravnopravnost, naročito u pogledu političke participacije žena. Praćenje pokazatelja 5.c.1 od strane civilnog društva, koji se odnosi na rodno odgovorno budžetiranje, ukazuje na ograničenu primenu,[23] što može doprineti slabim budžetskim izdvajanjima za oblast mira i bezbednosti.

---

[18] Savet bezbednosti UN, "Women and peace and security - Report of the Secretary-General" [Žene, mir i bezbednost – Izveštaj Generalnog sekretara], 2024. Dostupno na engleskom.
[19] Evropska komisija, "Kosovo* 2024 Report" [Izveštaj o Kosovu* 2024.], 2024, str. 20. Dostupno na engleskom.
[20] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova, Službeni glasnik Republike Kosovo, 2015, član 5.
[21] Tim Ujedinjenih nacija na Kosovu, "Kosovo Parliament Unanimously Adopts SDG Resolution" [Skupština Kosova jednoglasno usvojila Rezoluciju o COR], 2018. Dostupno na engleskom.
[22] Evropska komisija, "Sustainable development in the European Union: Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context – 2022 edition" [Održivi razvoj u Evropskoj uniji: izveštaj o praćenju napretka u ostvarivanju COR u EU kontekstu – izdanje iz 2022.], Kancelarija za publikacije Evropske unije, 2022. Dostupno na engleskom.
[23] Mreža žena Kosova, „Praćenje primene COR 5.c.1. na Kosovu", 2022.

4.1.4. Obaveze EU u odnosu na Agendu Žene, mir i bezbednost

Evropska unija je 2012. godine usvojila Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku (ZBOP) za sprovođenje Rezolucije SB UN 1325, sa ciljem unapređenja rodne ravnoteže u misijama i operacijama ZBOP, poput Misije EU za vladavinu prava na Kosovu (EULEKS). Naknadni dokument, Civilni ZBOP Kompakt 2018–2023, imao je za cilj jačanje civilnog dela ZBOP kroz deset strateških smernica.[24] On je doveo do ograničenog napretka u povećanju zastupljenosti žena u međunarodnim misijama — sa 22% u 2018. na 24% u 2023. godini.[25] Novi ZBOP iz 2023. godine uključio je sprovođenje Rezolucije 1325 kao strateški prioritet i obavezu, obezbeđujući „puno, ravnopravno i suštinsko učešće žena na svim funkcijama, uključujući i rukovodeće pozicije".[26] Postavljen je cilj da zastupljenost žena iznosi najmanje 40%.

Strateški pristup Evropske unije Agendi Žene, mir i bezbednost nadovezao se na i zamenio Sveobuhvatni pristup za sprovođenje Rezolucija SB UN 1325 i 1820 iz 2008. godine.[27] Ovaj dokument nema unapred određen vremenski plan, već služi kao dugoročni politički okvir za integrisanje Agende ŽMB u sve spoljnopolitičke akcije i politike EU. On podrazumeva sprovođenje mera za postizanje održivog mira i bezbednosti kroz uključivanje, osnaživanje, zaštitu i podršku ženama i devojčicama. Strateški pristup prepoznaje rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena kao preduslove za rešavanje sukoba i ima za cilj da obezbedi suštinsko učešće žena u svim aspektima mira i bezbednosti. Definiše aktivnosti u ključnim oblastima — prevencije, zaštite, pomoći i oporavka, zajedno sa uvođenjem rodne perspektive i učešća žena. Strateški pristup takođe predviđa niz mera podrške za sprovođenje Agende ŽMB koje su obuhvaćene pokazateljima iz Akcionog plana, a koji omogućavaju procenu napretka. One uključuju: političku podršku sprovođenju Agende, finansiranje i obezbeđivanje resursa, izgradnju kapaciteta i obuke, razmenu informacija i dobrih praksi, liderstvo i odgovornost, podršku putem rodnih savetnica i savetnika i kontakt tačaka, snažne mehanizme praćenja, evaluacije i izveštavanja, kao i nacionalne akcione planove (NAP) kao ključne alate za sprovođenje Agende ŽMB. Međutim, fokus Agende EU o ženama, miru i bezbednosti do sada je uglavnom bio na zastupljenosti žena,[28] dok su drugi aspekti ostali zanemareni.[29]

U cilju primene ovog Strateškog pristupa, Evropska unija je usvojila Akcioni plan za žene, mir i bezbednost za period 2021–2024, koji je u međuvremenu istekao. Ovaj dokument predstavljao je sveobuhvatan plan za EU i države članice u cilju unapređenja sprovođenja Agende ŽMB kroz njihove misije i politike. Na Kosovu, EULEKS, kao najveća civilna misija EU, pruža podršku institucijama za sprovođenje zakona, obezbeđujući njihovo usklađivanje sa međunarodnim standardima ljudskih prava i najboljim praksama EU.[30] Ove obaveze zahtevaju da pomenute institucije prilagode i primene Akcioni plan ŽMB u svom radu, dok istovremeno pružaju podršku i nadgledaju Vladu Kosova u njegovom sprovođenju. Plan je takođe podsticao treće strane da preduzmu aktivnosti koje doprinose ostvarenju njegovih šest ciljeva,[31] uključujući povećanje učešća žena u procesima mira i bezbednosti, unapređenje

---

[24] Savet Evropske unije, "Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the establishment of a Civilian CSDP Compact" [Zaključci Saveta i predstavnika vlada država članica, sastanaka u okviru Saveta, o uspostavljanju civilnog kompakta ZSBP (Zajedničke bezbednosne i spoljne politike)], 2018. Dostupno na engleskom.

[25] Timo Smit, "New Compact, Renewed Impetus: Enhancing The EU's Ability to Act Through its Civilian CSDP" [Novi Kompakt, obnovljeni zamah: Jačanje sposobnosti EU da deluje kroz civilnu ZSBP], SIPRI, 2023. Dostupno na engleskom.

[26] Savet Evropske unije, European Union Common Security and Defence Policy Civilian CSDP Compact: Towards more effective civilian missions [Zajednička bezbednosna i odbrambena politika Evropske unije – Civilni kompakt ZBOP: Ka efikasnijim civilnim misijama], 2023, str. 12. Dostupno na engleskom.

[27] Savet Evropske unije, EU strateški pristup ŽMB u Women, Peace and Security - Council Conclusions [Žene, mir i bezbednost – Zaključci Saveta], 2018. Dostupno na engleskom.

[28] Evropska služba za spoljne poslove, Strategy and Action Plan to Enhance Women's Participation in Civilian CSDP Missions 2021-2024 [Strategija i Akcioni plan za jačanje učešća žena u civilnim misijama ZBOP 2021-2024], 2021. Dostupno na engleskom.

[29] Anna Molnár & Veronika Hornyák Gracza, "Women, Peace and Security in EU Interventions: Analysing EULEX and Operation Irini", *Journal of Intervention and Statebuilding*, 2024.

[30] EULEKS, "The Mission" [Misija], n.d. Dostupno na engleskom.

[31] Savet Evropske unije, EU Action Plan on Women, Peace and Security (WPS) 2019-2024 [EU Akcioni plan o ženama, miru i bezbednosti (ŽMB) 2019-2024], 2019. Dostupno na engleskom.

pravde za preživele rodno zasnovano nasilje povezano sa sukobima, integrisanje rodne perspektive u strategije za suzbijanje nasilnog ekstremizma i obezbeđivanje da aktivnosti pomoći i oporavka odgovaraju na specifične potrebe žena.

Prvo, Akcioni plan za žene, mir i bezbednost poziva na povećano učešće i liderske uloge žena u oblastima mira i bezbednosti, postavljajući ciljeve za unapređenje rodne ravnoteže u misijama i operacijama Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike (ZBOP), kao i za uključivanje žena u mirovne procese putem izgradnje kapaciteta i mentorskih programa. Drugo, Plan naglašava potrebu za sistematskim uvođenjem rodne perspektive u sve politike i aktivnosti EU. To podrazumeva razvijanje alata i metoda za rodnu analizu i integraciju u sve političke okvire EU, uključujući ZBOP misije i operacije. Predviđeno je redovno sprovođenje rodnih analiza u fazama planiranja i evaluacije misija i operacija. Takođe, Plan propisuje obaveznu obuku o rodnoj ravnopravnosti za sve zaposlene, uključujući obuke pre upućivanja na misije, kao i uključivanje obaveza vezanih za ŽMB u opise poslova i procene učinka za rukovodeće pozicije. Plan takođe predviđa donošenje politika protiv seksualne eksploatacije, nasilja i seksualnog uznemiravanja, kao i sprovođenje politika odgovornosti radi okončanja nekažnjivosti i procesuiranja počinilaca. Poseban akcenat stavlja na podršku preživelima seksualno i rodno zasnovano nasilje povezano sa sukobima, kao i na uvođenje rodne perspektive u strategije za suzbijanje nasilnog ekstremizma. Na kraju, Plan se fokusira na aktivnosti pomoći i oporavka, obezbeđujući da one odgovore na potrebe žena i devojčica pogođenih sukobima, uključujući i uvažavanje njihovih specifičnih potreba u procesima razoružanja, demobilizacije i reintegracije. Za ocenu sprovođenja ovog Plana utvrđeni su pokazatelji napretka.[32]

Od juna 2025. godine, EU nije usvojila novi Akcioni plan koji bi nasledio prethodni iz perioda 2019-2024. Ipak, Agenda za žene, mir i bezbednost je integrisana u Treći Akcioni plan EU za rodnu ravnopravnost (GAP III) koji je pokrenut 2020. godine i čije je važenje produženo do 2027. godine.[33] GAP III obuhvata prioritete Agende za žene, mir i bezbednost, uključujući učešće, zaštitu, prevenciju, te pomoć i oporavak. Cilj ovog plana je da do 2025. godine čak 85% novih aktivnosti doprinese rodnoj ravnopravnosti.

Savet Evrope je 2024. godine potvrdio svoju posvećenost Agendi ŽMB, naglašavajući potrebu za punim, ravnopravnim i suštinskim učešćem žena u svim aspektima mira i bezbednosti.[34] Savet je istakao značaj integracije rodne perspektive u misije i operacije ZBOP, osiguravajući da rodna ravnopravnost bude sastavni deo svih politika EU. Pozvao je na pojačane napore u prevenciji i odgovoru na seksualno i rodno zasnovano nasilje, uz naglasak na pristup usmeren na žrtve i preživele. Pored toga, prepoznata je potreba za rodno osetljivim liderstvom i jačanjem stručnosti o rodnim pitanjima unutar struktura EU. Strategija i Akcioni plan za unapređenje učešća žena u civilnim misijama ZBOP 2021–2024 pozvali su misije da značajno povećaju broj žena među osobljem na svim nivoima.

Kosovo još uvek nije članica EU, te nije u obavezi da primenjuje Akcioni plan ŽMB. Ipak, uzimajući u obzir nastojanja Kosova da postane članica, usklađivanje sa EU obavezama u odnosu na temu žene, mir i bezbednost, uključujući i sa relevantnim Zaključcima Saveta Evrope i budućim EU akcionim planovima, bi bilo vrlo korisno.

4.1.5. EU Akcioni plan za rodnu ravnopravnost (GAP) III i Plan primene na nivou države (CLIP) Kosovo

Nadovezujući se na prethodna dva plana, EU GAP III predstavlja radni dokument osoblja Evropske komisije (EK) usmeren na rodnu ravnopravnost u spoljnim odnosima EU, sa posebnom pažnjom na Agendu Žene, mir i bezbednost. Delegacije, uključujući EUO, obavezale su se na sprovođenje Plana primene na nivou države (CLIP) 2021–2025 za GAP III. Kosovski CLIP primećuje da su, iako Rezolucija SB UN 1325 nije eksplicitno navedena u kosovskom zakonodavstvu, njeni ciljevi

[32] Savet Evropske unije, EU Strategic Approach to Women, Peace and Security (WPS) [EU Strateški pristup ženama, miru i bezbednosti (ŽMB)], 2018. Dostupno na engleskom.
[33] Evropski parlament, EU Action Plan on Gender Equality (GAP III) Legislative Train Schedule [EU Akcioni plan za rodnu ravnopravnost (GAP III) Plan zakonodavnih inicijativa], (n.d.). Dostupno na engleskom.
[34] Savet Evropske unije, Council conclusions on women, peace and security [Zaključci Saveta o ženama, miru i bezbednosti], 2022. Dostupno na engleskom.

integrisani u KPRR 2020–2024, sa fokusom na donošenje odluka, pravdu, mir, bezbednost i ravnopravno učešće u sektoru bezbednosti.[35] Plan ističe nedovoljnu zastupljenost žena, posebno žena iz etničkih manjina, u procesima donošenja odluka. Napominje da, uprkos obavezama prema Rezoluciji 1325, prioriteti žena nisu dovoljno zastupljeni u dijalogu Beograda i Prištine. Plan se obavezuje na unapređenje Agende ŽMB i naglašava potrebu za uključivanjem ŽOCD i žena u političke dijaloge i mirovne procese. EULEKS se obavezuje da nastavi da promoviše učešće žena u bezbednosnim institucijama.[36] Do sada nije sprovedeno praćenje primene ciljeva iz CLIP-a u vezi sa Agendom ŽMB. Vlada Kosova nema formalnu obavezu da sprovede EU GAP III ili CLIP, ali usklađivanje svojih aktivnosti sa CLIP obavezama bilo bi u skladu sa nacionalnim ciljevima i moglo bi doprineti napretku mira i bezbednosti. Pored toga, saradnja sa EU na primeni CLIP-a mogla bi otvoriti mogućnosti za dodatne resurse i podršku Agendi ŽMB.

4.2. Nacionalni pravni okvir

4.2.1. Ustav

Ustav (2017) garantuje ljudska prava i slobode za sve građanke i građane, uključujući garanciju zaštite za manjinske etničke grupe i njihovo učešće u političkom i društvenom životu.[37] Obavezuje se da će osigurati rodnu zastupljenost u državnim ustanovama i garantovati pravo na bezbednost za sve.[38] Član 22 propisuje da su međunarodni ugovori i instrumenti direktno primenjivi i imaju prednost nad domaćim zakonima i politikama. To uključuje CEDAW, Okvirnu konvenciju Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, Konvenciju o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije i Istanbulsku konvenciju. CEDAW prepoznaje da „dobrobit sveta i očuvanje mira zahtevaju maksimalno učešće žena, pod jednakim uslovima sa muškarcima, u svim oblastima".[39]

Kada je reč o institucionalnim nadležnostima, Ustav Kosova poverava Kosovskim bezbednosnim snagama (KBS) odgovornost za reagovanje u krizama, civilnu zaštitu i odbrambene misije; Policiji Kosova odgovornost za javnu bezbednost, sprovođenje zakona i sprečavanje kriminala; Savetu za bezbednost Kosova savetodavnu ulogu u pitanjima nacionalne bezbednosti; i Ministarstvu odbrane nadzor nad odbrambenom politikom i razvojem KBS. Ustav je u širokim crtama usklađen sa principima EU u vezi sa mirovnim procesima kroz obaveze u oblasti ljudskih prava i demokratije i težnju ka inkluzivnom društvu. Međutim, ne pominje eksplicitno Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom, Rezoluciju SB UN 1325, niti njene „sestrinske" rezolucije. Njeno sprovođenje, posebno u pogledu ravnopravne zastupljenosti žena, i dalje je nedovoljno.

4.2.2. Zakon o ravnopravnosti polova i izborni zakoni

Zakon o ravnopravnosti polova (ZRP) iz 2015. godine garantuje rodnu ravnopravnost kao „temeljnu vrednost za demokratski razvoj društva, pružajući jednake mogućnosti za učešće žena i muškaraca u političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom i drugim oblastima društvenog života".[40] Zakon definiše jednako učešće i zastupljenost od 50% svakog pola u upravljačkim i odlučivačkim telima svih zakonodavnih, izvršnih, sudskih i drugih javnih institucija. Institucije su obavezne da preduzimaju privremene posebne mere za ubrzanje rodne ravnopravnosti, koje mogu uključivati: kvote, programe za povećanje učešća slabije zastupljenog pola u donošenju odluka, ekonomsko osnaživanje i mere za rešavanje nejednakosti.[41]

---

[35] EUO, Specijalni predstavnik Evropske unije na Kosovu, Šef kabineta, Gender Action Plan III – 2021-2025 Country Level Implementation Plan for Kosovo [Akcioni plan za rodnu ravnopravnost III – 2021-2025 Plan primene na nivou države za Kosovo], 2021, str. 1. Dostupno na engleskom.
[36] Ibid., str. 5.
[37] Skupština Republike Kosovo, Ustav Republike Kosovo, 2017, članovi 1.2, 57–62.
[38] Ibid., članovi 71 i 29.
[39] Generalna skupština UN, CEDAW, 1979.
[40] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova, 2015.
[41] Ibid., član 6.

Zakon o opštim izborima (2023) i Zakon o lokalnim izborima (2008) nisu usklađeni sa Zakonom o ravnopravnosti polova[42], uprkos zagovaranju da se kvota od 30% za svaki pol na listama kandidatkinja i kandidata političkih partija poveća na 50%.[43] Kao rezultat te neujednačenosti, 50% učešća oba pola predviđeno ZRP-om nije primenjeno ni u Skupštini, ni u Vladi Kosova. Umesto toga, političke partije obično se pridržavaju samo odredbi iz izbornih zakona. Iako je Ustavni sud odlučio da su izborni zakoni u skladu sa Ustavom,[44] to ne isključuje mogućnost korišćenja afirmativnih mera za postizanje rodne ravnoteže u donošenju odluka, kako je predviđeno ZRP-om. Izmene izbornih zakona tako da zahtevaju 50% zastupljenosti žena i muškaraca na kandidatskim listama mogla bi olakšati sprovođenje ZRP-a i direktno podstaći ravnopravno učešće žena u nacionalnoj i opštinskim skupštinama. To bi dodatno unapredilo njihovo uključivanje u mirovne procese, nadzor nad bezbednosnim institucijama i opredeljivanje državnih sredstava za programe mira i bezbednosti. Istovremeno, odredbe o jednakom zastupanju i dalje nisu primenjene u sektoru bezbednosti i pravde, kao što će biti detaljnije objašnjeno kasnije u analizi; potrebne su afirmativne mere kako bi se rešila nedovoljna zastupljenost žena u skladu sa ZRP-om. ZRP takođe predviđa rodno odgovorno budžetiranje (ROB), ali ono još nije institucionalizovano, između ostalog kroz usklađivanje ZRP-a sa Zakonom o javnim finansijama. To bi moglo doprineti primeni ROB-a u svim sektorima, uključujući i sektore bezbednosti i pravde.

4.2.3. Zakon o zaštiti od diskriminacije

Ovaj zakon (2015) je donet radi obezbeđivanja jednakosti i sprečavanja diskriminacije po različitim osnovama, uključujući pol.[45] Izričito zabranjuje diskriminaciju zasnovanu na polu, etničkoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Zakon nalaže da sve javne i privatne institucije moraju obezbediti jednako učešće žena i muškaraca u svim sferama života, uključujući političku, ekonomsku, socijalnu, kulturnu i građansku. Iako zakon uopšteno uređuje jednako učešće i zabranu diskriminacije, on ne pominje konkretno oblast žene, mir i bezbednost. Ipak, promovisanjem rodne ravnopravnosti i zabranom diskriminacije, Zakon postavlja osnovu za podršku uključivanju žena u sve oblasti života, uključujući i u sferu mira i bezbednosti.

4.2.4. Zakon o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava, i njihovih porodica

Ovaj Zakon (2014) definiše status i obezbeđuje finansijsku podršku u vidu penzija i drugih benefita za pojedinke i pojedince, kao i za porodice, koji su doprineli oslobođenju države, uključujući pale borce, ratne invalide, veterane, članice i članove OVK, civilne žrtve i njihove neposredne članice i članove porodica.[46] Nakon godina neprestanog zagovaranja ŽOCD i političarki,[47] Skupština je 2014. godine izmenila Zakon tako da prizna preživele seksualno nasilje i obezbedi im benefite slične onima koje imaju veterani, uključujući mesečnu penziju.[48] Zakon je sadržavao odredbu sa rokom od pet godina za preživele seksualno nasilje u ratu da apliciraju za dobijanje statusa i benefita. Ovaj rok je 2025. godine produžen na još dve godine, do 15. maja 2027. ŽOCD su se zalagale za potpuno ukidanje ovog roka,[49]

---

[42] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 08/L-228 o opštim izborima u Republici Kosovo, 2023; Zakon br. 03/L-072 o lokalnim izborima u Republici Kosovo, 2008.
[43] Koha.net, "*RrGK: Barazia gjinore është obligim ligjor në zgjedhjet lokale*" [„MŽK: Rodna ravnopravnost je pravno obavezujuća na lokalnim izborima"], 2021. Dostupno na albanskom.
[44] Ustavni sud Kosova, Case KO15/24 Constitutional review of Article 28 of Law no. 08/L-228 on General Elections in the Republic of Kosovo [Slučaj KO15/24 Ustavna ocena člana 28 Zakona br. 08/L-228 o opštim izborima u Republici Kosovo], 2024. Dostupno na engleskom.
[45] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 05/L-021 o zaštiti od diskriminacije, 2015.
[46] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, boraca, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica, 2011.
[47] Mreža žena Kosova, „Mesto za stolom: doprinos žena i očekivanja od procesa izgradnje mira na Kosovu", 2021, str. 63.
[48] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 04/L-172 o izmenama i dopunama Zakona br. 04/L054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, boraca, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica, 2014.
[49] Radio slobodna Evropa, "*Afati i verifikimit të statusit për viktimat e dhunës seksuale të luftës*" [„Rok za verifikaciju statusa za žrtve seksualnog nasilja u ratu"], 2023. Dostupno na albanskom.

kao što je naglašeno u kampanji „Trauma nema rok“.[50] Aktivistkinje i aktivisti su takođe zagovarali produženje vremenskog okvira za priznavanje statusa žrtava rata i na period nakon 1999. godine, kako bi se priznalo seksualno nasilje koje su pretrpele pripadnice i pripadnici romske, aškalijske, egipćanske i srpske zajednice. Trenutno, samo osobe koje su doživele seksualno nasilje između 27. februara 1998. i 20. juna 1999. godine mogu da podnesu zahtev za ovaj status i prateća prava.[51] Aktivistkinje ovo smatraju „dvostrukim standardom“, s obzirom na to da Zakon o nestalim licima obuhvata period do 2000. godine.[52] Oni, kao i Amnesti Internešnal (Amnesty International), ističu da sve žrtve treba da budu tretirane jednako, bez obzira na to kada su doživele nasilje.[53]

4.2.5. Zakon o kosovskim bezbednosnim snagama

Ovim Zakonom (2018) se uređuju osnivanje, uloga i funkcionisanje Kosovskih bezbednosnih snaga (KBS) u vezi sa bezbednošću, odbranom i zaštitom suvereniteta Kosova.[54] Zakon sadrži odredbe o regrutovanju, obukama i operacijama, ali se ne bavi Agendom ŽMB, iako je mogao da predvidi jednaku zastupljenost žena u KBS-u, uvede kvote za unapređenje rodne ravnopravnosti i obezbedi uključivanje žena u procese izgradnje mira i bezbednosti. Zakon obavezuje Vladu Kosova da usvoji Strategiju odbrane na osnovu preporuka ministra odbrane.[55] Takođe, Savet za bezbednost, kojim predsedava premijer, ima ovlašćenje da priprema Strategiju bezbednosti Kosova u saradnji sa predsednikom i Vladom Kosova.[56]

4.2.6. Zakon o obrazovanju

Između ostalih odredbi, ovaj Zakon (2011) ima za cilj i da podstakne „međusobno razumevanje, mir, toleranciju, rodnu ravnopravnost i prijateljstvo među pripradnicima svih zajednica“ među đacima.[57] Predviđa da su zaposleni u obrazovanju dužni da „preduzmu sve razumne mere kako bi osigurali da učenice i učenici, i osoblje, ne budu povređeni, niti izloženi uvredljivim rečima ili postupcima“.[58] Zakon zabranjuje „aktivnosti izvan Okvira kurikuluma Kosova koje bi koristile ili štetile bilo kojoj političkoj partiji, polu, rasi, etničkom poreklu, religiji ili društvenom položaju“, uz zahtev da se „učenicama i učenicima ponudi uravnoteženo predstavljanje suprotstavljenih stavova“. Slično tome, Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju naglašava pripremu đaka za „odgovoran život u duhu međusobnog razumevanja, mira, tolerancije, rodne ravnopravnosti i prijateljstva među pripadnicima svih zajednica“.[59] Oba zakona su rodno osetljiva.

Malo je nadzora sprovedeno kako bi se procenilo da li obrazovne institucije doprinose miru i toleranciji, naročito iz rodne perspektive.[60] Revizija udžbenika koju je sprovela Institucija ombudsmana pokazala je da oni ne predstavljaju adekvatno raznolikost zajednica na Kosovu — ni kroz tekst ni kroz

---

[50] Veronë Zymberi, “*Lansohet fushata ‘Trauma nuk ka afat’ në mbështetje të të mbijetuarve të dhunës seksuale të luftës*” [„Pokrenuta kampanja ’Trauma nema rok’ u cilju podrške preživelima seksualno nasilje u ratu“], Kallxo.com, 2025. Dostupno na albanskom.

[51] UN Women, “Reparations for conflict-related sexual violence” [Reparacije za seksualno nasilje počinjeno u ratu], 2018. Dostupno na engleskom.

[52] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 04/L-023 o nestalim licima, 2011.

[53] Intervju MŽK sa aktivistkinjom ŽOCD, 2025. Takođe pogledajte: Amnesty International, “'Wounds that burn our souls': Compensation for Kosovo’s wartime rape survivors, but still no justice” [Rane koje peku dušu: kompenzacije za kosovske žrtve ratnog silovanja, ali i dalje nema pravde], 2017. Dostupno na engleskom.

[54] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 06/L-123 o Kosovskim bezbednosnim snagama, 2018.

[55] Ibid., član 18.

[56] Ibid., članovi 18, 19.

[57] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 04/L-032 o preduniverzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo, 2011, član 1, stav 2.5.

[58] Ibid., član 4, stav 1.

[59] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 04/L –032 o preduniverzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo, 2011.

[60] UN Women, “Voices of YOUth: Gender equality and social cohesion in the Western Balkans” [Glasovi mladih: rodna ravnopravnost i društvena kohezija na Zapadnom Balkanu], 2024. Dostupno na engleskom.

slike.[61] Istraživanja ukazuju na to da nastavno osoblje često ima jednodimenzionalan pogled na istoriju, zanemarujući iskustva različitih etničkih grupa, pa čak i koristeći pogrdne izraze.[62] Takođe, pedagoški pristupi često učvršćuju rodne stereotipe, umesto da ih preispituju.[63]

4.2.7. Zakon o upotrebi jezika

U skladu sa Ustavom, ovaj Zakon iz 2006. godine afirmiše jednak status albanskog i srpskog kao zvaničnih jezika i nalaže da se drugi jezici koje govori najmanje 3% populacije na opštinskom nivou takođe koriste kao zvanični.[64] Ova odredba uključuje i obezbeđivanje obrazovanja na ovim jezicima. Zakon ne sadrži odredbe koje se tiču rodne osetljivosti u jeziku.

Državne institucije na centralnom i opštinskom nivou suočavaju se s poteškoćama u sprovođenju jezičkih prava. Problemi uključuju nedovoljno prevođenje zvaničnih dokumenata, nedostatak dvojezičnih natpisa i ograničenu dostupnost javnih usluga na jezicima manjina.[65] Ni stanovništvo, ni državne službenice i službenici generalno nisu dovoljno upoznati sa svojim jezičkim pravima, te se kršenja najčešće ne prijavljuju. Kancelarija komesara za jezike, zadužena za praćenje i promociju jezičkih prava, suočava se s izazovima zbog ograničenih resursa i nedostatka ovlašćenja za sprovođenje zakona.[66] Sprovođenje Zakona o upotrebi jezika na opštinskom i centralnom nivou je nedosledno, što dovodi do neujednačenog pristupa javnim uslugama, informacijama, zapošljavanju, pravdi i drugim pravima za pripadnice i pripadnike manjina.[67] Sudovi često ne obezbeđuju adekvatan prevod i tumačenje za optužene i svedokinje i svedoke iz manjinskih zajednica. Napori Vlade Kosova da reši ove probleme bili su neujednačeni.[68] Sagovornice i sagovornici našeg istraživanja ističu da otežan pristup prevodu i blagovremenim, kvalitetnim informacijama može doprineti dezinformacijama i osećaju isključenosti među govornicama i govornicima manjinskih jezika, što zauzvrat može doprineti nesigurnosti i potencijalnim konfliktima.

4.3. Strategije i akcioni planovi

Ovaj odeljak istražuje u kom obimu su kosovske strategije i akcioni planovi koji se odnose na bezbednost inkluzivni i rodno odgovorni.

4.3.1. Akcioni plan Kosova za 1325

Nacionalni akcioni planovi (NAP) za žene, mir i bezbednost smatraju se ključnim instrumentom za formalizovanje principa Agende ŽMB i rešavanje najvažnijih pitanja u ovoj oblasti.[69] Kosovo je svoj prvi Nacionalni akcioni plan za ŽMB usvojilo 2014. godine, a pokrivao je period 2013–2015.[70] Rad na NAP-u započet je 2012. godine, oslanjajući se na Kosovski program za rodnu ravnopravnost (KPRR) za period 2008–2013, koji je definisao ciljeve, politike i akterke i aktere odgovorne za sprovođenje rodne ravnopravnosti. Proces izrade NAP-a uglavnom je pohvaljen zbog svog „multisektorskog i

---

[61] Institucija Ombudsmana Vlade Republike Kosova, Ex-officio No.3 31/2022 With regard to harmonization of the provisions of General Pre-University Education System of Kosovo with the rights of children in education [Ex-officio br.3 31/2022 u vezi sa harmonizacijom odredbi u opštem preduniverzitetskom obrazovnom sistemu Kosova sa pravima dece tokom obrazovanja], 2022, str. 34. Dostupno na engleskom.
[62] Valmira Rashiti, "*Qysh kemi ardhe deri tek liria: Kujtesa e cënuar tek gjeneratat e reja*" [„Kako smo osvojile slobodu: oštećena sećanja nove generacije"], Kallxo.com, 2023. Dostupno na albanskom.
[63] MŽK istraživanje koje će biti dostupno tokom 2025. godine
[64] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 02/L-37 o upotrebi jezika, 2007.
[65] Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, "OSCE Mission calls on Kosovo institutions to implement law on languages" [Misija OEBS poziva kosovske institucije da primene zakon o jezicima], 2008. Dostupno na engleskom.
[66] Evropski centar za pitanja manjina, "Strengthening Institutional Compliance with the Kosovo Law on the Use of Languages" [Jačanje institucionalne usklađenosti sa kosovskim Zakonom o upotrebi jezika]. Dostupno na engleskom.
[67] Ministarstvo spoljnih poslova SAD-a, "2023 Country Reports on Human Rights Practices: Kosovo" [Izveštaji za 2023. godinu o praksama ljudskih prava po državama: Kosovo], Odeljenje za demokratiju, ljudska prava i rad, 2024. Dostupno na engleskom.
[68] Ibid.
[69] Nicole George & Laura J Shepherd, "Women, peace and security: Exploring the implementation and integration of UNSCR 1325", *International Political Science Review*, 2016, 37(3), 297–306.
[70] Vlada Republike Kosovo, Akcioni plan za primenu Rezolucije 1325, „Žene, mir i bezbednost", Kosovo 2013-2015, 2013.

sveobuhvatnog“ pristupa, koji je uključivao predstavnice i predstavnike državnih institucija, pravosuđa i civilnog društva.[71] NAP je imao za cilj jačanje kapaciteta za sprovođenje Rezolucije SB UN 1325; povećanje učešća žena u spoljnim poslovima, izgradnji mira i mirovnim operacijama; povećanje uloge žena u bezbednosnim snagama; izgradnju kapaciteta za unapređenje i liderstvo žena u ovom sektoru; kao i smanjenje prepreka za njihovo učešće u bezbednosnim strukturama. Plan je uključivao aktivnosti usmerene ka stvaranju pravnog okvira za „tretman, rehabilitaciju i reintegraciju civilnih žrtava ratnog seksualnog nasilja, torture ili drugih oblika nasilja“. Predviđao je dokumentovanje slučajeva, pristup pravdi, psihološku podršku, zdravstvenu rehabilitaciju i ekonomsko osnaživanje. NAP nije jasno odredio koje su institucije odgovorne za budžetska izdvajanja.[72] Prema podacima Agencije za rodnu ravnopravnost (ARR), 79% aktivnosti predviđenih NAP-om je sprovedeno, a u to vreme plan je smatran uzorom u regionu.[73] Ipak, NAP nije imao detaljan proces praćenja i evaluacije koji bi uključio i civilno društvo. Nije uspostavio jasne obaveze za praćenje i izveštavanje, što je dovelo do nejasnoća u sprovođenju; nije imao dovoljno budžetskih sredstava, što je usporilo napredak; i nije sadržavao dovoljno detaljnu analizu akterki i aktera, što je uticalo na koordinaciju između institucija i organizacija.[74] Odražavajući ove izazove, istraživanje sprovedeno 2025. godine među ženama angažovanim u oblasti mira i bezbednosti na Kosovu pokazalo je različite stavove o efikasnosti NAP-a: 17% ga je ocenilo donekle ili veoma efikasnim, 17% ni efikasnim ni neefikasnim, 5% donekle ili veoma neefikasnim, dok 7% ispitanica nije znalo da proceni njegov uticaj[75], što ukazuje na neizvesnost u pogledu njegovih efekata. Drugi izveštaj ARR o praćenju sprovođenja NAP-a identifikovao je nedostatke u sprovođenju aktivnosti i potrebu za unapređenjem međuinstitucionalne koordinacije.[76] Takođe, uočene su poteškoće u prikupljanju razdvojenih podataka potrebnih za procenu uticaja NAP-a na različite grupe žena, uključujući pripadnice manjina.

Nakon što je 2015. godine NAP istekao, nije pripremljen novi koji bi ga zamenio. Kosovo nije imalo NAP u periodu od 2015. do 2020. godine. KPRR za period 2020-2024 je sadržavao i ciljeve koji se odnose na oblast ŽMB, kao što će biti objašnjeno u narednom odeljku. Vlada Kosova planira na sličan način da integriše principe posvećene Agendi ŽMB u KPRR za period 2025-2035.[77] Ipak, njegova priprema je odložena, tako da Kosovo nema NAP od avgusta 2025. godine.

4.3.2. Kosovski program za rodnu ravnopravnost (KPRR) 2020-2024

KPRR 2020-2024 uključuje neke aspekte Agende ŽMB u stub 3: „Promovisanje ostvarivanja prava u donošenju odluka, miru, bezbednosti i pravdi, čime se garantuje postizanje rodne ravnopravnosti“.[78] Ovaj cilj je trebalo postići uvođenjem rodne perspektive u zakone i politike, jačanjem institucionalnih mehanizama za pristup pravdi, obezbeđivanjem jednakog učešća žena i muškaraca u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova, uspostavljanjem bezbednog i nediskriminatornog okruženja za žene i muškarce u sektoru bezbednosti i povećanjem učešća žena u pregovorima, mirovnim i procesima pomirenja. Takođe je bilo predviđeno osnivanje Savetodavnog odbora za Žene, mir i bezbednost u sektoru bezbednosti.[79]

KPRR i prateći Akcioni plan fokusirali su se na učešće žena, sektor bezbednosti i rehabilitaciju za preživele seksualno nasilje. Širi napori ka rehabilitaciji opšte populacije i humanitarnoj pomoći nisu

---

[71] Ženska međunarodna liga za mir i slobodu, Nacionalni akcioni planovi po regijama “Kosovo”, n.d.
[72] Agencija za rodnu ravnopravnost (ARR), Kancelarija premijera (KP), „Akcioni plan za primenu Rezolucije 1325, Žene, mir i bezbednost 2013-2015“, 2014.
[73] Mreža žena Kosova, „Mesto za stolom: doprinos žena i očekivanja od procesa izgradnje mira na Kosovu“, 2021.
[74] Olivera Injac & Kosovski centar za studije bezbednosti, “Gender and security sector in Kosovo: Implementation of the UN Resolution 1325” [Sektor roda i bezbednosti: primena UN Rezolucije 1325], 2015. Dostupno na engleskom.
[75] Džordžtaun institut za žene, mir i bezbednost, “The Women, Peace and Security Survey” [Istraživanje Žene, mir i bezbednost], Izveštaj o istraživanju, 2025. Dostupno na engleskom.
[76] Vlada Kosova, KP, ARR, “The second monitoring report on the implementation progress of the Action Plan for the implementation of Resolution 1325 “Women, Peace and Security” 2013–2015” [Drugi izveštaj o praćenju napretka za primenu Akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Žene, mir i bezbednost], 2016. Dostupno na engleskom.
[77] Vlada Kosova, KP, „Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2025–2035 (KPRR) Metodologija i smernica za pripremu KPRR”, 2024.
[78] Vlada Kosova, KP, ARR, „Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024“, 2020, str. 64.
[79] Ibid., str. 66.

bili među eksplicitnim ciljevima. KPRR nije uključivao feminističku perspektivu mira, usmerenu ka demilitarizaciji i angažovanju žena u mirovnim procesima. Akcioni plan se u velikoj meri oslanjao na sredstva donatora, uključujući i ona koja se realizuju putem civilnog društva, umesto da se obezbedi adekvatno finansiranje iz budžeta Vlade Kosova.

Savetodavni odbor ŽMB u sektoru bezbednosti nije uspostavljen.[80] U odnosu na pomenuti stub 3, sledeće aktivnosti nisu bile sprovedene: preduzimanje afirmativnih mera kako bi se povećao broj žena u bezbednosnom sektoru, istraživanje o pozicijama žena u policiji, istraživanje o uticajima lakog naoružanja na bezbednost muškaraca i žena, te zagovaračke akcije za uključivanje žena u pregovore, procese mira i pomirenja.

4.3.3. Strategija o vladavini prava 2021-2026

Ova Strategija (2021) se zasniva na četiri stuba: pravosudni i tužilački sistem, krivično pravosuđe, pristup pravdi i nepravosudnim uslugama, te borbu protiv korupcije.[81] Predviđa jednako učešće žena i muškaraca u sektoru vladavine prava na svim nivoima u cilju postizanja rodne ravnopravnosti, jačanje institucionalnih mehanizama i podizanje svesti građanki i građana o pristupu pravdi.[82] Naglašava da pristup pravdi i dalje predstavlja izazov za ranjive grupe, uključujući žene, decu, starije osobe, LGBTQI+ osobe i pripadnice i pripadnike etničkih manjina.[83] Strategija ističe važnost bezbednog okruženja u cilju ostvarivanja vladavine prava. U Strategiji su predviđene mere za jačanje sistema krivične pravde, unapređenje efikasnosti organa gonjenja i poboljšanje koordinacije među bezbednosnim institucijama radi borbe protiv kriminala i obezbeđivanja javne sigurnosti. Dokument prepoznaje značaj učešća žena u procesima mira i bezbednosti i unutar institucija, te predlaže inicijative za unapređenje rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena u oblasti mira i bezbednosti.

Strategija se ne oslanja eksplicitno na Rezoluciju UN SB 1325, ali naglašava važnost integrisanja rodne perspektive u pravosudni sistem i obezbeđivanja jednakog pristupa pravdi, bez obzira na rod.[84] Imenuje nisko učešće žena u pravosudnim i institucijama sprovođenja zakona,[85] ali se njeni ciljevi ne bave time. Bilo je prilika da Strategija bude rodno transformativnija, primera radi kroz preciziranje ciljeva koji bi uticali na promenu rodnih uloga i poboljšanje pristupa pravdi za žene.

4.3.4. Nacionalna strategija za kontrolu malokalibarskog i lakog oružja i eksplozivnih napravama i prateći Akcioni plan 2024-2028

Nacionalna strategija za kontrolu malokalibarskog i lakog oružja (SALW) i eksplozivnih naprava (2024) zasnovana je na pet strateških ciljeva: usklađivanje normativnog okvira sa EU i međunarodnim standardima, usvajanje sveobuhvatnog pristupa zasnovanog na rizicima, jačanje institucionalnih kapaciteta, smanjenje ilegalnog posedovanja i zloupotreba kroz podizanje svesti i saradnju sa civilnim društvom, te sistematsko uništavanje viška oružja kako bi se smanjila proliferacija.[86] Iako se ne poziva direktno na Agendu ŽMB, ovaj dokument promoviše povećanje učešća žena i mladih u kontroli SALW, ima za cilj da poboljša institucionalne odgovore na zloupotrebu SALW u slučajevima porodičnog nasilja, te nastoji da podigne svest kroz sastanke sa (Ž)OCD.[87] Iako je rok za sastanke bio u 2024. godini, čini se da Ministarstvo unutrašnjih poslova nije kontaktiralo različite* ŽOCD da učestvuju. MŽK nije bila

[80] Vlada Kosova, KP, ARR, "The Final Evaluation Report of the Kosovo Program for Gender Equality 2020-2024" [Završni evaluacioni izveštaj o Kosovskom programu za rodnu ravnopravnost 2020-2024], 2024, str. 82. Dostupno na engleskom.
[81] Vlada Kosova, Ministarstvo pravde, Strategija o vladavini prava, 2021, str. 9.
[82] Ibid., str. 8.
[83] Ibid., str. 22.
[84] Ibid., str. 7.
[85] Ibid., str. 15.
[86] Vlada Kosova, Ministarstvo unutrašnjih poslova, National Small Arms, Light Weapons and Explosives Control Strategy and Action Plan 2024 – 2028 [Nacionalna strategija za kontrolu malokalibarskog i lakog oružja (SALW) i eksplozivnih naprava i Akcioni plan 2024-2028], 2024. Dostupno na engleskom.
[87] Ibid., Specifični ciljevi 2.7, 2.8, i 4.3.

kontaktirana dok je trajala prethodna Strategija (2017-2021), iako je ona eksplicitno pominjala saradnju sa MŽK u cilju podizanja svesti.[88]

4.3.5. Dokumenti o pristupanju Kosova Evropskoj uniji

Kosovo je 2015. godine potpisalo Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) sa EU.[89] U njemu se navodi da će se politički dijalog Kosova i EU razvijati „približavanjem određenim merama zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU, efektivnom, inkluzivnom i reprezentativnom regionalnom saradnjom i razvojem dobrosusedskih odnosa na Zapadnom Balkanu, kao i procesom normalizacije odnosa imeđu Kosova i Srbije." SSP nije usklađen sa Rezolucijom SB UN 1325, jer ne pominje potrebu za obezbeđivanjem zastupljenosti žena u mirovnim procesima i političkim dijalozima.

Kosovo se kroz SSP obavezalo na reforme u cilju pristupa EU. Nacionalni program za evropske integracije (NPEI) jeste zasnovan na rodnoj perspektivi, te sadrži mere u cilju poboljšanja prava žena u pristupu pravdi i drugim osnovnim pravima, uglavnom u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem.[90] Međutim, Poglavlje 31 koje se odnosi na spoljnu, bezbednosnu i odbrambenu politiku, ne pominje žene u kontekstu bezbednosnih mera i političkog dijaloga, niti *Reformska agenda Kosova* sadrži mere koje se odnose na uloge žena u oblastima mira i bezbednosti.[91]

4.3.6. Strategija o tranzicionoj pravdi 2024-2034

Ova Strategija navodi da je razvijena korišćenjem sveobuhvatnog, inkluzivnog i pristupa usmerenog na žrtve, uz osetljivost prema rodnim dinamikama.[92] Radna grupa koju je imenovalo Ministarstvo pravde uključila je predstavnice i predstavnike svih ministarstava, Kancelarije premijera, žrtava rata, organizacija civilnog društva i stručnjakinje i stručnjake za tranzicionu pravdu. Važno je napomenuti da Agencija za rodnu ravnopravnost (ARR) nije bila u radnoj grupi. Javne konsultacije sprovedene tokom 2022. i 2023. godine obuhvatale su 30 sastanaka sa 465 učesnica i učesnika iz grupa žrtava, relevantnih institucija i drugih akterki i aktera svih etničkih zajednica.[93] Polovinu su činile žene.[94] Svima je postavljeno pitanje o njihovom poznavanju procesa tranzicione pravde, ali je samo nekolicina posedovala znanje o toj temi.[95] OCD su doprinele finansiranju kako bi se omogućio „širok i inkluzivan" proces. Ženske organizacije civilnog društva su konsultovane, ali uglavnom na centralnom nivou. ŽOCD iz drugih opština nisu učestvovale, bilo zato što nisu bile pozvane, bilo zbog nedostatka sredstava za putovanje u Prištinu.[96] Svi su mogli da dostave svoje komentare putem onlajn platforme za javne konsultacije. Organizacije civilnog društva i zvaničnice i zvaničnici su proces opisali kao inkluzivan, „dobro postavljen" i usmeren na žrtve.[97] Ministarstvo pravde je navelo da je ovo jedna od prvih strategija o tranzicionoj pravdi u regionu.[98]

Strategija je u skladu sa Ustavom i međunarodnim standardima, uključujući UN i EU okvire, i zasnovana je na principima ravnopravnosti, nediskriminacije i „nečinjenja štete". Ciljevi uključuju i „bavljenje zločinima teških povreda ljudskih prava, međunarodnim humanitarnim pravom i drugim

---

[88] Vlada Kosova, Ministarstvo unutrašnjih poslova, National Small Arms, Light Weapons and Explosives Control Strategy and Action Plan 2017 – 2021 [Nacionalna strategija za kontrolu malokalibarskog i lakog oružja (SALW) i eksplozivnih naprava i Akcioni plan 2017-2021], 2016. Dostupno na engleskom.
[89] Savet Evropske unije, Stabilisation and Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Kosovo*, of the other part [Sporazum o pridruživanju i stabilizaciji između Evropske unije i Evropske zajednice za atomsku energiju, sa jedne, i Kosova* sa druge strane], Brisel, 2015. Dostupno na engleskom.
[90] Vlada Kosova, KP, Nacionalni program za Evropske integracije 2024-2028, 2024.
[91] Vlada Kosova, Reform and Growth Facility for the Western Balkans: Reform Agenda of Kosovo [Instrument za reforme i rast za Zapadni Balkan: Reformska agenda Kosova], 2024. Dostupno na engleskom.
[92] Vlada Kosova, KP, Strategija o tranzicionoj pravdi 2024-2034, 2024.
[93] Ibid., str. 8. Ukupno je sprovedeno 22 sastanka sa 334 Albanaca i Albanke i osam sastanaka sa 131 osobom iz manjinskih grupa (podatke je obezbedilo Ministarstvo pravde, 2025).
[94] Ibid., str. 14. Nije jasno koliko žena, a koliko muškaraca je konsultovano i kojeg su etniciteta.
[95] MŽK prepiska sa Ministarstvom pravde, 2025.
[96] MŽK intervjui i fokus grupe sa različitim ženama iz ŽOCD iz Đakovice i Prizrena, 2025.
[97] MŽK, intervju sa Ministarstvom pravde, Odeljenjem za tranzicionu pravdu i OCD, 2025.
[98] Ibid.

zločinima pod međunarodnim pravom, za period od 1989. do 2000. godine".[99] Specifičan cilj 5 osigurava rodno osetljiv pristup tranzicionoj pravdi i bavi se rodno zasnovanim nasiljem i diskriminacijom. Mere uključuju osiguravanje ravnopravnog učešća žena u suočavanju s prošlošću, informisanje žena o tranzicionoj pravdi, stvaranje prostora za žene da podele svoja iskustva iz sukoba, sprečavanje i odgovor na nasilje koje je rezultat ratnih trauma, obezbeđivanje specijalizovanih obuka za adekvatno istraživanje zločina seksualnog nasilja u ratu, promovisanje učešća žena u procesima tranzicione pravde, jačanje Komisije za preživele seksualno nasilje, kao i druge mere podrške preživelima. Nijedna mera ne zahteva da povećanje učešća žena u dijalogu Beograda i Prištine.

Iako su OCD koje su učestvovale u procesu opisivale inicijalni dokument kao zadovoljavajuć, na kraju su bile razočarane verzijom koju je usvojila Vlada Kosova.[100] Dva elementa u finalnoj verziji teksta nisu bila u skladu sa praksama tranzicione pravde. Prvo, Strategija pokriva period od 1989. do 2000. godine, ali je inicijalni vremenski okvir podrazumevao period od 1989. sve do proglašenja nezavisnosti Kosova, 2008. godine, jer principi tranzicione pravde nalažu uključivanje važnih političkih promena. Drugo, finalna verzija dokumenta koristi „monoetnički" jezik, kako je jedna OCD primetila, jer se ne bavi iskustvima rata etničkih manjina.

Strategija predviđa uspostavljanje Predsedničke komisije za suočavanje sa prošlošću, kako bi se obezbedio „pravedan i jednak tretman svih strana pogođenih ratom". Komisija bi trebalo da analizira događaje koji su se desili i da uključi sve pogođene strane u dokumentovanje iskustava.[101] Komisija, poznata kao Komisija za istinu ili Predsednička komisija za tranzicionu pravdu, ima za cilj da „se pozabavi nasleđem prošlosti i doprinese miru i pomirenju". Očekuje se da će biti uspostavljena tokom mandata predsednice Vjose Osmani, koji se završava u martu 2026. godine.[102] Stručna lica koja se bave tranzicionom pravdom pozvala su da Komisija za istinu bude nezavisno telo, kako bi zadržala legitimitet među etničkim manjinama, posebno među kosovskim Srbima. Takođe preporučuju da Komisija sledi pristup „odozdo nagore" (*bottom-up* pristup).[103]

Ovo nije prva predsednička inicijativa za osnivanje komisije za istinu. Bivši predsednik Hašim Tači pokrenuo je 2018. godine inicijativu za osnivanje Predsedničke komisije za istinu i pomirenje.[104] To je dovelo do usvajanja normativnog akta 2020. godine, kojim su definisani mandat i odgovornosti Komisije za istinu i pomirenje.[105] Međutim, proces je zaustavljen nakon Tačijeve ostavke iste godine.[106] Neke dobre prakse iz tog procesa ugrađene su u usvojenu Strategiju o tranzicionoj pravdi.[107] Aktom je bilo predviđeno da Komisija bude nezavisna institucija sa pravnim subjektivitetom, sastavljena od devet osoba i da odražava „multietnički i rodni sastav Kosova". Odredba o rodnoj zastupljenosti zahtevala je da 30% članova budu osobe „suprotnog pola", što nije u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova i odražava pristrasnu pretpostavku da su muškarci dominantan pol. S obzirom na to da je rad na ovom normativnom aktu obustavljen, pokrenuta je nova inicijativa za osnivanje Predsedničke komisije u skladu sa Strategijom o tranzicionoj pravdi. Napredak u uspostavljanju Komisije i sprovođenju drugih ciljeva iz Strategije nije jasan, jer do sada nije objavljen nijedan izveštaj o praćenju. Odeljenje za tranzicionu pravdu u Ministarstvu pravde, osnovano 2020. godine, zaduženo je za koordinaciju sprovođenja Strategije. Iako su planirani sastanci sa civilnim društvom, oni nisu održavani redovno.[108]

---

[99] Vlada Kosova, KP, Strategija o tranzicionoj pravdi 2024-2034, 2024, str. 5.
[100] MŽK intervjui sa predstavnicama i predstavnicima OCD, april 2025.
[101] Vlada Kosova, KP, Strategija o tranzicionoj pravdi 2024-2034, 2024, str. 28.
[102] Serbeze Hadžiaj, „Skepticizam oko ponovne inicijative o istini i pomirenju na Kosovu", BIRN, 2024.
[103] Gezim Visoka citirana od strane Serbeze Hadžiaj, „Skepticizam oko ponovne inicijative o istini i pomirenju na Kosovu", BIRN, 2024.
[104] Serbeze Hadžiaj, „Skepticizam oko ponovne inicijative o istini i pomirenju na Kosovu", BIRN, 2024.
[105] Predsednik Republike Kosovo, Draft Normative Act No. Xx/2020 on the Truth and Reconciliation Commission [Nacrt normativnog akta br. Xx/2020 o Komisiji za istinu i pravdu], 2020. Dostupno na engleskom.
[106] Serbeze Hadžiaj, „Ima li kosovska komisija za ratnu istinu budućnost?", BIRN, 2022.
[107] MŽK intervju sa predstavnicama i predstavnicima Ministarstva pravde, 2025.
[108] Ibid.

4.3.7. Strategija bezbednosti Kosova 2022-2027

Ova Strategija (2022) planira da uloži u ljudske, finansijske i infrastrukturne resurse za sisteme ranog upozoravanja u cilju sprečavanja i rešavanja kriza u oblastima zdravstva, energije i prirodne sredine.[109] Nejasno je da li je proces donošenja Strategije podrazumevao javne konsultacije, uključujući sa ARR, službenicama i službenicima za rodnu ravnopravnost i ŽOCD. Strategija se ne poziva na rodno odgovoran pristup bezbednosti i ne uvažava rodnu perspektivu. Njena konceptualizacija nacionalne bezbednosti se ne bavi činjenicom da žene i muškarci iz različitih etničkih grupa mogu na različite načine percipirati bezbednost i imaju različite potrebe u oblasti ljudske bezbednosti, uključujući i one koje se odnose na pretnje povezane sa digitalnom transformacijom. Strategija se mogla na bolje načine pozabaviti konceptom ljudske bezbednosti: dok nacionalna bezbednost naglasak stavlja na bezbednost države i njenih granica, ljudska bezbednost se takođe odnosi na individualne i ne-militarizovane pretnje, poput društvene, ekonomske i bezbednosti u oblasti prirodne sredine.[110]

Strategija navodi da će Sekretarijat Saveta bezbednosti Kosova biti nadležan za pripremu nacrta godišnjih izveštaja o njenoj primeni, što će biti zasnovano na detaljnoj matrici za praćenje primene.[111] MŽK nije uspela da pronađe nijedan javno objavljeni akcioni plan. Prema tome, rodna odgovornost u pogledu ciljeva, pokazatelja, početnih i ciljanih vrednosti i budžeta, nije mogla biti procenjena.

4.4. Zaključak

- Nekoliko rezolucija UN-a uzastopno naglašava važnost uključivanja žena u mirovne procese, uvođenje rodne perspektive u procese izgradnje mira i rešavanja pitanja seksualnog nasilja u sukobima, uključujući odgovore na potrebe preživelih i obezbeđivanje snažnih mehanizama odgovornosti. EU podstiče usklađivanje sa ovim ciljevima. Kosovo je izrazilo svoju posvećenost sprovođenju rezolucija UN-a i procesu pristupanja EU, uključujući kroz Ciljeve održivog razvoja, ali opipljivih rezultata i dalje nema dovoljno. Ustav garantuje rodnu ravnopravnost i ljudska prava, ali ne sadrži odredbe koje se odnose na žene, mir i bezbednost.
- Zakon o statusu i pravima žrtava rata sadrži odredbe o preživelima seksualno nasilje, ali su petogodišnji rok za prijavu za status i ograničen vremenski okvir kojim se isključuju žrtve nakon 1999. godine sporni i zahtevaju izmene.
- Zakon o KBS bi trebalo da osigura jednako učešće žena i konsultacije sa (Ž)OCD prilikom razvoja strategija nacionalne bezbednosti, u skladu sa ZRP.
- Izborni zakoni nisu u skladu sa ciljevima ZRP i Agende ŽMB koji se odnose na učešće žena.
- Nakon što je istekao Akcioni plan za sprovođenje Rezolucije SB UN 1325 2013-2015, nije pripremljen novi. KPRR 2020-2024 se samo poziva na ŽMB, ali nije dovoljno primenjen. Tokom 2025. godine, Kosovo nije imalo na snazi prateći NAP.
- Strategija o vladavini prava pominje rodnu ravnopravnost, ali ne uključuje ciljane vrednosti za povećanje učešća žena u sudskom i sektoru sprovođenja zakona.
- Dokumenta koja se odnose na pristupne pregovore sa EU (npr. SSP, NPEI) se ne bave dovoljno ulogom žena u mirovnim i bezbednosnim procesima.
- Strategija o tranzicionoj pravdi pominje rodno osetljivu tranzicionu pravdu, ali se fokusira na aktivnosti podizanja svesti, umesto na strukturne izazove sa kojima se žene suočavaju. Nedovoljno se bavi prioritetima koje iskazuju etničke manjine. Nedostaju adekvatan budžet i mehanizmi za praćenje, uključujući jasne i merljive ciljane vrednosti.

5. Analiza situacije

Ovo poglavlje pruža kratak pregled rodne analize opšte situacije na Kosovu u odnosu na oblasti relevantne za mir i bezbednost, istražujući učešće žena u obrazovanju, ekonomiji, medijima, politici i

[109] Republika Kosovo, Vlada, KP, Strategija bezbednosti Kosova 2022-2027, 2022.
[110] S. N. MacFarlane & Y. F. Khong, *Human security and the UN: a critical history*, Indiana University Press: 2006, str. 12.
[111] Republika Kosovo, Vlada, KP, Strategija bezbednosti Kosova 2022-2027, 2022, str. 22.

donošenju odluka. Otvara teme rodnih uloga i izazova sa kojima se suočavaju LGTBQI+ osobe. Ovakva rodna analiza je važna za sveobuhvatan pristup bezbednosti. Poglavlje odgovora na sledeća istraživačka potpitanja: u kom obimu različite* žene imaju političku, ekonomsku i/ili pravnu moć da učestvuju u jačanju mira?

5.1. Obrazovanje i bezbednost

Tabela 1. Devojčice i dečaci u preduniverzitetskom obrazovanju

Obrazovni nivo	Đaci	Dečaci	Devojčice
Obdanište	5,420	52%	48%
Predškolsko	18,946	51%	49%
Osnovni i niži srednji	212,967	51%	49%
Viši srednji	63,029	50.5%	49.5%

Uopšteno govoreći, devojčice i dečaci pohađaju predškolsko, osnovnoškolsko i srednješkolsko obrazovanje na sličnom nivou, iako dečaci blago prednjače u odnosu na devojčice (Tabela 1).[112] Više žena je upisano na osnovne, master i programe doktorskih studija u odnosu na muškarce. Više od 95% đaka u preduniverzitetskom obrazovanju su Albanke/Albanci,[113] što je više od njihovog procenjenog udela u stanovništvu.[114] Zvanični podaci nisu razvrstani po etnicitetu i polu, ali istraživanja ukazuju na to da se devojčice romske, aškali i egipćanske nacionalnosti suočavaju sa dodatnim preprekama u pristupu obrazovanju.

Škole na Kosovu koriste dva zvanična jezika: albanski i srpski. Preduniverzitetsko obrazovanje prati Okvir nastavnog plana i programa Kosova (2016) koji je razvilo Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT). Škole bi mogle nuditi nastavne planove i programe na srpskom, koristeći program razvijen u Srbiji, uz dozvolu Ministarstva. Škole u srpskim zajednicama najčešće koriste srpski jezik.[115] Srbija kontroliše obrazovanje na srpskom jeziku na Kosovu kroz paralelan sistem koji vodi Ministarstvo obrazovanja; škole funcionišu u šest okruga bez koordinacije sa kosovskim institucijama.[116] Segregacija đaka različitih etničkih pripadnosti i različiti nastavni programi mogu sprečiti interakcije i stoga potencijalnu izgradnju mira.

Slab pristup obrazovanju može imati negativan uticaj na zaposlenje i mogućnosti različitih* žena i muškaraca da se angažuju u procesima donošenja odluka. Istraživanja sugerišu da postoji pozitivna korelacija između nezaposlenosti mladih i političkog nasilja, naročito među muškarcima; nezaposleni mladi sa višim nivoom obrazovanja imaju visoke oportunitetne troškove za učešće u sukobima, dok nezaposleni mladi sa nižim nivoom obrazovanja imaju niže oportunitetne troškove.[117] Nizak nivo obrazovanja u kombinaciji sa nezaposlenošću i nejednakošću može doprineti političkom nasilju, dok povećanje nivoa obrazovanja među muškarcima dovodi do smanjenja političkog nasilja. Prema istraživanju javnog mnjenja iz 2024. godine, muškarci svih etničkih zajednica na Kosovu, osim Turaka i Egipćana, češće od žena izražavaju spremnost da učestvuju u protestima zbog političke situacije, te su samim tim podložniji učestvovanju u protestima koji mogu prerasti u nasilje.[118] Posebno se ističe da su muškarci uzrasta od 35 do 44 godine najskloniji tome da iskažu spremnost za učešće u takvim protestima (45%), zatim oni uzrasta od 25 do 34 godine (41%) i muškarci mlađi od 24 godine (37%).

---

[112] Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT), Statistics 2022/2023 [Statistika 2022/2023], 2023. Dostupno na engleskom.
[113] Ibid.
[114] Kosovska agencija za statistiku (KAS), Population and Housing Census in Kosovo [Popis stanovništva i domaćinstava na Kosovu], 2024. Dostupno na engleskom.
[115] Sabiha Shala, et al., "The non-majority communities' rights in Kosovo: implementation of the right to employment and education", *Journal of Liberty and International Affairs*, 9(2), 531-549, 2020, str. 535.
[116] ECMI, "Education in Serbian Language in Kosovo" [Obrazovanje na srpskom jeziku na Kosovu], 2018. Dostupno na engleskom.
[117] Therese F. Azeng & Thierry U. Yogo, "Youth Unemployment, Education and Political Instability: Evidence from Selected Developing Countries 1991-2009" [Nezaposlenost i obrazovanje mladih i politička nestabilnost: dokazi iz izabranih država u razvoju 1991-2009], 2015, str. 4, 13. Dostupno na engleskom.
[118] Zasnovano na grubim podacima od UNDP-ja, iz izveštaja UNDP/USAID, "Public Pulse Brief XXVI", 2024. Dostupno na engleskom.

5.2. Zaposlenost i bezbednost

Stopa zaposlenosti muškaraca je 2023. godine bila značajno viša (53%) u odnosu na žene (20%).[119] Među ženama uzrasta od 15 do 24 godine stopa zaposlenosti iznosila je 12%, dok je kod muškaraca iste starosne grupe bila 25%. Viši nivo obrazovanja bio je povezan sa većim izgledima za zaposlenje — 76% visokoobrazovanih muškaraca i 60% visokoobrazovanih žena bilo je zaposleno.[120] Žene su češće radile kao neplaćene porodične radnice u sektoru usluga i prodaje (38% u poređenju sa 26% muškaraca).[121] Agencija za statistiku Kosova (KAS) ne objavljuje podatke iz Ankete o radnoj snazi razvrstane po polu i etničkoj pripadnosti ili geografskom položaju. Druga istraživanja ukazuju na to da su etničke manjine sklonije radu u neformalnoj ekonomiji, naročito kosovski Srbi/Srpkinje.[122] Neformalni rad, posebno u opštinama na severu zemlje, doprinosi ranjivostima, ograničavajući pristup pravima, poput prava na penziju.[123] Prelazak iz neformalne u formalnu ekonomiju od suštinskog je značaja za mir i društvenu koheziju.[124] Zaposlenje ženama može obezbediti resurse i autonomiju, omogućavajući im samostalnije donošenje odluka i veću političku participaciju. Nejednaka raspodela obaveza u vezi sa negom i ograničene mogućnosti zapošljavanja, dodatno otežane pravnim ograničenjima u pristupu zaposlenju, vlasništvu nad imovinom i pristupu kreditima,[125] mogu umanjiti mogućnosti žena da učestvuju u procesima izgradnje mira.[126] Neke učesnice i učesnici su istakli da, čak i kada se ekonomske inicijative žena podrže, ukorenjene društvene norme — poput percepcije da su muškarci „glave porodice“ — mogu ograničiti njihov efekat. Jedna učesnica navela je primer preduzeća formalno registrovanog na ime žene, ali kojim u praksi upravlja njen suprug, što ukazuje na potrebu za pažljivim praćenjem inicijativa koje imaju za cilj podršku ženama, kako bi se osiguralo da sredstva zaista dođu do ciljne grupe.

5.3. Učešće žena u donošenju odluka o pitanjima bezbednosti

Učešće žena je ključna komponenta Agende ŽMB. Ovaj odeljak istražuje angažovanje različitih* žena u donošenju odluka unutar njihovih domaćinstava, zajednica, političkih procesa i dijaloga Beograda i Prištine, uzimajući u obzir razlike u učešću žena u odnosu na starost, etnicitet, geografsku lokaciju i fizičke i mentalne sposobnosti. Razmatraće se problemi koji utiču na učešće žena.

Uprkos obavezi koju nalaže Zakon o ravnopravnosti polova da se osigura jednako učešće (50%) žena i muškaraca,[127] žene i dalje ostaju nedovoljno zastupljene, naročito na mestima odlučivanja. Iako je kvota u izbornim zakonima, koja propisuje najmanje 30% učešća svakog pola, doprinela većem učešću žena na opštinskom i nacionalnom nivou, žene i dalje nisu ravnopravno zastupljene. Broj poslanica u Skupštini porastao je sa 37 u 2007. na 44 u 2021. godini. Dok je 2007. godine 26 poslanica ušlo u parlament zahvaljujući kvotama, 2021. godine taj broj je bio samo devet, što ukazuje na to da je sistem kvota doprineo tome da se veći broj žena izabere direktno.

U mandatu 2021–2025, koji je završen u februaru 2025. godine, dve od tri zamenice premijera bile su žene, uključujući jednu kosovsku Bošnjakinju. Žene su vodile pet od ukupno 15 ministarstava, čime je njihov udeo porastao sa 19% na 33%[128] Zastupljenost žena u procesima donošenja odluka u okviru Vlade Kosova je varirala, ali su žene u celini bile nedovoljno zastupljene, uključujući u diplomatskim misijama, gde su zauzimale između 21% i 25% od ukupno 45–52 pozicije.[129] Žene su bile uglavnom odsutne iz dijaloga Beograd–Priština, naročito sa pozicija odlučivanja.[130] Zbog toga potrebe

---

[119] KAS, Labour Force Survey 2023 [Istraživanje o radnoj snazi] 2024, str. 16. Dostupno na engleskom.
[120] Ibid., str. 17.
[121] Ibid., str. 19.
[122] MŽK, „U senci: rodna analiza neformalnog rada na Kosovu“, 2024, str. 15.
[123] Ibid., str. 105.
[124] Međunarodna organizacija rada (MOR), “Informal Economy” [Neformalna ekonomija], stav 3. Dostupno na engleskom.
[125] UN Women, “Kosovo Gender Country Profile” [Rodni profil Kosova], 2024. Dostupno na engleskom.
[126] Katharine M Christopherson Puh, et al., “Tackling Legal Impediments to Women’s Economic Empowerment” [Rešavanje pravnih prepreka u ekonomskom osnaživanju žena], IMF Working Papers, 2022, odeljak 15. Dostupno na engleskom.
[127] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova, član 6.
[128] UN Women, “Kosovo Gender Country Profile” [Rodni profil Kosova], 2024, str. 61-62. Dostupno na engleskom.
[129] Ibid., str. 70.
[130] Ibid., str. 73.

različitih* grupa žena nisu bile suštinski uzete u obzir u okviru dijaloga. Nedostatak jasnog procesa takođe je oslabio mogućnosti i žena i muškaraca da se aktivno uključe.[131] Neuspeh da se putem dijaloga odgovori na zabrinutosti građanki i građana nosi rizik od ponovnog izbijanja sukoba.

Na lokalnim izborima 2021. godine, među 38 gradonačelničkih pozicija, izabrane su samo dve (5%) žene (obe kosovske Srpkinje).[132] Žene su kontinuirano zauzimale približno trećinu mesta u opštinskim skupštinama, uglavnom zahvaljujući sistemu rodnih kvota. Na izborima 2021. godine, 36% od ukupno 1.002 kandidata bile su žene.[133] U okviru opštinskih direkcija, žene su zauzimale 24% zvaničnih pozicija u 30 opština.[134] Po jedna Aškalijka, Egipćanka i žena sa invaliditetom izabrane su u opštinske skupštine, što predstavlja skroman porast njihove zastupljenosti. Istovremeno, aktivistkinje ženskih organizacija civilnog društva iz različitih etničkih grupa izrazile su zabrinutost da žene u politici ne zastupaju nužno interese žena, njihova prava ili rodnu ravnopravnost.[135] Kosovske Srpkinje se suočavaju sa dodatnim izazovima u pogledu političkog učešća; iako je Srpska lista (SL) ranije učestvovala u vladajućim koalicijama i zastupala prioritete kosovskih Srba, od izbora na Kosovu 2025. godine politički je izolovana. Neki smatraju da je to posledica napada u Banjskoj 2024. godine,[136] za koji je odgovornost preuzeo bivši zamenik predsednika SL, Milan Radoičić. Ovaj događaj, zajedno sa povlačenjem kosovskih Srba iz kosovskih institucija, doprineo je nedovoljnoj zastupljenosti interesa kosovskih Srba, uključujući i interesa žena.[137]

Zabrinutost koja se ponavljala među učesnicama i učesnicima istraživanja bila je da političke partije, kojima pretežno rukovode muškarci, i dalje zadržavaju kontrolu nad poslanicima i temama koje se pokreću i kojima se daje prioritet.[138] Jedna učesnica je izjavila: „Političke partije, uključujući i one koje predstavljaju romsku, aškalijsku i egipćansku zajednicu, često ne uspevaju da adekvatno stave potrebe Romkinja, Aškalijki i Egipćanki u fokus. Njihova pitanja se potiskuju u širem političkom okviru.“ Druga učesnica se složila, navodeći: „Muškarci lideri posmatraju žene samo kao broj potreban za ispunjavanje kvote, ne ostavljajući im prostor za stvarno učešće u donošenju odluka.“ Zajednička tema među kosovskim Srpkinjama odnosila se na to da ograničeni kapaciteti zvaničnika koji su i kosovski Albanci i kosovski Srbi, dovode do njihove slabe osposobljenosti da odgovore na raznovrsne potrebe građanki i građana. Učesnice su u više navrata isticale da poslanice često ne zastupaju potrebe i prioritete žena.

Da bi obavljali funkcije u Vladi Kosova ili u državnoj službi, kosovski Srbi, Goranci, Romi i Bošnjaci su se istorijski suočavali sa dodatnim izazovima zbog toga što Vlada Kosova nije priznavala diplome srednjih škola koje podržava Srbija na Kosovu.[139] Vlada Kosova i Vlada Srbije su 2011. godine postigle sporazum o međusobnom priznavanju obrazovnih kvalifikacija, koji je obnovljen 2020.[140] Ipak, proces verifikacije diploma i dalje, prema navodima, predstavlja prepreku prilikom prijavljivanja za poslove u državnim institucijama.[141]

Više je faktora koji doprinose nedovoljnoj zastupljenosti žena u odlučivanju. Prvo, učesnice i učesnici istraživanja su više puta ukazivali na patrijarhalne društvene norme unutar porodica i zajednica, koje se prenose i na političke partije i institucije, u kojima dominiraju muškarci. Društvene norme različito utiču na različite* žene, zavisno od rodnog identiteta, lokacije, etničke pripadnosti, obrazovanja

---

[131] MŽK intervju.
[132] UN Women, "Kosovo Gender Country Profile" [Rodni profil Kosova], 2024, str. 61-62. Dostupno na engleskom.
[133] Računica MŽK izvučena iz Centralne izborne komisije, "Results of Candidates Selected by Subjects" [Rezultati o kandidatima], 2021. Dostupno na albanskom.
[134] UN Women, "Kosovo Gender Country Profile" [Rodni profil Kosova], 2024, str. 63. Dostupno na engleskom.
[135] MŽK fokus grupe i intervjui, 2025.
[136] 24. septembra 2023. godine, grupa naoružanih etničkih Srba napala je policijsku patrolu Kosova u selu Banjska, što je dovelo do smrti jednog službenika i povrede drugog; napadači su se zatim zabarikadirali u manastir Srpske pravoslavne crkve. Kosovski premijer Aljbin Kurti je taj akt nazvao terorističkim i optužio Srbiju da ga je podržala, utičući na eskalaciju tenzija (Fatos Bytyci & Daria Sito-sucic, "Serb gunmen battle police in Kosovo monastery siege; four dead" [Naoružani Srbi u sukobu sa policijom u opsadi manastira na Kosovu: četvoro mrtvih], 2023, Reuters. Dostupno na engleskom.).
[137] OraInfo, "Serbian List Out of the Game: How will the interests of Serbs in Kosovo be protected?" [Srpska lista van igre: kako će interesi Srba na Kosovu biti zaštićeno?], 2025. Dostupno na engleskom.
[138] MŽK fokus grupe i intervjui, 2025.
[139] Valerie Hopkins, "Degrees Collect Dust as Diploma War Persists" [Diplome skupljaju prašinu dok se rat oko diploma nastavlja], Prishtina Insight, 2015. Dostupno na engleskom.
[140] The Dialogue, "Recognition of Diplomas" [Priznanje diploma], 2020. Dostupno na engleskom.
[141] MŽK intervjui, 2025.

i ekonomskog statusa. Na primer, Romkinje, Aškalijke i Egipćanke obično se suočavaju sa disproporcionalnim izazovima. Prosečna starost stupanja u brak je 15–16 godina.[142] Ograničen pristup osnovnim pravima i uslugama, kao što su obrazovanje i zdravstvena zaštita, u kombinaciji sa ukorenjenim rodnim normama, znatno ometa njihovo učešće. Jedna Romkinja je primetila: „Muški članovi porodice obično odlučuju o ulogama žena u zajednici Roma, Aškalija i Egipćana." Žene sa invaliditetom i žene u ruralnim sredinama suočavaju se sa dodatnim izazovima, uključujući prevoz kako bi prisustvovale sastancima. Za kosovske Albanke koje su doživele seksualno nasilje tokom rata, stigma i dalje otežava jednako učešće u obrazovanju, plaćenom radu i, samim tim, u odlučivanju. S druge strane, neke kosovske Srpkinje oklevaju da se uključe u politiku zbog straha od pretnji.[143] Učesnice istraživanja smatraju da je značajno učešće žena u odlučivanju, sektoru bezbednosti i procesima izgradnje mira, kao što je dijalog Beograda i Prištine, ograničeno zbog patrijarhalnih normi ukorenjenih u zajednicama, političkim partijama i javnim institucijama.

5.4. Učešće žena u sektoru bezbednosti

Žene nisu dovoljno zastupljene u Policiji Kosova. Među 333 policijska službenika na severu Kosova, tokom 2024. godine, kosovski Albanci/Albanke činili su 57%, kosovski Srbi/Srpkinje 20%, Bošnjaci/Bošnjakinje 13% i drugi 10%; žene su činile samo 13.8% službenica.[144] Kosovske Srpkinje se suočavaju sa poteškoćama prilikom pridruživanja Policiji Kosova zbog nefleksibilnih radnih sati, nebezbednosti, zabrinutosti da će izdati svoju zajednicu, kao i straha od pretnji.[145] UN rezolucije i istraživanja ukazuju na to da bi povećanje učešća žena u Policiji Kosova pomoglo u izgradnji poverenja u institucije.[146] U Inspektoratu Policije Kosova, 72% zaposlenih čine muškarci (60). Od svih 83 zaposlenih, 94% su kosovski Albanci/Albanke, 4% su kosovski Srbi/Srpkinje, a 2% kosovski Bošnjaci/Bošnjakinje.[147] Podaci po etnicitetu i polu nisu bili dostupni.

U KBS, žene su takođe podzastupljene, čineći samo 9% zaposlenih u vojsci.[148] Samo 4% svih KBS trupa čine manjinske etničke grupe, i pored kvote reprezentativnosti koja je 10%. Žene čine 7% oficirki i 13% podoficirki i vojnikinja.[149] Najviši čin koji žena u uniformi ima u Kosovskim bezbednosnim snagama jeste general-major (drugi po rangu nakon komandanta). Društvene norme i rodne uloge i dalje predstavljaju ključnu prepreku za angažovanje žena u KBS-u. Učesnice i učesnici istraživanja primetili su da su društveni pritisci tokom vremena oslabili. Ipak, rodne uloge, posebno one koje se tiču odgovornosti brige o deci, ograničavaju mogućnosti žena da napreduju ka višim činovima jer moraju duže vreme provoditi van kuće zbog obaveznih intenzivnih obuka.[150] Predstavnik Ministarstva odbrane objasnio je: „Ako ne pohađate te obuke, ne možete napredovati. To je bio… značajan izazov." Žene koje jesu napredovale često su to mogle samo uz podršku porodice sa kojom su delile obaveze oko brige o deci. Neke kosovske Srpkinje su navele da im je dodatni izazov predstavljala predrasuda drugih kosovskih Srba, što je otežavalo njihovo učešće. Jedna zvaničnica je primetila: „Srpske žene koje pokažu interesovanje za pridruživanje KBS-u mogu se suočiti s protivljenjem svojih zajednica, koje njihovo angažovanje mogu doživeti kao nelojalnost… svojoj etničkoj pripadnosti."[151] Zvaničnici su istakli da povećanje broja žena u KBS-u osnažuje žene i jača vojsku; zato rade na regrutovanju većeg broja žena i pripadnica i pripadnika manjina, putem mobilnih timova, medija, društvenih mreža i poseta školama.[152] U martu 2019. godine, Ministarstvo odbrane usvojilo je Politiku o ljudskim pravima i rodnoj

[142] Pogledati KCGS & RROGRAEK, "Position of Roman, Ashkali and Egyptian Women in Kosovo" [Položaj Romkinja, Aškalija i Egipćanki na Kosovu], 2018. Dostupno na engleskom.
[143] MŽK intervjui i fokus grupe, 2025.
[144] MŽK, zahtev za podacima Policiji Kosova, 2025.
[145] MŽK intervjui, 2025; Balkan Insight, "Political Tensions Test Unity of Kosovo's Police Force" [Političke tenzije testiraju ujedinjenost kosovskih policijskih snaga], 2025. Dostupno na engleskom.
[146] MŽK, „Mesto za stolom: doprinos žena i očekivanja od procesa izgradnje mira na Kosovu", 2021, str. 69.
[147] Podaci dobijeni od Policijskog inspektorata Kosova kroz zvaničan zahtev, 2025.
[148] MŽK intervju sa predstavnicom/predstavnikom KBS, 2025.
[149] MŽK e-mail prepiska sa KBS, 2025.
[150] MŽK intervju sa zvaničnicama i zvaničnicima iz Ministarstva odbrane, 2025.
[151] Ibid.
[152] E-mail prepiska sa MŽK, 2025.

ravnopravnosti, koja je usklađena sa Rezolucijom SB UN 1325 i Strategijom za održivu integraciju nevećinskih zajednica (2021–2025); njen cilj je povećanje rodne i etničke raznolikosti, unapređenje žena na rukovodeće pozicije i razvoj obuka o ljudskim pravima i rodnoj ravnopravnosti.[153] Načela ove politike uključuju rodnu ravnopravnost, osetljivost na rodno specifične potrebe, raznolikost, poštovanje, nediskriminaciju i nultu toleranciju prema nasilju prema ženama.

5.5. Mediji i bezbednost

Medijski pejzaž Kosova suočava se sa brojnim izazovima, koje je u skorije vreme dodatno pogoršao nagli pad slobode medija.[154] Politizovana regulativa, tužbe sa ciljem zastrašivanja medija, ograničen pristup javnim informacijama i pretnje novinarkama i novinarima ističu se kao ključni problemi.[155] Zakon o Nezavisnoj komisiji za medije (NKM) kritikovan je jer povećava kontrolu vlasti nad medijima — produžavanjem mandata članica i članova odbora NMK, omogućavanjem Skupštini da razreši odbor i ukidanjem odredbe o rodnoj ravnopravnosti kojom je bilo propisano da najmanje dve žene moraju biti članice odbora.[156] Ova poslednja izmena krši Zakon o ravnopravnosti polova i produbljuje zabrinutost u pogledu reprezentacije; mediji i dalje nedovoljno predstavljaju žene, decu, manjine i marginalizovane grupe, najčešće se fokusirajući na ograničene teme poput nasilja u porodici, dok se o pitanjima koja se tiču LGBTQI+ zajednice izveštava neprofesionalno.[157] U istraživanju javnog mnjenja iz 2024. godine, 85% ispitanica i ispitanika izjavilo je da smatra da osobe na političkim funkcijama utiču na medije.[158] Nezavisni mediji na srpskom jeziku nalaze se u posebno teškom položaju: oslanjanje na projektno finansiranje ugrožava njihovu dugoročnu stabilnost i primorava ih da prilagođavaju sadržaj prioritetima donatora.[159] Privatni mediji zavise od sponzora i oglašavanja, zbog čega su mediji nevećinskih zajednica naročito ranjivi.[160]

Iako unutar redakcija često postoji bolja rodna ravnoteža, vlasnici medija su i dalje uglavnom muškarci.[161] Medijske kuće poput *QIKA*, *Grazeta* i *Dylberizmi* često pokrivaju teme koje se odnose na prava žena, prava LGBTQI+ osoba, rodno zasnovano nasilje i femicid – što su sve teme koje mejnstrim mediji najčešće previđaju.[162] Novinarke se često usmeravaju ka oblastima zabave, životnog stila, obrazovanja i pričama ljudi iz zajednice, one su često angažovane i za izveštavanje iz konflikata i visokorizičnih zona.[163] Istovremeno, njihove kolege češće vode emisije uživo, što im donosi veću vidljivost i prestiž, ali iz bezbednosti televizijskih studija.[164] Mizoginija ostaje ozbiljan problem — žene, naročito one na rukovodećim pozicijama, često su izložene pristrasnom ili seksističkom jeziku, što otežava njihovo političko angažovanje.[165] Istraživanje javnog mnjenja iz 2021. godine pokazalo je da 38%

---

[153] Ibid.
[154] Kosovo beleži najveći pad na Balkanu, padajući sa 75. na 99. mesto (Reporteri bez granica, "2025 World Press Freedom Index" [Svetski indeks slobode medija 2025], 2025. Dostupno na engleskom).
[155] Ibid.
[156] Marusic, S., "RSF Report: Media Freedom Tumbling in Most Balkan Countries" [Izveštaj RBG: Medijske slobode u padu u većini zemalja Balkana], Balkan Insight, 2025. Dostupno na engleskom; Media Freedom Rapid Response, "Kosovo's media law enables political capture of media regulatory body" [Kosovski medijski zakon omogućava političku zarobljenost medijskih regulatornih tela], 2025. Dostupno na engleskom.
[157] Ibid.
[158] UNDP/USAID, "Public Pulse Brief XXVI", 2024. Dostupno na engleskom.
[159] Human Rights Watch, "A Difficult Profession: Media Freedom Under Attack in the Western Balkans" [Teška profesija: medijske slobode pod napadima na Zapadnom Balkanu], 2015, odeljci 19-27. Dostupno na engleskom.
[160] Ibid.
[161] Media Freedom Rapid Response, "Kosovo's media law enables political capture of media regulatory body" [Kosovski medijski zakon omogućava političku zarobljenost medijskih regulatornih tela], 2025, str. 7. Dostupno na engleskom.
[162] Ibid., str. 13.
[163] Getoarbë Mulliqi & Artiola Babuni, „Položaj i bezbednost novinarki na Kosovu", 2025, Mreža novinarki Kosova.
[164] Ibid.
[165] Ibid; Nacionalni demokratski institut (NDI), "Information Integrity in Kosovo: Assessment of the Political Economy of Disinformation" [Integritet informacija na Kosovu: procena političke ekonomije dezinformacija], 2022. Dostupno na engleskom. Istraživanje je obuhvatilo tri ankete sa intervjuima licem u lice sa ispitanicama i ispitanicima starijim od 18 godina i mladima uzrasta od 16 do 29 godina. Slučajni uzorak je stratifikovan po regionu, tipu naselja, polu i etničkoj pripadnosti. U anketi iz 2021. godine učestvovalo je 1.700 ispitanica/ispitanika, u anketi iz 2022. godine 1.200, a u anketi mladih iz 2021. godine anketirano je 3.100 ispitanica/ispitanika, sa fokusom na manjine.

stanovništva smatra da nasilje prema ženama otežava njihovo učešće u politici.[166] Istovremeno, 33% muškaraca i 42% žena veruje da način na koji mediji predstavljaju žene ometa njihov uspeh na izborima.[167] Pored toga, 25% kosovskih Srba i 36% kosovskih Albanaca smatra da onlajn uznemiravanje obeshrabruje žene da se politički angažuju. Kandidatkinje često dobijaju manju podršku od kolega — veliki emiteri posvećuju im tek oko 10% izbornog medijskog prostora, čime se dodatno produbljuju rodne nejednakosti u političkoj reprezentaciji.[168] Svi ovi faktori zajedno mogu ograničiti političko učešće i zastupljenost žena, naročito onih iz manjinskih zajednica.

5.6. Uticaj rodnih uloga na učešće žena u mirovnim procesima

Unutar domaćinstava, tokom 2021. godine, 8% Kosovarki i Kosovara je smatralo da žene nemaju pravo da budu birane za visoke pozicije na mestima odlučivanja.[169] Manje žena u odnosu na muškarce je smatralo da žene imaju jednaka prava u svim oblastima, sem kada je reč o starateljstvu nad decom i pristupu kreditima.[170] Konkretno, 15% Roma, Aškalija i Egipćana i 9% kosovskih Srba izjavilo je da smatra da žene ne treba da budu na pozicijama odlučivanja.[171] Dalje, 8% Kosovara je smatralo da žene i devojčice treba da budu učene da budu „dobre supruge i da brinu o domaćinstvima"; a ako se fokusiraju na karijeru, to će imati negativan uticaj na porodicu.[172] Žene najčešće rade neplaćene poslove brige i unutar neformalne ekonomije, čineći 65% od 13% osoba koje su uključene u neformalan rad.[173] Rodne uloge, odgovornost brige o drugima i neformalan rad mogu otežati učešće žena u procesima donošenja odluka, uključujući i mirovne procese, usled nedovoljno vremena i društvenog pritiska.

5.7. LGBTQI+ osobe i bezbednost

LGBTQI+ osobe suočavaju se sa dodatnim preprekama kada je reč o učešću u donošenju odluka. Primera radi, 2024. godine članica Odbora za ljudska prava Skupštine izjavila je da „seksualni odnosi između osoba istog pola izazivaju teške bolesti", ali zbog svojih homofobnih stavova nije snosila posledice, uprkos reakcijama organizacija civilnog društva.[174] Zvaničnik Ministarstva pravde je pozvao na „odrubljivanje glava LGBTI osobama", ali je zadržan samo 48 sati.[175] Zakonodavstvo i dalje koristi jezik koji podržava heteronormativno shvatanje roda, ograničeno na pojmove „suprug i surpuga" ili „muškarac i žena".[176] Pored institucionalne diskriminacije, LGBTQI+ osobe se suočavaju i sa rizicima po fizičku bezbednost. Tako je u slučaju „EbuUbejdi" iz 2023. godine muškarac optužen da je planirao teroristički napad na LGBTQI+ zajednicu u Prištini, a 2024. godine je osuđen na zatvorsku kaznu.[177] Političke partije često izbegavaju da javno govore o pravima LGBTQI+ osoba kako ne bi bile povezane s njima i izgubile glasače.[178] Jedna politička partija koja je učestvovala na izborima 2025. godine, „Porodična koalicija", nazvala je „ljubav između LGBTI osoba" „sramotom", „protivnom ljudskoj prirodi" i „nečim što nije u opštem interesu društva", zbog čega joj je Izborni panel za žalbe i predstavke

[166] Ibid.
[167] Ibid., str. 28.
[168] Misija Evropske unije za posmatranje izbora, "Kosovo Legislative Elections Final Report" [Završni izveštaj o parlamentarnim izborima na Kosovu], 2017. Dostupno na engleskom.
[169] Kosovski centar za rodne studije, "2021 Public Perceptions of Gender Equality and Violence against Women" [Percpecije javnog mnjenja o rodnoj ravnopravnosti i nasilju prema ženama 2021], 2021, str. 17. Dostupno na engleskom. Uzorak je obuhvatio 978 intervjua, uključujući i prekomerno uzorkovanje etničkih manjina.
[170] Ibid., str. 18.
[171] Ibid., str. 21.
[172] Ibid., str. 25.
[173] MŽK, „U senci: rodna analiza neformalnog rada na Kosovu", 2024, str. 99.
[174] Nokaj, D., „Komitet za ljudska prava ne sme tolerisati homofobiju", Kosovo 2.0., 2024.
[175] KOHA Chronicle, "The official who threatened the LGBT community is detained for 48 hours" [Zvaničnik koji je pretio LGBT zajednici je zadržan na 48h], 2019. Dostupno na engleskom.
[176] Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 2004/32 Porodični zakon, 2006, Deo II, c. I, članovi 9 i 14.
[177] Centar za razvoj društvenih grupa (CSGD), "Annual Report 2023: The LGBTIQ+ individuals and their rights in Kosovo" [Godišnji izveštaj 2023: LGBTIQ+ osobe i njihova prava na Kosovu], 2024, str. 12. Dostupno na engleskom.
[178] CSGD, "LGBTI and Politics Advocacy Brief" [LGBTI i političko zagovaranje], 2022, str. 3. Dostupno na engleskom.

izrekao novčanu kaznu od 5.000 evra.[179] Ipak, kada javne zvaničnice i zvaničnici koriste netolerantan govor, to može ohrabriti druge da postupaju na sličan način bez straha od sankcija.[180] Korišćenje LGBTQI+ osoba kao političkih meta negativno utiče na njihove živote i blagostanje, slabi društvenu koheziju i potencijalno doprinosi porastu nasilja.

5.8. Zaključak

- Brojni politički, ekonomski i pravni izazovi otežavaju učešće žena u unapređenju mira, uključujući izborne zakone, koji ne obezbeđuju jednako učešće žena u skupštini i vladi, u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova, kao i Zakon o radu, koji doprinosi diskriminaciji žena pri zapošljavanju; nejednake ekonomske mogućnosti koje proizlaze iz nedovoljne zastupljenosti žena na tržištu rada, uključujući i na političkim funkcijama; kao i dominantno muško političko rukovodstvo koje je marginalizovalo žene.
- Ukorenjene rodne uloge doprinose podzastupljenosti žena na tržištu rada, kvalitetu medijskog pokrivanja i politici, umanjujući njihove mogućnosti da se uključe u procese donošenja odluka i izgradnje mira.
- Ukorenjene rodne uloge koje nameću mladim muškarcima da budu isključivi hranitelji porodice mogu dodati ulje na vatru u situacijama kada ne mogu da pronađu posao i stoga se suočavaju sa frustracijama.
- Transformisanje rodnih uloga bi moglo da poništi socijalizovane pretpostavke o ulogama žena i muškaraca, povećavajući angažovanje žena i smanjujući potencijal muškaraca da budu nasilni.

6. Uzroci i posledice konflikta: rodna perspektiva

Ovo poglavlje prvo sumira percepcije o bezbednosti, zatim ispituje uzroke i posledice sukoba po različite* osobe. Razmatraju se mogući pokretači nasilja, uključujući i uzroke nestabilnosti povezane sa rodnim pitanjima. Ovo poglavlje takođe ispituje način na koji odnosi moći među različitim* ženama i muškarcima mogu uticati na sukobe i njegove posledice. Informacije u ovom odeljku su zasnovane na postojećoj literaturi, podacima iz ankete i fokus grupa, kao i iz intervjua sa KII.

6.1. Pogledi na mir, bezbednost i konflikt

Podaci iz ankete ukazuju na porast negativne percepcije bezbednosne situacije među kosovskim Srbima/Srpkinjama.[181] One i oni se osećaju manje bezbedno u odnosu na kosovske Albance/Albanke. Tokom 2023. godine, 21% kosovskih Albanaca je kao primarnu pretnju miru i bezbednosti navelo izostanak pomirenja sa Srbijom.[182] Istovremeno, 30% kosovskih Srba ukazuje na nezaposlenost, a 19% na međuetničke sukobe kao ključne izvore zabrinutosti i pretnji po bezbednost.[183] Suprotno tome, samo 4% kosovskih Albanaca vidi međuetničke odnose kao ozbiljnu pretnju.[184] U 2024. godini, Kosovari se generalno osećaju bezbednije u odnosu na ulični kriminal i nasilje – 83% njih je izjavilo da se oseća veoma ili donekle bezbedno (što je povećanje u odnosu na njih 80%, što je podatak iz 2023. godine).[185] Nešto više muškaraca (83.4%) u odnosu na žene (82.9%) izjavljuje da se oseća bezbedno. Ipak, etničke

[179] Centar za ravnopravnost i slobodu LGBT zajednice na Kosovu (CEL), "EPCS once again fines the Family Coalition with 5,000 euros for inciting anti-LGBTI+ hatred" [Izborni panel za žalbe i predstavke kaznio Porodičnu koaliciju sa 5000 evra zbog širenja mržnje prema LGBTI+ osobama], 2025. Dostupno na engleskom.
[180] Ibid., str. 5.
[181] NVO Aktiv, „Demaskiranje bezbednosnih izazova unutar srpske zajednice na Kosovu", 2023.
[182] Shpat Balaj & Gramos Sejdiu, "What Are the Kosovo Citizens' Perceptions on Inter-Ethnic Relations? Fostering Inter-Ethnic Relations and Reconciliation Survey Results" [Kakva su mišljenja građanki i građana Kosova o međuetničkim odnosima? Rezultati ankete o negovanju međuetničkih odnosa i pomirenju], 2022, KCSS. Dostupno na engleskom.
[183] Metodologija je obuhvatala intervjue licem u lice sa 1.226 nasumično odabranih ispitanica/ispitanika u devet multietničkih opština 2022. godine. Uzorak je stratifikovan prema proporcionalnoj zastupljenosti kosovskih Albanaca (729) i kosovskih Srba (497), ruralno-urbanom prebivalištu (60% ruralno, 40% urbano) i polu (51% muškarci, 49% žene).
[184] Ibid., str. 5.
[185] UNDP/USAID, "Public Pulse Brief XXVI", 2024, str. 10. Dostupno na engleskom.

razlike postoje. Viši procenat kosovskih Albanaca (85%) i drugih etničkih grupa (83%) izjavio je da se oseća bezbedno, u odnosu na kosovske Srbe (32%). Od novembra 2023. godine, osećaj bezbednosti porastao je za 4,5 procentnih poena među kosovskim Albancima i za 3,2 poena među osobama iz drugih etničkih grupa, dok je udeo kosovskih Srba koji se osećaju bezbedno opao za 5,7 poena.[186] Tokom 2024. godine, OCD Aktiv je uočila značajan pad u doživljenom osećaju bezbednosti među kosovskim Srbima, koji je dostigao najniži nivo u poslednjih pet godina.[187] Većina njih u severnom (67%) i nekolicina u južnom (34%) delu Kosova ocenila je bezbednosnu situaciju kao „veoma lošu", dok je manje od 3% njih na severu i 5% na jugu smatralo da je situacija „dobra".[188] Kosovo nema rodno razvrstane podatke o tome kako žene i muškarci vide bezbednost.

Literatura i učesnice i učesnici istraživanja ilustruju da sukob ne može biti shvaćen kao izolovan istorijski događaj, već kao kontinuum iskustava nasilja i nebezbednosti. Učesnice/učesnici navode da „kraj" konflikta nije jasno definisan i dogovoren trenutak, već se doživljava kao nešto što je stalno prisutno. Za kosovske Albance/Albanke nebezbednost istrajava kroz nedostatak pravde za počinioce, uključujući i počinioce seksualnog nasilja, nedostatak izvinjenja od strane Vlade Srbije i nedostatak trajnog političkog rešenja za Kosovo kao nezavisnu državu. Za kosovske Srbe sukob se nastavlja zatvaranjem javnih službi i strahom od seksualnog uznemiravanja i nasilja nad mladim ženama. Ljudi svih etniciteta ostaju zabrinuti zbog nestalih osoba i nasilnih incidenata. Percepcije i iskustva konflikta utiču na spremnost i sposobnost pojedinki i pojedinaca da učestvuju u mirovnim procesima. Stoga, ova analiza se ne bavi samo nasleđem prošlih sukoba, već i njihovim nastavkom. Feminističke naučnice već dugo tvrde da iskustva nebezbednosti žena traju i tokom odsustva „rata".[189] Ranija istraživanja na Kosovu to potvrđuju, ukazujući da se doživljaji mira i bezbednosti razlikuju u odnosu na rod ili starost.[190] Primera radi, dok starije žene smatraju mir odsustvom rata, mlade žene često povezuju mir i bezbednost sa praktičnim, svakodnevnim potrebama poput adekvatnog uličnog osvetljenja, slobode od seksualnog uznemiravanja, prilika za zapošljavanje i pristupa zdravstvenoj nezi.

6.2. Posledice sukoba

Pored posledica navedenih u odeljku Kratak istorijski kontekst, sukob ometa javne usluge i infrastrukturu, pri čemu različito utiče na žene, muškarce i druge rodne identitete. Žene, posebno one u ruralnim oblastima, suočavaju se s nesrazmerno većim izazovima u pristupu osnovnim uslugama poput zdravstvene zaštite i prevoza. Žene sa invaliditetom, koje su već pogođene neprijateljskim stavovima i društvenom isključenošću, suočavaju se s dodatnim preprekama zbog nepristupačne infrastrukture i objekata. Ova ograničenja im uskraćuju pristup obrazovanju, radnim prilikama i finansijskoj nezavisnosti. Zbog ustaljenih rodnih uloga, žene su češće od muškaraca izložene nejednakostima u pogledu vlasništva nad imovinom, ekonomske nezavisnosti, pristupa prevozu i učešća u donošenju odluka. Rodne uloge takođe utiču na način na koji žene, muškarci i nebinarne osobe doživljavaju sukobe ili nasilje; žene su često mete seksualnog nasilja, dok su muškarci nesrazmerno češće mete policije i vojske, čineći većinu žrtava. Sve više istraživanja ukazuje i na to da muškarci i osobe drugih rodnih identiteta takođe doživljavaju seksualno nasilje.[191] Žene i LGBTQI+ osobe su nesrazmerno pogođene u odnosu na svoje učešće u sukobu.[192]

Rodno zasnovano nasilje se često pominje kao jedno od ključnih nerešenih nasleđa rata, a dodatno je pogoršano traumom, stigmom i institucionalnim zanemarivanjem, posebno kada je reč o

[186] Ibid., str. 10.
[187] NVO Aktiv, "Analiza trendova 2024", 2024. Istraživanje je obuhvatilo terenska istraživanja između juna i decembra 2024. godine sa uzorkom od 503 ispitanice/ispitanika, uključujući 49% sa severa i 51% iz opština sa većinskom srpskom većinom južno od reke Ibar. Uzorak je obuhvatio 49% muškaraca i 51% žena.
[188] Ibid., str. 18.
[189] Jacqui True, "Continuums of Violence and Peace: A Feminist Perspective", *Ethics & International Affairs*, 2020; Ulrike Krause, "A continuum of violence? Linking sexual and gender-based violence during conflict, flight, and encampment", *Refugee Survey Quarterly,* 34(4), str. 1–19, 2015.
[190] MŽK, „Mesto za stolom: doprinos žena i očekivanja od procesa izgradnje mira na Kosovu", 2021, str. 47.
[191] Henri Myrttinen, "Disarming masculinities" [Razoružavanje muškosti], Disarmament Forum; Women, Men, Peace, and Security, 2006. Dostupno na engleskom.
[192] Ray Acheson, "Gender-based violence and the arms trade", *Global Responsibility to Protect*, 12(2), 139–155, 2020.

osobama koje su preživele seksualno nasilje. Istraživanja pokazuju da se trauma rata može prenositi kroz generacije – deca preživelih, naročito ona čiji roditelji pate od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), imaju veću verovatnoću da ispolje simptome PTSP-a, uprkos tome što su rođena nakon rata; osim toga, često navode da osećaju manji nivo društvene podrške u poređenju sa svojim roditeljima.[193] Nelečena trauma kod muškaraca se pretpostavlja kao mogući faktor koji doprinosi nasilju prema ženama koje se odvija u privatnoj sferi. Posttraumatski stres kod bivših boraca koji se kući vraćaju nemoćni i nezaposleni može biti povezan sa nasiljem u porodičnim odnosima.[194] Ipak, istraživanja još uvek pokušavaju da uspostave uzročno-posledičnu vezu, dok feministička literatura nasilje više pripisuje rodnim normama i odnosima moći nego samom sukobu.[195]

Nakon rata, bezbednosne pretnje u javnim i privatnim prostorima su nastavile često da se dešavaju, utičući na različite načine na žene i muškarce. Intervjui sugerišu da je kolaps javnih ustanova posebno doprineo nebezbednosti u pogledu zdravlja, blagostanja i javnog ućešća za osobe sa invaliditetom, posebno za žene i etničke manjine poput kosovskih Srpkinja, Romkinja, Aškalija i Egipćanki koje se suočavaju sa višestrukim i intersekcionalnim izazovima. Nedostatak prevoza, adekvatne zdravstvene nege, obrazovanja, ekonomskih prilika i podrške za osnovne potrebe osoba sa invaliditetom, posebno osoba iz romskih, aškalija, egipćanskih i zajednica kosovskih Srba koje su sa invaliditetom, ostavili su ih da se suočavaju sa više nivoa diskriminacije, segregacije i zanemarivanja.[196] Prestanak upotrebe srpskog dinara i zatvaranje srpskih institucija na Kosovu doveli su do brojnih posledica za većinu kosovskih Srba, a naročito za starije osobe i posebno žene, koje se suočavaju sa dodatnim preprekama u pristupu javnim uslugama zbog ograničenih finansijskih sredstava i problema s prevozom. Ove promene su takođe uticale na mlade, budući da studentkinje i studenti Univerziteta u Prištini sa sedištem u Severnoj Mitrovici više nemaju pristup kreditima i stipendijama.[197] Zatvaranje srpskih institucija sprovedeno je bez adekvatnih javnih konsultacija koje bi pripremile zajednice, što je doprinelo doživljaju „prisilne asimilacije“ umesto da je podstaklo postepenu, dobrovoljnu i/ili održivu integraciju. Strah od sukoba dodatno doprinosi osećaju nesigurnosti i smanjenom učešću u javnom životu, naročito kod žena iz srpske zajednice koje strahuju od seksualnog nasilja i muškaraca koji se plaše mogućeg hapšenja ili nasilja.

> „[Na severu Kosova] nedostaju osnovne usluge. Primera radi, ne postoji mesto gde žena srpske nacionalnosti može da se porodi. Njima je jako teško da pristupe uslugama. Na severu postoje slučajevi gde se policija namerno javlja na telefon na albanskom jeziku, ili uznemiravaju mlade žene. To se dešava i ovde (na jugu), ali je tamo veoma strašno.“
>
> – ŽOCD

Polarizovana politička situacija uticala je na međuetničku saradnju. Jedna mlada žena je primetila: „Retorika osoba koje su prethodno učestvovale u multietničkim saradnjama se promenila, u pogledu toga kako govore o svojoj zajednici. Oni zvuče kao da su im mozgovi isprani“.[198] Navodno, neke ŽOCD na severu su prekinule saradnju sa onima na jugu, usled straha da bi takvi vidovi saradnje mogli da ugroze njihovu ili bezbednost njihovih porodica.[199]

Prema podacima iz istraživanja iz 2025. godine, 22% mirovnih aktivistkinja na Kosovu prijavilo je da se doživelo onlajn nasilje ili pretnje nasiljem zbog svog aktivističkog angažmana. Urušavanje višedecenijskog rada u oblasti izgradnje mira doprinelo je izgaranju aktivistkinja i aktivista. Neke od njih prijavljuju zamor (22%), pogoršanje mentalnog zdravlja (17%) i sekundarnu traumu (15%), kao negativne

[193] Zamira Hyseni Duraku, Genta Jahiu, & Donjeta Geci, “Intergenerational Trauma and War-Induced PTSD in Kosovo: Insights from the Albanian Ethnic Group”, *Frontiers in Psychology*, 14, 2023.
[194] Mimoza Shahini, & Merita Shala, “Post-Traumatic Stress Disorder in Kosovo Veterans”, 2016.
[195] Andrea García-González, “Feminist perspectives on peacebuilding and reconciliation”, 2016.
[196] MŽK intervjui i fokus grupe.
[197] Kosovo Online, „Studentkinje sa Kosova: Situacija sve teža, ne možemo ni da zamislimo šta nas tek čeka...“ , 2024.
[198] MŽK fokus grupa sa mladim ženama, 2025.
[199] MŽK intervju sa predstavnicama ŽOCD koje rade na ekonomskom osnaživanju, 2025.

posledice njihovog angažovanja.[200] Izgaranje aktivistkinja i aktivista bi moglo da smanji napore za izgradnjom mira, s obzirom na njihovu važnu istorijsku ulogu u tim procesima.

6.3. Uzroci i rizici nasilnih sukoba

Više od dve decenije nakon rata 1998-1999, Kosovo se i dalje suočava sa fragilnom situacijom koju neke učesnice i učesnici istraživanja opisuju kao kontinuum sukoba. Mnogi od njih govore da su okidači za sukob politika, nacionalizam, nedostatak pravde, nelečena trauma, slaba komunikacija i propali pokušaji da dođe do suočavanja s prošlošću.[201]

Uopšteno govoreći, mehanizmi tranzicione pravde su imali slabo postavljeno rodnu perspektivu. Uprkos poboljšanjima tokom 2000-ih, intersekcionalni pristup i dalje uglavnom nije korišćen, a napori da se reše problemi sa narušavanjem ljudskih prava protiv žena i osoba drugih rodnih identiteta nisu bili dovoljni.[202] Sudski sistemi ni u Srbiji, ni na Kosovu, nisu obezbedili adekvatnu pravdu za žrtve rata, uključujući primarno muškarce civilne žrtve rata i žene koje su preživele seksualno nasilje. Došlo je samo do ograničenog napretka u tranzicionoj pravdi,[203] koja načelno podrazumeva odgovornost kroz krivično gonjenje, mere reparacije i preventivne aktivnosti, koje se označavaju i kao garancija neponavljanja.[204] Sve ovo nije bilo dovoljno primenjeno na Kosovu, a posebno ne iz rodne perspektive.[205] Bivši kosovski predsednik Tači je 2020. godine optužen pred specijalnim međunarodnim tužilaštvom u Hagu za ratne zločine protiv čovečnosti, uključujući gotovo 100 ubistava koja se povezuju sa njegovom pozicijom u OVK tokom sukoba 1998-1999.[206] Tači je osporio optužbe.[207] Tokom 2023. godine, krivični postupci u vezi sa ratnim zločinima protiv civila su pokrenuti ili u toku za 26 slučajeva, koji uključuju 81 člana srpskih snaga i jednog člana OVK.[208] Od februara 2025. godine, 15 optužbi je podignuto protiv 73 člana srpske vojske za ratne zločine na Kosovu. Pravne izmene koje su donete u periodu između 2019. i 2022. godine omogućile su suđenja u odsustvu, vodeći do Zakona o krivičnom postupku iz 2022. godine koji je dozvolio taj vid suđenja za sva krivična dela, uključujući i za razne zločine.[209] Malo je urađeno u smeru ostvarenja pravde, jer je većina osoba optuženih za ratne zločine, uključujući i zločine seksualnog nasilja, živi u Srbiji.[210] S obzirom na to da Srbija ne priznaje Kosovo, ujedno odbija i da izruči počinioce, time doprinoseći nekažnjivosti.[211]

Mere reparacije mogu podrazumevati širok opseg aktivnosti, uključujući, između ostalog, javna izvinjenja, memorijalizaciju i reperacij. Primera radi, predsednik Tači je posetio porodicu kosovskih Srba koji su izgubili članove/članice porodice, kleknuo i izvinio se, kako to navode iz jedne OCD. Vlada Srbije

---

[200] Džordžtaun institut za žene, mir i bezbednost, "The Women, Peace and Security Survey" [Istraživanje Žene, mir i bezbednost], 2025. Dostupno na engleskom.

[201] Tranziciona pravda se odnosi na „čitav niz procesa i mehanizama povezanih sa pokušajima društva da se suoči sa nasleđem velikih zločina iz prošlosti, kako bi se osigurala odgovornost, služilo pravdi i postiglo pomirenje" (SB UN, "The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies Report of the Secretary-General" [Vladavina prava i tranziciona pravda u konfliktnim i post-konfliktnim društvima: Izveštaj Generalnog sekretara], 2004. Dostupno na engleskom).

[202] Maria Martin de Almagro & Philipp Schulz, "Gender and Transitional Justice", *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2022.

[203] MŽK intervjui sa OCD koje rade na temi tranzicione pravde na Kosovu, 2025.

[204] Priscilla Hayner, "Transitional Justice in Peace Processes: United Nations policy and challenges in practice" [Tranziciona pravda u mirovnim procesima: Politike UN-a i izazovi u praksi], 2023. Dostupno na engleskom.

[205] MŽK intervju sa OCD, 2025.

[206] BBC, "Kosovo president rejects war crimes indictment as 'attempt to rewrite history'" [Predsednik Kosova odbacuje optužbe za ratne zločine u pokušaju ponovnog pisanja istorije], 2020. Dostupno na engleskom.

[207] Ibid.

[208] FHPK, „Početak nove faze u suđenjima za ratne zločine", 2024. Dostupno na albanskom, srpskom i engleskom.

[209] FHPK, "In absentia: Indictments for war crimes in Kosovo" [U odsustvu: optužnice za ratne zločine na Kosovu], Njuzleter, 2025. Dostupno na engleskom.

[210] FHPK, „Prekid tišine: pravda za žrtve rata? ", 2024, str. 350. Dostupno na albanskom, srpskom i engleskom.

[211] Ibid.

nije izdala nikakvo javno izvinjenje za zločine koje je počinila,[212] iako nekoliko učesnica/učesnika istraživanja smatraju da bi to bio veoma važan korak u suočavanju s prošlošću. Iz OCD navode da bi izvinjenja trebalo da budu praćena optužnicama za ratne zločince.

Iako simboličan, memorijalizacija je takođe važan segment u suočavanju s nasleđem prošlosti. Tema koju su mnoge učesnice i učesnici istraživanja ponavljali jeste da maskuline, često „krajnje militarizovane" memorijalizacije naglašavaju upravo militarizam i herojstvo muškaraca, time zanemarujući mirne otpore i međuetničku saradnju. To utiče na jačanje nacionalističkih narativa, marginalizaciju patnji žena i manjinskih grupa i rizik od ponavljanja sukoba umesto promovisanja mira.[213]

> „Institucije na Kosovu su vrlo malo uradile u smeru edukovanja i informisanje mladih generacija o prošlosti. Vrlo je nizak nivo rodno osetljivog pristupa tome. Imamo državnu agenciju za memorijale, koja nadgleda konstrukciju memorijala pravljenih u čast različitih osoba. Ali, da nije bilo NVO-a, ne bismo imali memorijal 'Heroina'. Gotovo svi memorijali su posvećeni (muškarcima) borcima."
>
> – Predstavnica OCD

Najslabija tačka na Kosovu je garancija neponavljanja, što je blisko povezano sa institucionalnim reformama, kao i sa potragom za istinom o prošlosti svih uključenih strana.[214] Obrazovna segregacija postoji, što dodatno jača etničku segregaciju.[215] Mladi kosovski Srbi i Romi često učestvuju u obrazovnom sistemu Srbije, primajući finansijsku nadoknadu od Srbije za to.[216] Segregacija i različiti programi istorije rizikuju produbljivanje polarizacije, jer mladi ne dobijaju isti, balansiran pristup istoriji kroz formalno obrazovanje. Jedna predstavnica OCD je ispričala priču o reakciji mladih ljudi sa savera Kosova kada su posetili izložbu „Bilo jednom, ne ponovilo se" u spomen 1.133 dece koja su poginula u ratu:

> Kada su videli izložbu, prvo su bili zapanjeni, a zatim su počeli da govore. Njihovi utisci su zabeleženi u knjizi gostiju... Oni razumeju. Problem nastaje u tome da oni nemaju pristup informacijama. Drugi razlog je jezička barijera, oni su izloženi medijima na srpskom jeziku i jednostranom narativu. Činjenice dokumentovane pred sudom bi morale biti dostupne svakome. To je način da ljudi proceusiraju i razmisle o informacijama, i to je način na koji se grade narativi zasnovani na činjenicama, ne na mitovima.

Učesnice i učesnici su se uglavnom slagali oko toga da različiti narativi Vlade Kosova i Vlade Srbije jačaju podele, zanemaruju međuetničku komunikaciju i saradnju i doprinose sukobu. Nedostatak političkih dogovora među uglavnom muškim liderima u vladama Kosova i Srbije je identifikovan kao ključni uzrok. Duboko polarizovana retorika najčešće korišćena od strane muških zvaničnika je iznova identifikovana kao pokretač sukoba. Učesnice i učesnici sa severe uglavnom krive Vladu Kosova za izazivanje sukoba, dok neki sa juga veruju da su kosovski Srbi/Srpkinje pod pritiskom Vlade Srbije. Postoji slaganje oko toga da su kosovski Srbi

> „Kada bi politika i sve ovo bilo uklonjeno, bilo bi mira. Bilo bi kompromisa jer je obični narod željan saradnje i komunikacije".
>
> – mlada kosovska Srpkinja

[212] Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) zaključio je da su zločine počinili zvaničnici Vlade Republike Srbije (MKSJ, „Šainović i dr. (IT-05-87)", Ujedinjene nacije, n.d.). Važno je uočiti da se zahtev odnosi na izvinjenje Vlade Republike Srbije i nije namenjen pripisivanju krivice narodu Srbije; neke aktivistkinje i aktivisti različitih etničkih grupa naglasili su da kosovski Srbi ne treba da budu okrivljeni za postupke Vlade Republike Srbije 1990-ih, već da Vlada Republike Srbije treba da prizna šta se dogodilo i da se izvini (intervjui sa MŽK, 2025).
[213] Maria Wendt, "Gendered Frames of Violence in Military Heritagization: The Case of Swedish Cold War History", 2023, str. 24.
[214] MŽK intervjui sa OCD, 2025.
[215] Centar za zastupanje demokratske kulture, „Analiza istraživanja: Međuetnička saradnja mladih na Kosovu", 2024.
[216] MŽK intervjui sa OCD, 2025.

posebno uhvaćeni između dve političke vatre muških lidera iz vlada Kosova i Srbije. Uočeno je da je situacija na severu bila fragilna dok je Srpska lista (SL) bila aktivna. Dominacija Srpske liste u opštinama sa većinskim srpskim stanovništvom održava se kroz pritiske i zastrašivanje biračkog tela, kojima se daje uputstvo kako da glasaju, dok se kandidatkinje i kandidati koji nisu iz SL suočavaju sa pretnjama i gubitkom posla. Time se faktički omogućava delovanje autokratske političke sile — što potvrđuje i izborna podrška od 98% — pod izgovorom stabilizacije.[217] Neke učesnice i učesnici istraživanja istakli su da građanke i građani na severu „dišu slobodnije" od kada je opao uticaj kriminalnih grupa povezanih sa SL. Međutim, to je praćeno povećanim prisustvom policije, uključujući i specijalne jedinice sa vidljivim naoružanjem u blizini škola i stambenih zgrada. Iako je pojačano prisustvo Kosovske policije na severu uvedeno s ciljem unapređenja bezbednosti i smanjenja kriminala, a posebno međuetničkih tenzija, postoji značajan jaz između percepcija kosovskih Albanaca i kosovskih Srba u vezi sa ovim potezima Vlade Kosova.[218] Dok kosovski Albanci/Albanke snažno podržavaju povećanu bezbednost i prisustvo policije, to je kod kosovskih Srba/Srpkinja, naročito među ženama i decom, izazvalo osećaj nesigurnosti.[219]

Učesnice i učesnici istraživanja na severu istakli su da je seksualno uznemiravanje mladih žena iz srpske zajednice na Kosovu u porastu, što doprinosi klimi straha i nesigurnosti. Kosovski Srbi/Srpkinje strahuju da dolazak dijaspore tokom letnjih meseci pogoršava situaciju usled pojačanih nacionalističkih tenzija, naglašavajući potrebu za preventivnim merama. Seksualno uznemiravanje pogađa žene širom Kosova i poznato je kao problem koji je teško dokazati,[220] naročito zbog nepoverenja u policiju, što je na severu dodatno izraženo. Nakon ostavki koje su podneli srpski policajaci, policijske snage su većinski sačinjene od muškaraca, kosovskih Albanaca.[221] Podaci iz ankete iz 2024. godine pokazuju da je većina kosovskih Albanaca zadovoljna (37%) ili veoma zadovoljna (51%) radom Policije Kosova, dok 34% kosovskih Srba izražava nezadovoljstvo, a 37% veliko nezadovoljstvo.[222] Ova razlika ukazuje na šira pitanja reprezentacije, poverenja i legitimiteta. Neke žene su izrazile nevoljnost da se obrate muškim kosovsko-albanskim policajcima. Postoje dokazi da se žene osećaju sigurnije kada se obraćaju policajkama, što ukazuje na potrebu za većim brojem žena u policiji.[223] Mišljenja su podeljena o tome da li bi se kosovske Srpkinje osećale sigurnije ako bi prijavljivale slučajeve policajcima srpske nacionalnosti, zbog zajedničkog jezika i kulturne bliskosti, ili policajcima albanske nacionalnosti, za koje se smatra da će pre očuvati poverljivost i time umanjiti strah od stigmatizacije u zajednici. Izveštaji o seksualnom uznemiravanju izazvali su neslaganja među etničkim grupama. Neki albanski i međunarodni akteri smatraju da srpski političari instrumentalizuju tela žena kako bi izazvali sukobe i zadržali moć. Ipak, izveštaji o seksualnom uznemiravanju doprineli su stvarnim strahovima od nasilja prema ženama i osećaju nesigurnosti među kosovskim Srbima. U kombinaciji s političkom zloupotrebom putem medija, to može povećati međuetničke tenzije i dodatno ojačati patrijarhalne narative.

Rastuće političke tenzije pripisuju se političkim liderima. Muški politički lideri nisu uspeli da postignu dogovor o brojnim pitanjima u okviru dijaloga Beograd–Priština, već su, naprotiv, svojim javnim izjavama dodatno pojačali napetosti, umesto da ih ublaže. Na primer, uspostavljanje Zajednice srpskih opština jedno je od ključnih spornih pitanja između Vlade Kosova i Vlade Srbije, što ometa napore ka pomirenju.[224] Srbija i dalje odbija da prizna Kosovo, dok Vlada Kosova odbija da sa Srbijom pregovara

---

[217] Misija Evropske unije za posmatranje izbora, "Kosovo Legislative Elections Final Report" [Završni izveštaj o parlamentarnim izborima na Kosovu], 2017. Dostupno na engleskom.
[218] Milica Radovanović, „U središtu oluje: kriza na severu Kosova iz različitih perspektiva", NSI & CBM, 2024.
[219] Ibid; MŽK intervjui, 2025.
[220] MŽK, „Seksualno uznemiravanje na Kosovu", 2016.
[221] Mihane Hoxha, "Political Tensions Test Unity of Kosovo's Police Force" [Političke tenzije testiraju ujedinjenost kosovskih policijskih snaga], Balkan Insight, 2025. Dostupno na engleskom; Xhorxhina Bami & Milica Stojanovic, "Serbs Stage Mass Resignation from Kosovo State Institutions" [Srbi masovno daju ostavke u kosovskim institucijama], 2022, Balkan Insight. Dostupno na engleskom. Pogledati takođe prethodni odeljak o učešću žena u bezbednosnom sektoru.
[222] Zasnovano na grubim podacima od UNDP-ja, iz izveštaja UNDP/USAID, "Public Pulse Brief XXVI", 2024.
[223] Jalicca May S. Torres, et al., "Unveiling the Lived Experiences of Police Officers in Dealing with Violence against Women and Children", *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 8(11), 3501–3517; UNSC, UNSCR 1960, 2010.
[224] Balkanska grupa za istraživanje politika, „Asocijacija srpskih opština: Razumevanje sukobljenih perspektiva Albanaca i Srba", 2017.

o teritorijalnom integritetu, suverenitetu ili unutrašnjem funkcionisanju.[225] Nepokolebljivi stavovi i izostanak napretka doprinose jednostranim potezima i potencijalnim sukobima. Na primer, Vlada Kosova je ukinula korišćenje srpskog dinara i zatvorila institucije koje su funkcionisale pod upravom Srbije, što može doprineti rastu tenzija.[226] Kao što je ranije pomenuto, ovi potezi koje su preduzeli muški lideri imaju rodne posledice, jer doprinose nesigurnosti starijih osoba, osoba sa invaliditetom, a naročito žena koje su glave domaćinstava i žena u ruralnim oblastima, koje imaju slab pristup prevozu i finansijskoj nezavisnosti, te se suočavaju sa dodatnim preprekama u pristupu javnim uslugama. To produbljuje njihovu socijalnu izolaciju i ekonomsku ranjivost.

Ekonomska nestabilnost predstavlja još jedan faktor koji doprinosi nesigurnosti i emigraciji među različitim etničkim grupama. Glavni razlozi koje ispitanice i ispitanici navode za eventualno iseljavanje su ekonomske teškoće unutar porodice, potraga za boljom budućnošću za porodicu i nezaposlenost.[227] Pored ranije pomenutog rizika da nezaposleni mladići mogu biti skloniji uključivanju u sukobe, učesnice i učesnici istraživanja su ukazali na rastući trend iseljavanja Srba sa Kosova u potrazi za zaposlenjem, posebno nakon nedavnog zatvaranja srpskih institucija, što dodatno smanjuje mogućnosti za međuetničku interakciju. Odlazak kosovskih Srba pojačava isključenost i može podstaći nacionalističku retoriku i na Kosovu i u Srbiji. Medijsko izveštavanje rizikuje da prikaže kosovske Albance kao one koji namerno marginalizuju kosovske Srbe, što može dodatno podgrejati tenzije preko državnih granica.

Seksualnošću LGBTQI+ osoba se manipulisalo u nacionalističke svrhe i za podsticanje nasilja. Tokom devedesetih godina, javne kampanje kleveta iskorišćavale su seksualnost pojedinki kako bi se vršio pritisak na aktivistkinje da odustanu od mirovnih inicijativa između Srpkinja i Albanki.[228] LGBTQI+ aktivistkinje i aktivisti se od tada suočavaju sa uznemiravanjem i pretnjama nasiljem putem telefona, društvenih mreža i u javnim prostorima. Tokom jedne onlajn kampanje, preko fotografija aktivista bile su postavljene mete za oružje, čime se otvoreno pozivalo na nasilje protiv njih. Prajd kampanje u Srbiji često su bile napadane, a LGBTQI+ aktivisti i dalje trpe uznemiravanje i pretnje. Kako se LGBTQI+ osobe percipiraju kao manje verovatne da će imati decu, one su često predstavljane kao „neprijatelji“ društveno konstruisanih „porodičnih vrednosti“ i etno-nacionalističkih ciljeva, zasnovanih na ideji da LGBTQI+ osobe ne doprinose tradicionalnim reproduktivnim ulogama niti „ispunjavaju svoju nacionalnu dužnost“ povećanja nataliteta etničke većine radi očuvanja njene moći. Na primer, tokom rasprava o Građanskom zakoniku Kosova, legalizacija istopolnih brakova bila je jedna od glavnih tačaka podele među poslanicama i poslanicima, pri čemu su neki koristili diskriminatoran i jezik mržnje, dodatno pogoršavajući već neprijateljsko okruženje prema LGBTQI+ osobama.[229] Takva nacionalistička retorika može podstaći nasilje prema LGBTQI+ osobama i aktivisttkinjama i aktivistima, doprinoseći njihovoj nesigurnosti i potencijalnim sukobima.[230]

6.4. Zaključak

- Sukobi su doveli do većeg broja smrtnih slučajeva među muškarcima. Druge posledice sukoba nesrazmerno su pogodile žene, uključujući osećaj nesigurnosti, otežan pristup uslugama, iscrpljenost aktivistkinja, smanjeno učešće, nevoljnost da se uključe u mirovne procese i zdravstvene probleme.
- Identifikovani uzroci sukova uključuju neadekvatan pristup (tranzicionoj) pravdi; segregaciju u obrazovnim sistemima sa programima istorije koji zanemaruju prošlost i jačaju rodne norme; lošu komunikaciju koja vodi ka nepoverenju; ekonomsku nestabilnost; te polarizovane etnonacionalističke patrijarhalne narativne koji najčešće dolaze od strane muških političkih lidera koji nastoje da sačuvaju svoju moć.

---

[225] Marko Savković, „Kako Kurti vidi dijalog“, 2021.
[226] Associated Press, “Kosovo Shuts 6 Serb Bank Branches Over Use of the Dinar Currency in a Move that Could Raise Tensions” [Kosovo zatvara 6 filijala srpskih banaka zbog upotrebe dinara, što bi moglo da pojača tenzije], 2024. Dostupno na engleskom.
[227] Zasnovano na grubim podacima od UNDP-ja, iz izveštaja UNDP/USAID, “Public Pulse Brief XXVI”, 2024.
[228] MŽK intervjui sa ŽOCD, 2025.
[229] MŽK intervjui sa OCD, 2025.
[230] CSGD, “LGBTI and Politics Advocacy Brief” [LGBTI i zagovaračke politike], 2022, str. 5. Dostupno na engleskom.

7. Akterke i akteri sukoba i mira

Ovo poglavlje istražuje percepciju različitih akterki i aktera o sukobu i miru, njihove interese i rodne razlike.

7.1. Akterke i akteri koji doprinose sukobu

„Žene su sklonije tome da se sklone od sukoba, da prelaze granice i da se pridruže određenom cilju, to smo videli tokom godina. One žele da njihova deca žive u miru za generacije koje dolaze." – ŽOCD

„Ne postoje žene koje priželjkuju sukob, bez obzira na rasu, etnicitet, nacionalnost. Jer žene osećaju mnogo drugačije u odnosu na muškarce, one mogu da stvaraju promene i donose mir svetu. Sa druge strane, muškarci imaju jači osećaj ponosa koji ih vodi tome da se osećaju osvojenim, što ih vodi ka sukobima." – ŽOCD

Ispitanice i ispitanici su više puta isticali da žene uglavnom izbegavaju sukobe. Istovremeno, muškarci se doživljavaju kao oni koji oblikuju politike, prikrivajući nacionalizam patriotizmom. Ove percepcije odražavaju heteronormativne rodne stereotipe prema kojima se žene prikazuju kao prirodno miroljubive, brižne i usmerene ka dobrobiti svoje dece i budućih generacija, dok se muškarci predstavljaju kao ponosni, agresivni i skloni sukobima. Feministička literatura kritički se odnosi prema takvim prikazima, ističući da oni mogu biti homogenizujući i redukcionistički, te upozorava da mogu prikriti ukrštanje različitih identiteta i ojačati postojeće hijerarhije moći.[231] Homogenizovani prikazi žena i muškaraca zanemaruju procese socijalizacije kroz koje se rodne norme stvaraju, a time i mogućnost njihove promene.

Učesnice i učesnici istraživanja su takođe često identifikovali muškarce na pozicijama političke moći na Kosovu i u Srbiji, pod uticajem međunarodnih sila koje zastupaju šire geopolitičke interese, kao ključne aktere sukoba. Primetili su da su vlade Kosova i Srbije nezainteresovane za pronalazak mirnih rešenja, te da kreiraju agresivne narative u cilju ostanka na vlasti. Ovi nalazi su takođe podržani istraživanjem javnog mnjenja iz 2024. godine, u u okviru koga je 45% ispitanica/ispitanika identifikovalo političke partije, a 44% izvršnu vlast Kosova kao ključne aktere odgovorne za trenutnu političku situaciju.[232]

> „Sukob je biznis. Rat je biznis... Rat ne stvaraju obični ljudi; rat stvaraju oni koji imaju moć".
>
> – ŽOCD

Kao i svuda na svetu, i Vladu Srbije i Vladu Kosova vode muškarci. Vlada Srbije je jasno stavila do znanja da neće priznati Kosovo, ponavljajući svoj stav putem medija.[233] To doprinosi nejasnom i nestabilnom okruženju. **Srpska lista**, predvođena muškarcima i podržana od strane Vlade Srbije, vodila je proces povlačenja kosovskih Srba iz institucija Kosova u 2022. godini,[234] što je doprinelo njihovoj podzastupljenosti na javnim funkcijama. Vlada Srbije je takođe doprinela konfliktu podržavajući Srpsku listu koja je predvodila **paramilitarne grupe** u mobilizaciji protiv Policije Kosova i KFOR-a, te pojačavajući vojno prisustvo blizu granice sa Kosovom 2023. godine.[235] Kosovske vlasti su 2024. godine zaplenile oružje i municiju za koje se smatra da pripadaju srpskoj naoružanoj grupi odgovornoj za napad u

[231] Laura J. Shepherd, *Gender, Violence & Security*, London, UK: Zed Books Ltd, 2008.
[232] Zasnovano na grubim podacima od UNDP-ja, iz izveštaja UNDP/USAID, "Public Pulse Brief XXVI", 2024.
[233] Radio slobodna Evropa, "Serbian President Rules Out 'Factual or De Jure' Recognition of Kosovo" [Predsednik Srbije isključuje „faktičko ili de jure" priznanje Kosova], 2023. Dostupno na engleskom.
[234] Democracy, "Serbs decide to leave Kosovo institutions" [Srbi odlučili da napuste institucije Kosova], 2022. Dostupno na engleskom.
[235] International Crisis Group, "Northern Kosovo: Asserting Sovereignty Amid Divided Loyalties" [Severno Kosovo: Utvrđivanje suvereniteta usred podeljenih lojalnosti], 2024. Dostupno na engleskom.; International Crisis Group, "Behind the Renewed Troubles in Northern Kosovo" [Iza obnovljenih problema na severu Kosova], 2023. Dostupno na engleskom.

Banjskoj 2023. godine.[236] Vlada Kosova je izjavila da smatra Srbiju najvećom bezbednosnom pretnjom.[237]

Vlada Kosova, koju predvodi politička partija **Samoopredeljenje** (*Vetevendosje -VV*), zatvorila je institucije koje su bile pod uticajem Vlade Srbije i pojačala prisustvo bezbednosnih snaga na severu pod opravdanjem poboljšanja bezbednosti. I Evropska unija i Sjedinjene Američke Države (SAD) su izrazile zabrinutost da bi akcije Vlade Kosova mogle da eskaliraju tenzije i naštete procesu pomirenja.[238] Brzo zatvaranje institucija i prestanak korišćenja srpskog dinara, uz minimalan period tranzicije za stanovništvo i slabu koordinaciju sa međunarodnim partnerima, mogli bi doprineti sukobu.

EU je izrazila zabrinutost povodom potencijalnog **ruskog** uticaja na Zapadnom Balkanu, koji može biti negativan efekat na integracije u EU i NATO.[239] Kosovski Srbi/Srpkinje možda podržavaju Rusiju kao zaštitnicu srpskih interesa, s obzirom na njeno protivljenje nezavisnosti Kosova.[240] Stoga, i ruska vlada, koju takođe vode muškarci, može predstavljati izazov stabilnosti Kosova, uključujući kroz pro-ruske medije u Srbiji.[241]

Za kosovske Albance/Albanke, TV stanice na Kosovu (86%) i društvene mreže predstavljaju glavne izvore informacija.[242] Kosovski Srbi/Srpkinje se u svakodnevnici oslanjaju na TV stanice iz Srbije, izražavajući viši stepen poverenja u njih, u odnosu na RTK2 i druge medijske kuće.[243] **Srpski mediji** se uveliko doživljavaju kao pristrasni prema predsedniku Vučiću i njegovoj administraciji.[244] Pogrešne i netačne informacije često su usmerene ka kosovskim Srbima.[245] Takvi mediji često jačaju nacionalističke perspektive i produbljuju nepoverenje. Dezinformacije su usmerene ka nacionalnim linijama polarizacije gde se stalno naglašavaju dihotomije poput „Vlada-opozicija“ i „Beograd-Priština“.[246] Dezinformacije su podstakle tenzije između kosovskih Albanaca i kosovskih Srba i proširile narative usmerene protiv NATO-a i evropskih integracija.[247] Kosovski Srbi su skloni da veruju dezinformacionim narativima, poput tvrdnji o pretnjama zlostavljanjem i etničkim čišćenjem od strane Policije Kosova, naročito tokom napada u Banjskoj.[248] Dok srpski mediji raspiruju strah sugerišući da bi kosovski Albanci mogli napasti kosovske Srbe, **kosovski mediji** iznose tvrdnje o navodnoj skoroj vojnoj invaziji iz Srbije.[249] Na taj način, mejnstrim mediji u Kosovu i Srbiji doprinose stvaranju različitih, često rodno obojenih, narativa koji

---

[236] Reuters, "Former Officer Detained as Police Seize Weapons Cache in Northern Kosovo" [Bivši oficir uhapšen nakon što je policija zaplenila skladište oružja na severu Kosova], 2024. Dostupno na engleskom.
[237] Euronews Albania, "Kurti: Serbia Poses a Threat to Kosovo and its Citizens with Putin Methods" [Kurti: Srbija predstavlja pretnju Kosovu i njenim građanima sa svojim putinovskim metodama], 2024. Dostupno na engleskom; Reuters, "Pristina Says Evidence Shows Serbia Planned To Seize Northern Kosovo After Attack" [Priština tvrdi da dokazi ukazuju na plan Srbije da zauzme sever Kosova nakon napada], 2023. Dostupno na engleskom.
[238] The Seattle Times, "EU reprimands Kosovo's move to close down Serb bank branches over the use of the dinar currency" [EU kritikuje potez Kosova da zatvori filijale srpskih banaka zbog upotrebe dinara], 2024. Dostupno na engleskom.
[239] Evropski parlament, "Russia and the Western Balkans Political Confrontation, Economic Influence and Political Interference" [Politička konfrontacija, ekonomski uticaj i političko mešanje Rusije i Zapadnog Balkana], 2023. Dostupno na engleskom; International Republican Institute, "Western Balkans Regional Survey" [Regionalno istraživanje Zapadnog Balkana], 2024. Dostupno na engleskom.
[240] Daniel Heler, "Exploring Roots of Russophilia among North Kosovo Serbs" [Ispitivanje uzroka rusofilije među Srbima na severu Kosova], Western Balkan at the Crossroads, 2024. Dostupno na engleskom.
[241] Pëllumb Kallaba, "Russian Interference in Kosovo: How and Why?" [Ruski uticaji na Kosovu: kako i zašto?], KCSS, 2017. Dostupno na engleskom.
[242] NDI, "NDI Kosovo Public Opinion Survey" [NDI istraživanje javnog mnjenja na Kosovu], 2021. Dostupno na engleskom; KCSS, "How Does Disinformation Target and Affect Interethnic Relations in Kosovo?" [Kako dezinformacije ciljaju i utiču na međuetničke odnose na Kosovu?], 2025. Dostupno na engleskom.
[243] Ibid.
[244] Friedrich Naumann Foundation for Freedom, "Study confirms Serbian media bias in favour of President Vučić" [Istraživanja potvrđuje pristrasnost srpskih medija u korist predsednika Vučića], 2022. Dostupno na engleskom.
[245] IREX, "Vibrant Information Barometer" [Barometar informacija], 2023. Dostupno na engleskom.
[246] CRTA, "Report: Mapping disinformation in the Serbian media" [Mapiranje dezinformacija u medijima u Srbiji], 2023. Dostupno na engleskom.
[247] Kreshnik Gashi, et al., "The Story of Our Lies" [Priča naših laži], BIRN, 2023. Dostupno na engleskom.
[248] KCSS, "How Does Disinformation Target and Affect Interethnic Relations in Kosovo?" [Kako dezinformacije ciljaju i utiču na međuetničke odnose na Kosovu?], 2025. Dostupno na engleskom.
[249] Ekonomia Online, "Spahiu: Kosovo at risk of war from Serbia" [Spahiju: Kosovo u riziku od rata iz Srbije], 2022. Dostupno na engleskom; Klan Kosova, "Kastrati: Kosovo at perpetual risk from Serbia" [Kastrati: Kosovo u stalnom riziku od Srbije], 2024. Dostupno na engleskom.

mogu podsticati strah i među kosovskim Albancima i među kosovskim Srbima, širiti etnonacionalističku političku retoriku[250] i potencijalno doprineti izbijanju sukoba.

7.2. Akterke i akteri koji doprinose miru

„Mislim da ono što je zaista izuzetno kada je reč o Kosovu, to je rad civilnog društva i, posebno, ženskih organizacija" – međunarodna zvaničnica/zvaničnik

U pogledu akterki i aktera koji deluju u smeru mira, ispitanice i ispitanici su često pominjali **OCD, a posebno ŽOCD**. ŽOCD organizuju aktivnosti koje spajaju različite* osobe, rade lokalno i „na terenu". Njihove aktivnosti podrazumevaju direktne napore ka izgradnji mira, poput inicijativa za dijalogom i pomirenjem među zajednicama, kao i indirektne, kroz obrazovanje, obuke za poslove i kulturne događaje. Ispitanice i ispitanici su kao primere takvih aktivnosti navodili multietničke (feminističke) festivale, koncerte i umetničke izložbe, koje su okupljale različite* osobe i radile na jačanju njihove međusobne povezanosti. Iako nisu uvek bile imenovane aktivnostima izgradnje mira, ovakve inicijative su viđene kao važni prostori za jačanje razumevanja, poverenja i socijalne kohezije među pojedinkama i pojedincima iz različitih etničkih zajednica. **ŽOCD** su posebno prepoznate kao faktor koji doprinosi izgradnji mira.[251] Istovremeno, graditeljke mira prijavljuju da se suočavaju sa nekoliko negativnih posledica zbog svojih napora, koje uključuju neplaćeno vreme, zamor, pogoršanje mentalnog zdravlja, sekundarnu traumu, onlajn nasilje i pretnje nasiljem.[252] Njihov rad je ugrožen usled globalnog smanjenja finansiranja za ženska prava i rodnu ravnopravnost. Mirotvorkinje izveštavaju da je obustava pomoći iz Sjedinjenih Američkih Država imala više negativnih posledica, uključujući smanjenje ili prekid ključnih usluga za ranjive grupe, otpuštanje osoblja, sagorevanje aktivistkinja i zatvaranje organizacija.[253]

ŽOCD koje rade sa **osobama sa invaliditetom i LGBTQI+ aktivistkinje i aktivisti** su doprineli izgradnji mira kroz promociju inkluzivnosti, ravnopravnosti i pravne zaštite za marginalizovane grupe. Ispitanice i ispitanici su primetili njihovi ulogu u zagovaranju za zakone protiv zločina iz mržnje, osiguravajući na taj način ustavnu zaštitu. LGBTQI+ OCD su stvarale prostore za dijalog među osobama različitih etniciteta, izazivajući time predrasude i negujući razumevanje. **Novinarke**, posebno kroz skoro uspostavljenu Mrežu novinarki Kosova, su takođe prepoznate kao neko ko doprinosi miru i pomirenju kroz oblikovanje medijskih narativa, podizanje vidljivosti problema koji se tiču neravnopravnosti, te promovisanje inkluzivnog javnog diskursa. **Međunarodne organizacije** su takođe pomenute, iako su njihove inicijative ponekad opisivane na način da ne koriste dovoljno „pristup odozdo". Neke učesnice i učesnici istraživanja su primetili da su međunarodni projekti često imali poteškoća da na smislen način uključe različite* osobe na lokalnom nivou, kako u fazi planiranja, tako i u sprovođenju. Istakli su važnost stvaranja bezbednih prostora za učešće, obezbeđivanja da konsultacije budu suštinske, kao i prilagođavanja intervencija konkretnom kontekstu — projekti osmišljeni za Prištinu, na primer, možda nisu prikladni za ruralna područja ili manje opštine. Nekoliko učesnica/učesnika je napomenulo da projekti koji su eksplicitno označeni kao „mirovni" mogu obeshrabriti učešće; inicijative koje su usmerene na lokalno značajne teme verovatno su delotvornije u podsticanju angažovanja. Učesnice/učesnici su preporučili izbegavanje političkih tema u mirovnim inicijativama. Jedna osoba je primetila: „Ne treba da govorimo samo o ubijenima, nestalima, silovanima... Hajde da govorimo o zajedničkoj proizvodnji, o zajedničkim načinima saradnje."

Institucije su uglavnom posmatrane kao akteri koji doprinose konfliktu, ali su pojedine zvaničnice i zvaničnici istaknuti kao posvećeni izgradnji mira. Među njima su bivša predsednica Atifete

---

[250] KCSS, "How Does the Securitization of Kosovo-Serbia Relations Impact the Escalation of Tensions and the Role of Media in Shaping Narratives?" [Kako sekuritizacija odnosa Kosova i Srbije utiče na eskalaciju tenzija i ulogu medija u oblikovanju narativa?], 2023. Dostupno na engleskom.

[251] Takođe pogledati MŽK, *1325 Činjenice i priče*, 2022.

[252] Džordžtaun institut za žene, mir i bezbednost, "The Women, Peace and Security Survey" [Istraživanje Žene, mir i bezbednost], Izveštaj o istraživanju, Vašington, DC, 2025. Dostupno na engleskom. Zasniva se na preliminarnim podacima iz uzorka od 41 samoizabrane mirovne aktivistkinje na Kosovu. Iako je uzorak mali i nije slučajan, studija ipak kvalitativno ilustruje probleme koji pogađaju mnoge mirotvorke na Kosovu.

[253] Ovo je takođe ilustrovano kroz brzo istraživanje ŽOCD na Kosovu i Zapadnom Balkanu koje su sproveli MŽK i *Reactor Research in Action*, 2025.

Jahjaga, koja je pokrenula više procesa za sprovođenje Agende Žene, mir i bezbednost, predsednica Vjosa Osmani sa svojim godišnjim ŽMB forumom, bivša ministarka pravde Aljbuljena Hadžiju, koja je radila na rešavanju problema rodno zasnovanog nasilja, kao i bivša zamenica ministarke pravde i koordinatorka za borbu protiv nasilja u porodici Nita Šala. Neki javni akteri takođe su prepoznati po podršci uključivanju žena u institucije, uključujući Behara Selimija iz Policije Kosova[254], Besima M. Kajtazija iz pravosudnog sistema i trenera na temu ŽMB, bivšeg sudiju Ustavnog suda Bekima Sejdijua i ministra odbrane Ejupa Maćedoncija. Učesnice i učesnici su napomenuli da je Jedinica za rodnu ravnopravnost KBS-a unapredila rodnu ravnopravnost, pravedno i inkluzivno radno okruženje i jednake mogućnosti za napredovanje u karijeri unutar KBS-a. Bivši predsednik Hašim Tači pokušao je da osnuje Komisiju za istinu u okviru tranzicione pravde, ali je inicijativa naišla na kritike zbog moguće politizacije, a proces je zaustavljen nakon podizanja optužnice protiv njega pred Specijalizovanim većima Kosova i njegove ostavke.[255]

Vlada Kosova pod vođstvom premijera Kurtija izjavila je da smatra da su sećanje i suočavanje s prošlošću važni za tranzicionu pravdu.[256] Kurti je organizovao konsultacije s različitim etničkim grupama,[257] a perspektive žena su s vremenom sve više uključivane, nakon što su rani sastanci bili kritikovani zbog dominacije muškaraca. Teme koje su žene iznosile često su se razlikovale od onih koje su pokretali muškarci. Neki kosovski Srbi/Srpkinje nisu učestvovali u diskusijama zbog straha od odmazde i/ili političkih zloupotreba. Neki koji jesu prisustvovali zahtevali su poverljivost i zamolili da sastanci ne budu javno objavljivani. Prethodno je bilo incidenata kada su učesnice/učesnici fotografisani na sličnim događajima, zbog čega su trpeli posledice. Tajnost, iako obezbeđuje zaštitu za prisutne, otežava promociju mira i izgradnje šire javne podrške za dijalozima, kako navodi jedna osoba iz Vlade Kosova. Istovremeno, neki kosovski Srbi, aktivistkinje i aktivisti, imali su osećaj da je Vlada Kosova zloupotrebila te sastanke u političke svrhe. Kao primer su naveli situaciju u kojoj je Vlada Kosova organizovala sastanke sa srpskim organizacijama civilnog društva na Kosovu pod lažnim izgovorom da će se razgovarati o grantovima. Neke aktivistkinje/aktivisti su takve sastanke doživeli kao političke poteze s ciljem da se prikaže navodno angažovanje sa kosovskim Srbima, a ne kao iskren napor da se podstakne smislen dijalog ili reše problemi koji ih pogađaju. Zbog toga su neki od njih kasnije odbili da prisustvuju sastancima sve dok oni ne budu zvanično beleženi i dok se ne preduzmu konkretni koraci u rešavanju pitanja kosovskih Srba.

Kada je reč o **medijima**, novinarke i novinari, i iz albanske i iz srpske zajednice, navodili su da je malo pozitivnih priča koje promovišu mir, integraciju i koegzistenciju, da su one uglavnom objavljene na engleskom jeziku, u medijima poput *Balkan Insight*,[258] *Kosovo 2.0*, *Prishtina Insight* i *Kossev*, te da su finansirane od strane međunarodnih donatora. Ovi, već ograničeni, alternativni glasovi za mir su dodatno ugroženi usled nepredviđenih smanjenja finansiranja iz SAD-a.[259]

7.3. Druge akterke i akteri

Druge akterke i akteri pogođeni sukobom uključuju i širu populaciju. Nedostatak pomirenja između Vlade Kosova i Vlade Srbije doprineo je osećaju zabrinutosti među kosovskim Albancima i kosovskim Srbima,[260] kao i među osobama drugih etničkih pripadnosti. Odsustvo trajnog političkog

[254] MŽK, *1325 Činjenice i priče*, 2022.
[255] Balkan Transitional Justice, „Kosovo: Nakon Tačijeve optužnice, budućnost komisije za istinu pod znakom pitanja“, 2020.
[256] Associated Press, "Kosovo Says It Is Setting up an Institute to Document Serbia's Crimes in the 1998–1999 War" [Kosovo najavljuje uspostavljanje instituta koji bi dokumentovao ratne zločine Srbije iz perioda rata 1998-1999], 2023. Dostupno na engleskom; Perparim Isufi, „Kosovo se seća žrtava masakara, Kurti poziva na dodatne istrage ratnih zločina“, 2024.
[257] Ovaj pasus je zasnovan na intervjuima MŽK sa različitim OCD i zvaničnicama i zvaničnicima, 2025.
[258] Balkan Insight, "In Divided Kosovo, Some Albanians and Serbs Do Come Together – at Work" [U podeljenom Kosovu, neki Albanci i Srbi ipak se okupljaju – na poslu], 2024. Dostupno na engleskom.
[259] BIRN, "Central European Media, NGOs Face Uncertain Future After US Funding Freeze" [Mediji centralne Evrope, nevladine organizacije se suočavaju sa neizvesnom budućnošću nakon ukidanja fondova iz SAD], Balkan Insight, 2025. Dostupno na engleskom.
[260] Shpat Balaj & Gramos Sejdiu, "What Are the Kosovo Citizens' Perceptions on Inter-Ethnic Relations? Fostering Inter-Ethnic Relations and Reconciliation Survey Results" [Kakve su percepcije građana Kosova o međuetničkim odnosima? Rezultati istraživanja o jačanju međuetničkih odnosa i pomirenju], KCSS, 2022. Dostupno na engleskom.

rešenja dodatno podstiče osećaj nesigurnosti među različitim* ženama i muškarcima. Istovremeno, i žene i muškarci mogu doprineti kako miru, tako i sukobu.

Iako svi **kosovski Srbi/Srpkinje** uglavnom osporavaju državnost Kosova, to je posebno uočljivo na severu. Društveni pritisak i strah od odbacivanja od strane drugih Srba mogu doprineti učešću pojedinih Srba u sukobu, navele su učesnice i učesnici istraživanja. Neki kosovski Srbi izražavaju zabrinutost da Vlada Kosova i kosovski Albanci/Albanke ne priznaju postojanje nestalih osoba i civilnih žrtava rata među kosovskim Srbima. Takođe smatraju da je Vlada Kosova dala prednost pitanjima koja se tiču kosovskih Albanaca u odnosu na brige kosovskih Srba. Nedostatak javne rasprave i izostanak odgovora na pitanja od značaja za kosovske Srbe mogu otežati napore ka integraciji i ostaviti prostor za potencijalni sukob.

Povećana bezbednosna kontrola u većinski srpskim opštinama na severu Kosova, koju sprovodi premijer Kurti, uglavnom uživa podršku među kosovskim Albancima.[261] Mladi kosovski Albanci/Albanke češće podržavaju procesuiranje ratnih zločina i suočavanje s prošlim zverstvima, dok su mladi kosovski Srbi/Srpkinje manje skloni takvom stavu, smatrajući da bi to manje doprinelo pomirenju.[262] Nadalje, 92% ispitanih kosovskih Albanaca veruje da bi Srbija trebalo da se izvini za ratne zločine počinjene na Kosovu, dok 79% smatra da bi kosovski sudovi trebalo da procesuiraju zločine bez obzira na državljanstvo ili etničku pripadnost počinilaca.[263]

Sve **etničke grupe** pogođene su sukobom između Kosova i Srbije.[264] **Bošnjaci**, **Goranci** i **Romi** primali su socijalnu pomoć, plate i penzije iz Srbije, te ih je zato pogodila odluka Vlade Kosova da zatvori srpske pošte i banke i obustavi bankarske transakcije u dinarima.[265] Kosovski Bošnjaci i Romi koji žive na severu Kosova osećaju se nesigurno, zarobljeni između političkih pitanja Srbije i Kosova.[266] Mladi Romi često uče i albanski i srpski jezik, ali mogu osećati društveni pritisak da se „opredele za stranu".[267] Kosovski Turci uglavnom žive daleko od zona sukoba, nisu direktno pogođeni i uglavnom se priklanjaju stavovima kosovskih Albanaca. Iako su geografski udaljeni od potencijalnih linija sukoba, Goranci su primali socijalnu pomoć, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, penzije i socijalne usluge iz Srbije,[268] pa su zbog toga njihove zajednice bile pogođene zatvaranjem srpskih institucija od strane Vlade Kosova.

Verske vođe, uglavnom muškarci, različitih religija, mogu doprineti i miru i sukobu.[269] Dok teoretičari poput Hantingtona tvrde da su kulturne i verske razlike glavni izvori globalnih sukoba, kritičari i naučnici kao što su Galtung, Stjuart, Fieron i Lejtin naglašavaju da religija retko sama po sebi predstavlja uzrok sukoba.[270] Umesto toga, sukobi često nastaju kada se verski ili kulturni identiteti ukrštaju sa političkim i ekonomskim nejednakostima. Religija može postati sredstvo sukoba kada je ukorenjena u šire strukturne nepravde, ali može biti i snaga mira ako se koristi za promovisanje inkluzije, pomirenja i društvene kohezije.

Mladi su od strane ispitanica i ispitanika navedeni kao grupa čiji se stavovi još uvek formiraju. Iako bi mogli da naslede neprijateljski stav od starijih generacija i stoga potencijalno doprineti sukobu, oni bi takođe mogli biti pod uticajem inkluzivnijih stavova. Ispitanice i ispitanici stoga smatraju da je mlade potrebno identifikovati kao prioritetnu grupu za napore izgradnje mira.

---

[261] Milica Radovanović, „U središtu oluje: kriza na severu Kosova iz različitih perspektiva", NSI & CBM, 2024. Anketu je sproveo UBO Consulting (29. februar - 7. mart 2024.) sa 460 ispitanica/ispitanika starosti 18+ iz Severne i Južne Mitrovice (po 230 iz svake godine), koristeći računarski potpomognuto telefonsko intervjuisanje (CATI) i računarski potpomognuto lično intervjuisanje (CAPI). Uzorak je bio rodno uravnotežen (49% muškaraca, 51% žena), pretežno urbani (65%), a etnički sastavljen od 57% Albanaca, 38% Srba, 2% Roma, 1% Bošnjaka, 1% Aškalija, 1% Egipćana i 0,2% Turaka.
[262] Bekim Balići, „Stavovi mladih prema ratu i ratnim zločinima na Kosovu", YIHR KS, 2024.
[263] Ibid.
[264] Marius-Ionut Calu, "Non-Dominant Groups in Kosovo: A Marginalised View on (De)Securitisation of Minorities After Conflict", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 20(1), 2021.
[265] MŽK intervjui.
[266] MŽK intervjui i fokus grupe.
[267] Ibid.
[268] Ministarstvo spoljnih poslova SAD, "Kosovo Country Report on Human Rights" [Izveštaj o ljudskim pravima na Kosovu], 2022. Dostupno na engleskom.
[269] MŽK intervjui.
[270] The British Academy, "The Role of Religion in Conflict and Peacebuilding" [Uloga religije u sukobima i izgradnji mira], 2015, str. 24-25. Dostupno na engleskom.

7.4. Zaključci

- Muškarci, a posebno muški politički lideri iz Kosova i Srbije, doprineli su sukobu.
- Žene, muškarci i različite* (Ž)OCD su doprinele miru na Kosovu, uprkos konstantnim pretnjama.
- Homogenizacija žena kao mirovnjakinja, a muškaraca kao nasilnika može prevideti pluralnost uloga koje imaju različite* žene i muškarci na Kosovu, ojačati rodne norme, umesto da ih umanji, te ograničiti njihove uloge u jačanju mira.

8. Rodna odgovornost napora za izgradnju mira

Ovo poglavlje odgovora na sledeće pitanje: koliko su prethodne i trenutne aktivnosti sprečavanja sukoba, izgradnje mira i stabilizacije, bile inkluzivne i rodno odgovorne? Zasnovano je na odgovorima iz intervjua i analizi sadržaja, uključujući i pregled 27 projekata izgradnje mira i pomirenja izabranih metodom ciljanog uzorkovanja. Projekti su bili fokusirani na transformaciju konflikta, međuetnički dijalog, tranzicionu pravdu, izgradnju mira među mladima i podršku osobama koje su preživele seksualno nasilje tokom rata.

Otprilike 60% procenjenih projekata bilo je rodno neutralno, ne integrišući sistematski rodne analize, ne razdvajajući pokazatelje po polu i ne uključujući aktivnosti usmerene na rodnu nejednakost. Intersekcionalna razmatranja, posebno u vezi sa ženama iz manjinskih grupa, mladima, osobama sa invaliditetom i LGBTQI+ osobama, gotovo da nisu bila prisutna. Samo nekoliko projekata je eksplicitno prepoznalo i nastojalo da reši rodne nejednakosti. Analiza je pokazala da, kada je rod uzet u obzir (u rodnim analizama, ciljanim aktivnostima i jasnim pokazateljima razdvojenim po polu), tretiranje rodne nejednakosti kao strukturnog i sveobuhvatnog pitanja od samog početka, umesto kao sekundarnog ili „dodatnog“ problema, čini izgradnju mira inkluzivnijom, lokalno prihvaćenom i potencijalno održivijom.

Iako je sveobuhvatna evaluacija aktivnosti u cilju izgradnje mira van domašaja ove analize, intervjui sugerišu da je efekasnost takvih projekata varirala. Neke ispitanice i ispitanici osećaju da uspeh takvih inicijativa često zavisi od ličnih zalaganja i pristupa pojedinki i pojedinaca koji ih vode. Iako su neki projekti doprinosili miru, učesnice i učesnici navode da su druge inicijative kritikovane jer nisu dopirale do dovoljno široke ciljne grupe. Na primer, kampovi za mir često se odvijaju na engleskom jeziku, što isključuje učesnice i učesnike iz ruralnih sredina ili manje imućnih porodica. Jedan osoba je primetila: „Dobiješ decu… koja su već otvorenija za međusobne susrete. Ne obraćaš se Albancima koji nikada nisu sreli Srbina, ili obrnuto.“ Neke istraživačice i istraživači su primetili da aktivnosti često privlače iste osobe, umesto raznolike publike. S obzirom na različite kapacitete različitih OCD, i ovo i prethodna istraživanja sugerišu da „ekosistem“ različitih opcija finansiranja može podržati angažovanje raznovrsnih OCD i njihovih korisnica i korisnika.[271] U intervjuima je naglašena potreba da se sluša glas zajednice i da se pojedinke i pojedinci, kao i manje OCD, direktno konsultuju u planiranju i izvedbi aktivnosti. Istovremeno, uticaj može biti ograničen strukturnim i političkim dinamikama. Koordinacija između vladinih tela i institucija navedena je kao izazov. Šira politička situacija, uključujući nesuglasice između Vlade Kosova i Vlade Srbije, nasilje ili pretnje nasiljem, društveni pritisak i medijsko izveštavanje, ponekad su odvraćali učesnice i učesnike od učešća u planiranim međuetničkim aktivnostima, posebno kosovske Srbe.

> „Pomirenje se ne može kupiti. Do njega će doći u naše vreme i na naš način“.
>
> – Aktivistkinja/aktivista

8.1. Zaključak

- U moru aktivnosti usmerenih ka izgradnji mira, samo mali broj njih je bio rodno osetljiv i inkluzivan.
- Naučene lekcije iz prethodnih aktivnosti pokazuju važnost uzimanja u obzir kontekstualnih rizika prilikom osmišljavanja, kao što su ograničen doseg, nedostatak prevoda i fizički pristup, koji mogu nenamerno isključiti žene sa invaliditetom, žene iz ruralnih sredina ili one koje su ekonomski

[271] The Kvinna till Kvinna Foundation, „Gde je novac za ženska prava?“, 2020.

ugrožene. Nedovoljna uključenost lokalnih i manjinskih zajednica, posebno žena, u dizajn i primenu može ugroziti relevantnost, ojačati postojeće nejednakosti i ograničiti rezultate. Nedostatak rodno odgovornih pristupa i neuspeh u angažovanju različitih* žena i muškaraca može učvrstiti društvene podele i onemogućiti postizanje sveobuhvatnog i inkluzivnog mira.

9. Preporuke

Ovo istraživanje je imalo za cilj da identifikuje preporuke u smeru efikasnijih, inkluzivnih, rodno odgovornih i održivih politika i programa koji su osetljivi na sukobe i doprinose miru i bezbednosti. Istraživački tim je koristio inkluzivan proces, pitavši učesnice i učesnike da predlože svoje preporuke. Stoga, preporuke pred vama su nastale na osnovu njihovih doprinosa i nalaze rodne analize. Organizovane su prema akterkama i akterima odgovornim za njihovu primena.

9.1. Kancelarija premijera (KP)

- Održavati minimum na kvartalnom nivou razgovore između KP i različitih* žena i ŽOCD na teme koje one sugerišu, osiguravajući da ove konsultacije na suvisle načine informišu politike i pregovaračke procese, uključujući dijalog Beograda i Prištine, politički dijalog Kosova sa EU i konsultacije koje se odnose na sastanke komiteta i podkomiteta u okviru Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Nastaviti sa praksom deljenja agendi ovih sastanaka unapred sa različitim* ženama, ŽOCD i relevatnim ekspertkinjama i ekspertima; osigurati da su njihovi uvidi o jačanju rodne odgovornosti uzeti u obzir i primenjeni u diskusijama.
- Obraćati više pažnje na rodnu ravnopravnost u oblastima mira, bezbednosti i dobrih komšijskih odnosa kao sastavni deo procesa pridruživanja EU. Nastaviti sa uključivanjem ŽOCD i istražiti mogućnosti da se ova saradnja proširi; pozabaviti se njihovim preporukama koje se odnose na pitanja odgovornosti, pristupa pravdi i vladavinu prava.
- Osigurati da buduće verzije Nacionalnog programa za sprovođenje EU integracija i *Plana rasta EU: Reformske agende Kosova*, zajedno sa akcionim planovima, sadrže jasne obaveze u vezi sa Agendom Žene, mir i bezbednost i uključe žene u mirovne procese, uključujući politički dijalog i odnose sa Srbijom.
- Uskladiti izborne zakone sa Zakonom o ravnopravnosti polova, obezbeđujući 50% učešća žena i muškaraca u svim institucijama, doprinoseći time ravnopravnoj zastupljenosti u mirovnim procesima i bezbednosnim institucijama.[272]
- Savetovati Savet za bezbednost Kosova da obezbedi da akcioni plan i tabela praćenja trenutne Strategije bezbednosti 2022–2027 integrišu rodnu perspektivu u ciljeve, pokazatelje, polazne vrednosti, mere i budžet u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova. Prilikom evaluacije i pripreme naredne Strategije bezbednosti, snažno podstaći Savet za bezbednost da uključi rodnu perspektivu, zasnovanu na analizi rodnog uticaja koja uzima u obzir raznovrsne potrebe žena i muškaraca, u skladu sa Agendom Žene, mir i bezbednost, uključujući rešavanje pretnji koje proizilaze iz digitalne transformacije.
- Ažurirati digitalne platforme, osiguravajući da pružaju lako dostupne, jednostavne za korišćenje, poverljive, rodno osetljive i višejezične resurse za upravljanje, javne usluge, zdravstvene konsultacije, pravnu pomoć, pravdu i mogućnosti zapošljavanja. Ovo može omogućiti različitim ženama i muškarcima*, uključujući one u udaljenim područjima i osobe sa invaliditetom, da pristupe uslugama bez potrebe za fizičkim dolaskom u institucije. Na taj način može se unaprediti socijalna i ekonomska integracija manjinskih žena i muškaraca, dok se istovremeno njihovo osnaživanje povećava kroz podizanje svesti o njihovim pravima (npr. u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem, starateljstvom nad decom ili pravima na imovinu).
- Preduzeti korake u smeru poboljšanja pristupa socijalnim davanjima i uslugama koje je prethodno obezbeđivala Srbija (npr. penzije, stipendije za učenice/učenike i studentkinje/studente,

[272] Ovo je u skladu sa ciljem 4 CLIP-a za Kosovo: Promovisanje jednakog učešća i liderstva.

zdravstvena nega, lekovi) za kosovske Srpkinje i Srbe i sve druge manjinske zajednice, rešiti pretnje po ljudsku bezbednost i specifične izazove sa kojima se suočavaju žene, starije osobe i osobe sa invaliditetom.

- Unaprediti dostupnost i pristupačnost usluga nege za decu,[273] starije osobe, bolesne i osobe sa invaliditetom, pružajući ženama više vremena za angažovanje u političkim procesima na svim nivoima, uključujući i mirovne procese.
- Osigurati da sve institucije prikupljaju i koriste podatke razvrstane po polu, starosti, etnicitetu, lokaciji (ruralno/urbano, po opštinama) i invaliditetu, i redovno ih podnose Agenciji za statistiku u cilju objavljivanja i transparentnosti, kao što nalaže ZRP.

9.1.1. Agencija za rodnu ravnopravnost

- Razmotriti usvajanje samostalnog NAP-a. U suprotnom, osmisliti nove ŽMB stubove KPRR u skladu sa globalnim dobrim praksama za ŽMB akcione planove, osiguravajući pravovremeni, struktuirani i inkluzivni proces priprema. To bi trebalo da uključi:
  - Uključivanje sestrinskih rezolucija Rezolucije SB UN 1325
  - Pokrivanje oblasti Agende ŽMB koje još nisu primenjene na Kosovu
  - Definisanje jasnih koraka u cilju angažovanja žena u prevenciju i rešavanje sukoba, u skladu sa Rezolucijom SB UN 2467
  - Integrisanje rodno odgovorne rehabilitacijske i humanitarne pomoći
  - Zasnivanje budućih spoljnih razvojnih finansijskih programa Kosova na temeljnoj rodnoj analizi u skladu sa Rezolucijom SB UN 1325 i Zakonom o ravnopravnosti polova, uključujući rodno osetljivo finansiranje vezano za klimatske promene
  - Opredeljivanje sredstava za podršku različitim uslugama ŽOCD, njihovom zagovaranju i ulozi nadzora
  - Postavljanje merljivih ciljeva, jasnih budžetskih odgovornosti i osiguravanje adekvatnog budžeta Vlade Kosova u cilju smanjenja zavisnosti od stranog finansiranja
  - Razvijanje i primenu snažnih i inkluzivnih mehanizama za praćenje i evaluaciju koji bi angažovali različite akterke i aktere, uključujući ŽOCD.
  - Obezbeđivanje redovnog javnog izveštavanja o napretku i efektima intervencija koje se odnose na ŽMB

9.2. Ministarstvo pravde

- Osigurati da izmene Krivičnog zakonika uključe zaštitu od rodno zasnovanog nasilja posredovanog tehnologijom, u skladu sa novom Direktivom EU; blisko sarađivati sa ŽOCD i ekspertkinjama i ekspertima, uključujući i kroz njihovo aktivno učešće u sesijama radnih grupa i uključivanje njihovih preporuka.
- Izmeniti Zakon o statusu i pravima palih boraca, invalida, veterana, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava, i njihovih porodica tako da se proširi vremenski okvir za žrtve rata do 2000. godine i ukloni rok za apliciranje za status; konsultovati se sa (Ž)OCD.
- Osigurati odgovornost za seksualno nasilje i poboljšati pristup pravdi za sve preživele, kako to zahtevaju rezolucije SB UN 2467, 1888 i 1960.
- Poboljšati rodni aspekt ciljeva, ciljanih vrednosti i pokazatelja u odnosu na bezbednost u narednoj Strategiji vladavine prava koja će se pripremati 2026, a usvajati 2027. godine, te osigurati da bude u skladu sa principima SB UN 1325. Ona bi trebalo da se sastoji od specifičnijih ciljeva, ciljanih vrednosti i pokazatelja koji se odnose na unapređenje zastupljenosti žena i bezbednosnim i sudskim sistemima i da na bolji način edukuje zaposlene u sektoru bezbednosti o rodno odgovornoj medijaciji.

[273] Ovo je u skladu sa ciljevima EU iz Barselone, Reformskom agendom Kosova i Nacionalnom strategijom razvoja. Iako su uložena sredstva, potrebna su značajna dalja ulaganja kako bi se zadovoljila potražnja za takvim uslugama.

- Osigurati da se Strategija o tranzicionoj pravdi (2024-2034) primeni, te da njene naslednice sadrže inkluzivniji jezik koji se adekvatno bavi iskustvima žena i muškaraca koji su različitih etniciteta.
- Osigurati da naredni Akcioni plan za primenu Startegije tranzicione pravde sadrži specifične mere koje se odnose na uključivanje žena u procese donošenja odluka u okviru oblasti tranzicione pravde, a posebno u političkim dijalozima i izgradnji mira.
- Uključiti različite* (Ž)OCD u primenu Strategije tranzicione pravde, uključujući kroz njihovu zastupljenost u radnim grupama. Podržati finansiranje različitih* žena, uključujući ekspertkinje i eksperte sa Kosova i (Ž)OCD koje imaju snažnu ekspertizu, u promociji rodno odgovorne tranzicione pravde u skladu sa obavezama iz Strategije tranzicione pravde.[274]
- Uspostaviti snažne sisteme za praćenje i nadzor koji će voditi računa o napretku rodno odgovornih mera u primeni Strategije tranzicione pravde. Ciljane vrednosti bi se mogle fokusirati na uloge žena u post-konfliktom pomirenju, liderstvu i bezbednosti. Ova poboljšanja bi Strategiju mogla uskladiti sa međunarodnim okvirom za rodnu ravnopravnost i doprineti inkluzivnijoj, rodno odgovornoj tranzicionoj pravdi.
- Uspostaviti nezavisnu Komisiju za suočavanje s prošlošću kroz transparentan proces koji bi uključivao različite* predstavnice i predstavnike (Ž)OCD i ekspertkinje i eksperte. Osigurati da Komisija bude inkluzivna i rodno odgovorna, te time jačajući poverenje među svim etničkim grupama.

9.3. Ministarstvo odbrane

- Izmeniti Zakon o KBS na način da zahteva jednako učešća žena i primeniti kvote u cilju rodne ravnopravnosti.[275]
- Osigurati da Strategija odbrane uključuje rodno odgovoran pristup u skladu sa Agendom ŽMB.
- Uključiti različite* ŽOCD u pripremu strategija koje se odnose na pitanja bezbednosti.
- U konsultacijama sa različitim* ŽOCD, uspostaviti afirmativnije mere za dodatno uključenje različitih* žena u vojsku.
- U konsultacijama sa različitim* ŽOCD, u postojeći trening o rodnoj ravnopravnosti uključiti intersekcionalni pristup koji obuhvata i prava osoba sa invaliditetom, podrazumevajući i obezbeđivanje pristupa informacijama i bezbednosnim uslugama za žene sa invaliditetom u vremenima kriza ili vanrednih stanja.

9.4. Ministarstvo finansija, rada i transfera

- Zajedno sa ARR, izmeniti Zakon o javnim finansijama kako bi se institucionalizovalo ROB. Osigurati da sve institucije, uključujući i one koje se bave oblašću bezbednosti, primene ROB.
- Dovršiti izmene Zakona o radu u skladu sa Direktivom EU o ravnoteži između poslovnog i privatnog života, konsultujući ekspertkinje iz ŽOCD i primenjujući njihove preporuke.
- Osigurati da buduća Strategija koja se bavi neformalnim radom bude rodno odgovorna i koristi pristup „ne naneti štetu“, uzimajući u obzir da pažljivo rešavanje neformalnog rada može doprineti miru i društvenoj koheziji.

9.5. Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija

- Sprovesti pregled školskih programa na način koji je osetljiv na pitanja roda i sukoba, u skladu sa ekspertkinjama i ekspertima za rod i mirovnim aktivistkinjama i aktivistima, u cilju uspostavljanja dogovorenih istorijskih narativa koji doprinose miru i sprečavanju sukoba.

[274] U skladu sa Savetom Evropske unije, Women, Peace and Security - Council Conclusions [Žene, mir i bezbednost – Zaključci Saveta], 2018. Dostupno na engleskom.
[275] U skladu sa Rezolucijama SB UN 1325, 1888, 2106 (dostupno na engleskom), Ustavom, i ZRP.

- Osigurati rodno transformativno obrazovanje koje kroz školske programe i pedagoški pristup nastoji da transformiše tradicionalne rodne norme i uloge koje doprinose muškom nasilju prema ženama, uključujući i onom koje se dešava u sukobima.

9.6. Ministarstvo unutrašnjih poslova i Policija Kosova

- Uspostaviti politike koje osiguravaju da policija prolazi kroz obuke osetljive na pitanja roda i sukoba o intersekcionalnoj komunikaciji sa različitim* ženama i muškarcima, koristeći pristup koji u centar postavlja žrtve, koji je ima svest o invalidnosti i poštuje principe nepristrasnosti.
- Regrutovati više žena različitih godina i etniciteta na svim policijskim nivoima, posebno na severu Kosova, stvarajući atmosferu u kojoj se različite* žene osećaju prijatnije da prijave zločine i potraže pravdu. Afirmativne mere, dizajnirane u konsultacijama sa različitim* ženama, ŽOCD i ekspertkinjama, mogu podrazumevati kraće, fleksibilne radne sate.
- Osigurati dostupnost policijskih službenica i službenika koji govore matični jezik stanovništva.
- Angažovati više patrola koje su rodno mešovite, uključujući i žene i muškarce, posebno na severu.

9.7. Skupština Kosova

- Izmeniti Ustav tako da se eksplicitno poziva na Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom, Rezolucijom UN SB 1325 i njenim „sestrinskim“ rezolucijama, uključujući principe u smeru reprezentacije žena u bezbednosnom sektoru i političkim dijalozima.
- Institucionalizovati proces obezbeđenja kvaliteta rodnih analiza uticaja kao deo zakonodavnog pregleda, koje bi trebalo da prate sve nacrte zakona pre njihovog usvajanja. Na osnovu tih analiza, preispitivati predložene ili izmenjene zakone kako bi se osiguralo da oni adekvatno odgovaraju na uočene rodne nejednakosti.

9.8. (Ž)OCD

- Nastaviti sa praćenjem primene Agende ŽMB i zagovaranjem za njeno ispunjenje.
- Nastaviti sa obezbeđivanjem ekspertize koja informiše politike i programe u oblasti ŽMB.
- Nastaviti sa podrškom različitim* ženama i muškarcima pogođenim sukobima, posebno seksualnim nasiljem.
- Nastaviti blisku saradnju sa različitim* ženama i muškarcima iz različitih zajednica u cilju identifikovanja različitih razvojnih prioriteta koji okupljaju ljude i stvaraju veze među zajednicama.

Bibliografija

Acheson, R. (2020). "Gender-based violence and the arms trade". *Global Responsibility to Protect*, 12(2), 139–155.

Ackerly, B., & True, J. (2020). *Doing feminist research in political and social science* (2. izdanje). Red Globe Press.

ADA. (n.d.). "Further Advancing Women's Rights in Kosovo II" [Dalje jačanje ženskih prava na Kosovu II]. Dostupno na engleskom.

Agencija za rodnu ravnopravnost (ARR), Kancelarija premijera (KP). „Akcioni plan za primenu Rezolucije 1325, Žene, mir i bezbednost 2013-2015".

Amnesty International. (2017). "'Wounds that burn our souls': Compensation for Kosovo's wartime rape survivors, but still no justice". [Rane koje peku dušu: kompenzacije za kosovske žrtve ratnog silovanja, ali i dalje nema pravde]. Dostupno na engleskom.

Artpolis. (n.d.). "Feminist Spring School 2024 – Part One" [Feministička prolećna škola 2024 – deo I]. Dostupno na engleskom.

Artpolis. (n.d.). „Poziv za učešće u programu: Kultura bez granica".

Aspen Institute Germany. (n.d.). "Aspen Western Balkans Initiative: Engagement for Progress and Stability" [Inicijativa Aspen Zapadni Balkan: angažovanje za napredak i stabilnost]. Dostupno na engleskom.

Aspen Institute Germany. (n.d.). "Civil Society Forum 2024" [Forum civilnog društva 2024]. Dostupno na engleskom.

Associated Press. (2023). "Kosovo Says It Is Setting up an Institute to Document Serbia's Crimes in the 1998–1999 War" [Kosovo najavljuje uspostavljanje instituta koji bi dokumentovao ratne zločine Srbije iz perioda rata 1998-1999]. Dostupno na engleskom.

Associated Press. (2024). "Kosovo Shuts 6 Serb Bank Branches Over Use of the Dinar Currency in a Move that Could Raise Tensions" [Kosovo zatvara 6 filijala srpskih banaka zbog upotrebe dinara, što bi moglo da pojača tenzije]. Dostupno na engleskom.

Austrian Development Agency (ADA). (n.d.). "Improved Self-Employment & Employment Opportunities – 'I SEE', Phase II" [Poboljšane prilike za samozapošljavanje i zapošljavanje – 'I SEE', faza II]. Dostupno na engleskom.

Azeng, T. F., & Yogo, T. U. (2015). "Youth Unemployment, Education and Political Instability: Evidence from Selected Developing Countries 1991-2009" [Nezaposlenost i obrazovanje mladih i politička nestabilnost: dokazi iz izabranih država u razvoju 1991-2009]. Households in Conflict Network. Dostupno na engleskom.

Balaj, S., & Sejdiu, G. (2022). "What Are the Kosovo Citizens' Perceptions on Inter-Ethnic Relations? Fostering Inter-Ethnic Relations and Reconciliation Survey Results" [Kakve su percepcije građana Kosova o međuetničkim odnosima? Rezultati istraživanja o jačanju međuetničkih odnosa i pomirenju]. Kosovski centar za studije bezbednosti (KCSS). Dostupno na engleskom.

Baliqi, B. (2024). „Stavovi mladih prema ratu i ratnim zločinima na Kosovu". Inicijativa mladih za ljudska prava Kosovo (YIHR KS).

Balkan Insight. (2024). "In Divided Kosovo, Some Albanians and Serbs Do Come Together – at Work". [U podeljenom Kosovu, neki Albanci i Srbi ipak se okupljaju – na poslu]. Dostupno na engleskom.

Balkan Insight. (2025). "RSF Report: Media Freedom Tumbling in Most Balkan Countries" [Izveštaj RBG: Medijske slobode u padu u većini zemalja Balkana]. Dostupno na engleskom

Balkan Transitional Justice. (2020). „Kosovo: Nakon Tačijeve optužnice, budućnost komisije za istinu pod znakom pitanja".

Balkanska grupa za istraživanje politika. (2017). „Asocijacija srpskih opština: Razumevanje sukobljenih perspektiva Albanaca i Srba".

Balkanska istraživačka mreža (BIRN). (2025). "Central European Media, NGOs Face Uncertain Future After US Funding Freeze" [Mediji centralne Evrope, nevladine organizacije se suočavaju sa neizvesnom budućnošću nakon ukidanja fondova iz SAD], Balkan Insight. Dostupno na engleskom.

Bami, Xh., & Stojanovic, M. (2022). "Serbs Stage Mass Resignation from Kosovo State Institutions" [Srbi masovno daju ostavke u kosovskim institucijama]. Balkan Insight. Dostupno na engleskom.

BBC. (2020). "Kosovo president rejects war crimes indictment as 'attempt to rewrite history'" [Predsednik Kosova odbacuje optužbe za ratne zločine u pokušaju ponovnog pisanja istorije]. Dostupno na engleskom.

Betim i Përdrejtësi. (2024). "*Fillon projekti për përgatitjen e institucioneve të Kosovës për të zbatuar jurisprudencën e GJEDNJ-së*" ["Projekat počinje pripremu kosovskih institucija za sprovođenje sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava"].

Bytyci, F., & Sito-sucic, D. (2023). "Serb gunmen battle police in Kosovo monastery siege; four dead" [Naoružani Srbi u sukobu sa policijom u opsadi manastira na Kosovu: četvoro mrtvih]. Reuters. Dostupno na engleskom.

Calu, M. J. (2021). "Non-Dominant Groups in Kosovo: A Marginalised View on (De)Securitisation of Minorities After Conflict". *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 20(1).

Centar za ravnopravnost i slobodu LGBT zajednice na Kosovu (CEL). (2025). "EPCS once against fines the Family Coalition with 5,000 euros for inciting anti-LGBTI+ hatred" [Izborni panel za žalbe i predstavke kaznio Porodičnu koaliciju sa 5000 evra zbog širenja mržnje prema LGBTI+ osobama]. Dostupno na engleskom.

Centar za razvoj društvenih grupa (CSGD). (2024). "Annual Report 2023: The LGBTIQ+ individuals and their rights in Kosovo" [Godišnji izveštaj 2023: LGBTIQ+ osobe i njihova prava na Kosovu]. Dostupno na engleskom.

Centar za zastupanje demokratske kulture. (2024). „Analiza istraživanja: Međuetnička saradnja mladih na Kosovu"

Centralna izborna komisija. (2021). "Results of Candidates Selected by Subjects" [Rezultati o kandidatima]. Dostupno na albanskom.

Community Development Fund. (n.d.). "Advancing Kosovo Together – Local Solutions" [Zajedničko unapređenje Kosova – lokalna rešenja]. Dostupno na engleskom.

Cooperation and Development Institute. (n.d.). "Channeling SEE6 Civil Society Contribution to the Common Regional Market and Berlin Process" [Usmeravanje doprinosa civilnog društva JIE6 Zajedničkom regionalnom tržištu i Berlinskom procesu]. Dostupno na engleskom.
CRTA. (2023). "Report: Mapping disinformation in the Serbian media" [Mapiranje dezinformacija u medijima u Srbiji]. Dostupno na engleskom.
CSGD. (2022). "LGBTI and Politics Advocacy Brief" [LGBTI i političko zagovaranje]. Dostupno na engleskom.
D'Costa, B. (2006). "Marginalized identity: New frontiers of research for IR?" In B. A. Ackerly, M. Stern, & J. True (Eds.), *Feminist methodologies for international relations*, 129–152. Cambridge University Press.
De Almagro. M., & Schultz, P. (2022). "Gender and Transitional Justice". *Oxford Research Encyclopaedia of International Studies*.
Democracy. (2022). "Serbs decide to leave Kosovo institutions" [Srbi odlučili da napuste institucije Kosova]. Dostupno na engleskom.
Džordžtaun institut za žene, mir i bezbednost. (2025). "The Women, Peace and Security Survey" [Istraživanje Žene, mir i bezbednost]. Izveštaj o istraživanju. Vašington, DC. Dostupno na engleskom.
ECMI. (2018). "Education in Serbian Language in Kosovo" [Obrazovanje na srpskom jeziku na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
EEAS. (2021). Strategy and Action Plan to Enhance Women's Participation in Civilian CSDP Missions 2021–2024 [Strategija i Akcioni plan za jačanje učešća žena u civilnim misijama ZBOP 2021-2024]. Dostupno na engleskom.
EEAS. (2024). "EU-facilitated Dialogue: Successful conclusion of the negotiations for the 2023 Declaration on Missing Persons' implementation" [EU-facilitirani dijalog: uspešni zaključci pregovora za primenu Deklaracije o nestalim licima iz 2023. godine]. Dostupno na engleskom.
EEAS. (2024). "European Union Office in Kosovo European Union Special Representative in Kosovo" [Kancelarija Evropske unije na Kosovu, Specijalni predstavnik Evropske unije na Kosovu]. Pristupljeno u januaru 2024.
EK. (2024). "Kosovo* 2024 Report". [Izveštaj o Kosovu* 2024.]. Dostupno na engleskom.
EULEKS. (n.d.). "The Mission" [Misija]. Dostupno na engleskom.
Euronews Albania. (2024). "Kurti: Serbia Poses a Threat to Kosovo and its Citizens with Putin Methods" [Kurti: Srbija predstavlja pretnju Kosovu i njenim građanima sa svojim putinovskim metodama]. Dostupno na engleskom.
European Western Balkans. (n.d.). „Počinje nova faza Zajedničkog istorijskog projekta za sve zemlje jugoistočne Evrope".
Evropska komisija (EK). (2022). "Sustainable development in the European Union: Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context – 2022 edition" [Održivi razvoj u Evropskoj uniji: izveštaj o praćenju napretka u ostvarivanju COR u EU kontekstu – izdanje iz 2022.] Kancelarija za publikacije Evropske unije. Dostupno na engleskom.
Evropska služba za spoljne poslove (EEAS). (2019). EU Action Plan on Women, Peace and Security (WPS) 2019–2024 [EU Akcioni plan o ženama, miru i bezbednosti (ŽMB) 2019-2024]. Dostupno na engleskom.
Evropski centar za pitanja manjina Kosovo (ECMI). "Strengthening Institutional Compliance with the Kosovo Law on the Use of Languages" [Jačanje institucionalne usklađenosti sa kosovskim Zakonom o upotrebi jezika]. Dostupno na engleskom.
Evropski parlament. (2020). "Guidance note on the use of Conflict Analysis in support of EU external action" [Smernice za primenu analize konflikte u pripremi spoljnih EU akcija]. Dostupno na engleskom.
Evropski parlament. (2023). "Russia and the Western Balkans Political Confrontation, Economic Influence and Political Interference" [Politička konfrontacija, ekonomski uticaj i političko mešanje Rusije i Zapadnog Balkana]. Dostupno na engleskom.
Evropski parlament. (n.d.). EU Action Plan on Gender Equality (GAP III) Legislative Train Schedule [EU Akcioni plan za rodnu ravnopravnost (GAP III) Plan zakonodavnih inicijativa]. Dostupno na engleskom. Pristupljeno u maju 2025.
FHP. (2021). „Martovsko nasilje na Kosovu – podsećanje na činjenice".
FHP. (2024). „Početak nove faze u suđenjima za ratne zločine".
FHP. (2024). „Prekid tišine: pravda za žrtve rata?".
FHP. (2025). "In absentia: Indictments for war crimes in Kosovo" [U odsustvu: optužnice za ratne zločine na Kosovu]. Njuzleter. Dostupno na engleskom.
FHP. (n.d.). "Annual Report 2019" [Godišnji izveštaj 2019]. Dostupno na engleskom.
Fond za humanitarno pravo (FHP). (2015). „31.600 dokumenata nedvosmisleno potvrđuje smrt ili nestanak 13.535 osoba tokom rata na Kosovu".
Friedrich Naumann Foundation for Freedom. (2022). "Study confirms Serbian media bias in favour of President Vučić" [Istraživanja potvrđuje pristrasnost srpskih medija u korist predsednika Vučića]. Dostupno na engleskom.
García-González, A. (2016). "Feminist Perspectives on Peacebuilding and Reconciliation" [Feminističke perspektive o izgradnji mira i pomirenju]. Dostupno na engleskom. Konferencija: *Feminist Review Early Careers Workshop*. SOAS.
Gashi, K., et al. (2023). "The Story of Our Lies" [Priča naših laži]. Balkanska istraživačka mreža (BIRN) Dostupno na engleskom.
Generalna skupština UN. (1979). CEDAW.
George, N., & Shepherd, L. J. (2016). "Women, peace and security: Exploring the implementation and integration of UNSCR 1325". *International Political Science Review*, 37(3), 297–306.
Haxhiaj, S. (2022). „Ima li kosovska komisija za ratnu istinu budućnost?". BIRN.
Haxhiaj, S. (2024). „Skepticizam oko ponovne inicijative o istini i pomirenju na Kosovu". BIRN.
Hayner, P. (2023). "Transitional Justice in Peace Processes: United Nations policy and challenges in practice" [Tranziciona pravda u mirovnim procesima: Politike UN-a i izazovi u praksi]. Dostupno na engleskom.
Heler, D. (2024). "Exploring Roots of Russophilia among North Kosovo Serbs" [Ispitivanje uzroka rusofilije među Srbima na severu Kosova]. Western Balkan at the Crossroad. Dostupno na engleskom.

Hopkins, V. (2015). "Degrees Collect Dust as Diploma War Persists" [Diplome skupljaju prašinu dok se rat oko diploma nastavlja]. Prishtina Insight. Dostupno na engleskom.
Howard, C. (2000). *Civil Resistance in Kosovo*. Pluto Press.
Hoxha, M. (2025). "Political Tensions Test Unity of Kosovo's Police Force" [Političke tenzije testiraju ujedinjenost kosovskih policijskih snaga]. Balkan Insight. Dostupno na engleskom.
Human Rights Watch. (1999). "Abuses against Serbs and Roma in the New Kosovo" [Zločini protiv Srba i Roma na Novom Kosovu]. Dostupno na engleskom.
Human Rights Watch. (2000). "Kosovo: Rape as a Weapon of Ethnic Cleansing" [Silovanje kao zločin etničkog čišćenja]. Dostupno na engleskom.
Human Rights Watch. (2001). "UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo" [PO NAREĐENJU: ratni zločini na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
Human Rights Watch. (2004). "Failure to Protect Anti Minority Violence in Kosovo, March 2004" [Neuspeh u zaštiti: nasilje protiv manjina na Kosovu, mart 2004]. Dostupno na engleskom
Human Rights Watch. (2015). "A Difficult Profession: Media Freedom Under Attack in the Western Balkans" [Teška profesija: medijske slobode pod napadima na Zapadnom Balkanu]. Dostupno na engleskom.
Hyseni Duraku, Z., G. Jahiu, & D. Geci. (2023). "Intergenerational Trauma and War-Induced PTSD in Kosovo: Insights from the Albanian Ethnic Group". *Frontiers in Psychology*, 14.
Inicijativa mladih za ljudska prava Kosovo (YIHR KS). (n.d.). „Program sučavanja s prošlošću".
Institut für Ostrecht. (n.d.). "*Stabile Rechtsordnungen auf dem Westlichen Balkan: Voneinander lernen auf dem Weg in die EU*" [„Stabilni pravni sistemi na Zapadnom Balkanu: Međusobno učenje na putu ka EU"].
Institute for Democracy "Societas Civilis" Skopje. (n.d.). "Parliamentary Diplomacy: Regional Cooperation Through Enhanced Parliamentary Dialogue" [Parlamentarna diplomatija: regionalna saradnja kroz jačanje parlamentarnog dijaloga]. Dostupno na engleskom.
International Crisis Group. (2023). "Behind the Renewed Troubles in Northern Kosovo" [Iza obnovljenih problema na severu Kosova]. Dostupno na engleskom.
International Crisis Group. (2024). "Northern Kosovo: Asserting Sovereignty Amid Divided Loyalties" [Severno Kosovo: Utvrđivanje suvereniteta usred podeljenih lojalnosti]. Dostupno na engleskom.
International Republican Institute. (2024). "Western Balkans Regional Survey" [Regionalno istraživanje Zapadnog Balkana]. Dostupno na engleskom.
Injac, O. & KCSS. (2015). "Gender and security sector in Kosovo: Implementation of the UN Resolution 1325" [Sektor roda i bezbednosti: primena UN Rezolucije 1325]. Dostupno na engleskom.
IREX. (2023). "Vibrant Information Barometer" [Barometar informacija]. Dostupno na engleskom.
Isufi, P. (2024). „Kosovo se seća žrtava masakara, Kurti poziva na dodatne istrage ratnih zločina".
Kallaba, P. (2017). "Russian Interference in Kosovo: How and Why?" [Ruski uticaji na Kosovu: kako i zašto?] KCSS. Dostupno na engleskom.
Kancelarija Evropske unije na Kosovu (EUO), Specijalni predstavnik na Kosovu, Šef kabineta (2021). Gender Action Plan III – 2021-2025 Country Level Implementation Plan for Kosovo [Akcioni plan za rodnu ravnopravnost III – 2021-2025 Plan primene na nivou države za Kosovo]. Dostupno na engleskom.
KAS. (2024). Population and Housing Census in Kosovo [Popis stanovništva i domaćinstava na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
KCRS, & Mreža organizacija Romkinja, Aškalija i Egipćanki (RROGRAEK). (2018). "Position of Roma, Ashkali and Egyptian Women in Kosovo" [Položaj Romkinja, Aškalija i Egipćanki na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
KCSS. (2025). "How Does Disinformation Target and Affect Interethnic Relations in Kosovo?" [Kako dezinformacije ciljaju i utiču na međuetničke odnose na Kosovu?]. Dostupno na engleskom.
Klan Kosova. (2024). "Kastrati: Kosovo at perpetual risk from Serbia" [Kastrati: Kosovo u stalnom riziku od Srbije]. Dostupno na engleskom.
KOHA Chronicle. (2019). "The official who threatened the LGBT community is detained for 48 hours" [Zvaničnik koji je pretio LGBT zajednici je zadržan na 48h]. Dostupno na engleskom.
Koha.net. (2021). "RrGK: Barazia gjinore është obligim ligjor në zgjedhjet lokale" [„MŽK: Rodna ravnopravnost je pravna obaveza na lokalnim izborima"]. 3. avgust. Dostupno na albanskom. Pristupljeno 15. avgusta 2025.
Kosovo 2.0. (2024). „Komitet za ljudska prava ne sme tolerisati homofobiju".
Kosovo Gender Studies Centre (2008). *History is Herstory, too.*
Kosovo Online, (2024). „Studentkinje sa Kosova: Situacija sve teža, ne možemo ni da zamislimo šta nas tek čeka...".
Kosovska agencija za statistiku (KAS). (2024). Labour Force Survey 2023. [Istraživanje o radnoj snazi za 2023.]. Dostupno na engleskom.
Kosovski centar za rodne studije (KCRS). (2021). "2021 Public Perceptions of Gender Equality and Violence against Women" [Percpecije javnog mnjenja o rodnoj ravnopravnosti i nasilju prema ženama 2021]. Dostupno na engleskom.
Kosovski centar za studije bezbednosti (KCSS). (2023). "How Does the Securitization of Kosovo-Serbia Relations Impact the Escalation of Tensions and the Role of Media in Shaping Narratives?" [Kako sekuritizacija odnosa Kosova i Srbije utiče na eskalaciju tenzija i ulogu medija u oblikovanju narativa?]. Dostupno na engleskom.
Krause, U. (2015). "A continuum of violence? Linking sexual and gender-based violence during conflict, flight, and encampment". *Refugee Survey Quarterly*, 34(4), 1-19.
MacFarlane, S. N., & Khong, Y. F. (2006). *Human Security and the UN: A Critical History.* Indiana University Press.
Manjoo, R. (2016). "Women, Peace and Security – Negotiating in Women's Best Interests", str. 268.

Marusic, S. (2025). "RSF Report: Media Freedom Tumbling in Most Balkan Countries" [Izveštaj RBG: Medijske slobode u padu u većini zemalja Balkana] Balkan Insight. Dostupno na engleskom.
Media Freedom Rapid Response. (2025). "Kosovo's media law enables political capture of media regulatory body" [Kosovski medijski zakon omogućava političku zarobljenost medijskih regulatornih tela]. Dostupno na engleskom.
Međunarodna organizacija rada (MOR). "Informal Economy" [Neformalna ekonomija]. Dostupno na engleskom.
Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). (n.d.). "Šainović et al. (IT-05-87)". Ujedinjene nacije.
Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija (MONTI). (2023). "Statistics 2022/2023" [Statistika 2022/2023]. Dostupno na engleskom.
Ministarstvo spoljnih poslova Sjedinjenih Američkih Država. (2022). "Kosovo Country Report on Human Rights" [Izveštaj o ljudskim pravima na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
Ministarstvo spoljnih poslova Sjedinjenih Američkih Država. (2024). "2023 Country Reports on Human Rights Practices: Kosovo" [Državni izveštaji o praksama ljudskih prava za 2023: Kosovo]. Odeljenje za demokratiju, ljudska prava i rad. Dostupno na engleskom.
Misija Evropske unije za posmatranje izbora. (2017). "Kosovo Legislative Elections Final Report" [Završni izveštaj o parlamentarnim izborima na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
Mitrovica Rock School. (n.d.). "About us" [O nama]. Dostupno na engleskom.
Molnár, A., & Hornyák Gracza, V. (2024). "Women, Peace and Security in EU Interventions: Analysing EULEX and Operation Irini". *Journal of Intervention and Statebuilding.*
Mreža žena Kosova (MŽK). (2016). „Seksualno uznemiravanje na Kosovu".
Mulliqi, G., & Babuni, A. (2025). „Položaj i bezbednost novinarki na Kosovu". Mreža novinarki Kosova.
Myrttinen, H. (2006). "Disarming masculinities" [Razoružavanje muškosti]. Disarmament Forum; Women, Men, Peace, and Security. Dostupno na engleskom.
MŽK. (2021). „Mesto za stolom: doprinos žena i očekivanja od procesa izgradnje mira na Kosovu".
MŽK. (2022). „Praćenje primene COR 5.c.1. na Kosovu".
MŽK. (2022). *1325 Činjenice i priče*. Drugo izdanje.
MŽK. (2024). "Gender Equality: At the Centre of IT... and Beyond: A Gender Analysis of Digitalisation in Kosovo" [Rodna ravnopravnost u središtu IT-ja... i izvan: rodna analiza digitalizacije na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
MŽK. (2024). „Uključivanje rodne perspektive u proces pristupanja EU"
MŽK. (2024). "Integrating Gender-transformative Approaches in Early Education Curricula and Pedagogy" [Integrisanje rodno transformativnog pristupa u rane obrazovne programe i pedagogiju]. Dostupno na engleskom.
MŽK. (2024). „Čitanje iz rodne perspektive izveštaja Evropske komisije za Kosovo 2024".
MŽK. (2024). „U senci: rodna analiza neformalnog rada na Kosovu".
Nacionalni demokratski institut (NDI). (2022). "Information Integrity in Kosovo: Assessment of the Political Economy of Disinformation" [Integritet informacija na Kosovu: procena političke ekonomije dezinformacija]. Dostupno na engleskom.
NDI. (2021). "NDI Kosovo Public Opinion Survey" [NDI istraživanje javnog mnjenja na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
Nova društvena inicijativa (n.d.). "Dialogue, Solutions, Future" [Dijalog, rešenja, budućnost]. Dostupno na engleskom.
Nokaj, D. (2024). „Komitet za ljudska prava ne sme tolerisati homofobiju". Kosovo 2.0.
NVO Aktiv. (2023). „Demaskiranje bezbednosnih izazova unutar srpske zajednice na Kosovu".
NVO Aktiv. (2024). "Analiza trendova 2024".
NVO Aktiv. (n.d.). "Advancing Kosovo Together – Local Solution (AKT-LS)" [Zajedničko unapređenje Kosova – Lokalna rešenja (AKT-LS)]. Dostupno na engleskom.
NVO Aktiv. (n.d.). „Promovisanje međusobnog razumevanja između Kosova i Srbije kroz medijsku i akademsku saradnju".
Ochs, S., & Walters, K. (2022). *Forced Justice: The Kosovo Specialist Chambers.*
Oralnfo. (2025). "Serbian List Out of the Game: How will the interests of Serbs in Kosovo be protected?" [Srpska lista van igre: kako će interesi Srba na Kosovu biti zaštićeno?]. Dostupno na engleskom.
Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS). (2008). "OSCE Mission calls on Kosovo institutions to implement law on languages" [Misija OEBS poziva kosovske institucije da primene zakon o jezicima]. Dostupno na engleskom.
Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). *DAC gender equality policy marker.*
Osmani, Sh. (2014). "KFOR mission in Kosovo and its future". *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 350–351.
Predsednik Republike Kosovo. (2020). Draft Normative Act No. Xx/2020 on the Truth and Reconciliation Commission [Nacrt normativnog akta br. Xx/2020 o Komisiji za istinu i pravdu]. Dostupno na engleskom.
Program Pomirenje i transformacija konflikta – Kosovo. (n.d.). „O nama".
Puh, K. M., et al. (2022). "Tackling Legal Impediments to Women's Economic Empowerment" [Rešavanje pravnih prepreka u ekonomskom osnaživanju žena]. IMF Working Papers. Dostupno na engleskom.
Radio slobodna Evropa. (2023). "*Afati i verifikimit të statusit për viktimat e dhunës seksuale të luftës*" [„Rok za verifikaciju statusa za žrtve seksualnog nasilja u ratu"]. Dostupno na albanskom.
Radio slobodna Evropa. (2023). "Serbian President Rules Out 'Factual or De Jure' Recognition of Kosovo" [Predsednik Srbije isključuje „faktičko ili de jure" priznanje Kosova]. Dostupno na engleskom.
Radovanovic, M. (2024). „U središtu oluje: kriza na severu Kosova iz različitih perspektiva". Nova društvena inicijativa (NSI) & Community Building Mitrovica (CBM).
Rashiti, V. (2023). "*Qysh kemi ardhe deri tek liria: Kujtesa e cënuar tek gjeneratat e reja*" [„Kako smo osvojile slobodu: oštećena sećanja nove generacije"]. Kallxo.com. Dostupno na albanskom.
Rashiti, V., & Farnsworth, N. (2023). "Kosovo 2023 Country Assessment Report" [Kosovo 2023 Izveštaj procene države]. MŽK. Dostupno na engleskom.

REA Prishtina. (2011). "Kosovo Youth for Democracy and Peacebuilding: Project Evaluation Report" [Mladi Kosova za demokratiju i izgradnju mira: izveštaj o evaluaciji projekta]. Dostupno na engleskom.
Regionalna kancelarija za saradnju mladih (RYCO). (n.d.). "Youth, Peace and Security Agenda" [Mladi, mir i bezbednosna agenda]. Dostupno na engleskom.
Regionalni ženski lobi za mir, bezbednost i pravdu u jugoističnoj Evropi. (n.d.). "Local Peacebuilding" [Lokalna izgradnja mira]. Dostupno na engleskom.
Reporteri bez granica. (2025). "2025 World Press Freedom Index" [Svetski indeks slobode medija 2025]. Dostupno na engleskom
Reuters. (2023). "Pristina Says Evidence Shows Serbia Planned To Seize Northern Kosovo After Attack" [Priština tvrdi da dokazi ukazuju na plan Srbije da zauzme sever Kosova nakon napada]. Dostupno na engleskom.
Reuters. (2024). "Former Officer Detained as Police Seize Weapons Cache in Northern Kosovo" [Bivši oficir uhapšen nakon što je policija zaplenila skladište oružja na severu Kosova]. Dostupno na engleskom.
RYCO. (n.d.). "General Info – RYCOgnizing YPS" [Opšte informacije]. Dostupno na engleskom.
RYCO. (n.d.). "Western Balkans Youth Cultural Fund" [Kulturni fond Zapadnog Balkana za mlade]. Dostupno na engleskom.
Savet bezbednosti UN (SBUN). (2000). Rezolucija 1325. Dostupno na engleskom.
Savet Evropske unije. (2015). Stabilisation and Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Kosovo*, of the other part [Sporazum o pridruživanju i stabilizaciji između Evropske unije i Evropske zajednice za atomsku energiju, sa jedne, i Kosova* sa druge strane]. Brisel. Dostupno na engleskom.
Savet Evropske unije. (2018). Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the establishment of a Civilian CSDP Compact [Zaključci Saveta i predstavnika vlada država članica, sastanaka u okviru Saveta, o uspostavljanju civilnog kompakta ZSBP (Zajedničke bezbednosne i spoljne politike)]. Dostupno na engleskom.
Savet Evropske unije. (2018). EU Strategic Approach to Women, Peace and Security (WPS) [EU strateški pristup ženama, miru i bezbednosti (ŽMB)]. Dostupno na engleskom.
Savet Evropske unije. (2018). Women, Peace and Security - Council Conclusions [Žene, mir i bezbednost – Zaključci Saveta]. Dostupno na engleskom.
Savet Evropske unije. (2019). EU Action Plan on Women, Peace and Security (WPS) 2019-2024 [EU Akcioni plan za žene, mir i bezbednost 2019-2024]. Dostupno na engleskom.
Savet Evropske unije. (2022). Council Conclusions on Women, Peace and Security [Zaključci Saveta o ženama, miru i bezbednosti]. Dostupno na engleskom.
Savet Evropske unije. (2023). "European Union Common Security and Defence Policy Civilian CSDP Compact: Towards more effective civilian missions" [Zajednička bezbednosna i odbrambena politika Evropske unije – Civilni kompakt ZBOP: Ka efikasnijim civilnim misijama]. Dostupno na engleskom.
Savković, M. (2021). „Kako Kurti vidi dijalog?". European Western Balkans.
SBUN. (2008). Rezolucija 1820. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2009). Rezolucija 1888. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2009). Rezolucija 1889. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2010). Rezolucija 1960. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2013). Rezolucija 2106. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2013). Rezolucija 2122. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2019). Rezolucija 2467. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2019). Rezolucija 2493. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2020). Rezolucija 2535. Dostupno na engleskom.
SBUN. (2024). "Women and peace and security – Report of the Secretary-General" [Žene, mir i bezbednost – Izveštaj Generalnog sekretara]. Dostupno na engleskom.
Schulz, P., et al. (2022). "Self-care for gender-based violence researchers – Beyond bubble baths and chocolate pralines". *Qualitative Research*.
Shahini, M., & Shala, M. (2016). "Post-Traumatic Stress Disorder in Kosovo Veterans".
Shala, S., et al. (2020). "The non-majority communities' rights in Kosovo: implementation of the right to employment and education". *Journal of Liberty and International Affairs*. 9(2), 531-549.
Shepherd, L. J. (2008). *Gender, Violence & Security*. London, UK: Zed Books Ltd.
Skupština Republike Kosovo. (2006). Zakon br. 2004/32 Porodični zakon.
Skupština Republike Kosovo. (2007). Zakon br. 02/L-37 o upotrebi jezika. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2008). Ustav Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2008). Zakon br. 03/L-072 o lokalnim izborima u Republici Kosovo. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2011). Zakon br. 04/L-023 o nestalim licima. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2011). Zakon br. 04/L-032 o preduniverzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2011). Zakon br. 04/L-054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, boraca, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica. Službeni glasnik Republike Kosovo.

Skupština Republike Kosovo. (2014). Zakon br. 04/L-172 o izmenama i dopunama Zakona br. 04/L054 o statusu i pravima palih boraca, invalida, boraca, pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova, civilnih žrtava rata i njihovih porodica. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2015). Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2015). Zakon br. 05/L-021 o zaštiti od diskriminacije. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2017). Ustav Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2018). Zakon br. 06/L-123 o Kosovskim bezbednosnim snagama. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Skupština Republike Kosovo. (2023). Zakon br. 08/L-228 o opštim izborima u Republici Kosovo. Službeni glasnik Republike Kosovo.
Smit, T. (2023). "New Compact, Renewed Impetus: Enhancing The EU's Ability to Act Through its Civilian CSDP" [Novi Kompakt, obnovljeni zamah: Jačanje sposobnosti EU da deluje kroz civilnu ZSBP]. SIPRI. Dostupno na engleskom.
The British Academy. (2015). "The Role of Religion in Conflict and Peacebuilding" [Uloga religije u sukobima i izgradnji mira]. Dostupno na engleskom.
The Dialogue. (2020). "Recognition of Diplomas" [Priznanje diploma]. Dostupno na engleskom.
The Kvinna till Kvinna Foundation. (2020). „Gde je novac za ženska prava?".
The Seattle Times. (2024). "EU reprimands Kosovo's move to close down Serb bank branches over the use of the dinar currency" [EU kritikuje potez Kosova da zatvori filijale srpskih banaka zbog upotrebe dinara]. Dostupno na engleskom.
Torres, J.M.S., et al. (2024). "Unveiling the Lived Experiences of Police Officers in Dealing with Violence against Women and Children". *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 8(11), 3501–3517.
True, J., (2020). "Continuums of Violence and Peace: A Feminist Perspective". *Ethics & International Affairs*.
UK Government. (2024). "Conflict, Stability and Security Fund: Annual Report 2023 to 2024" [Sukob, stabilnost i bezbednosni fond: godišnji izveštaj 2023. do 2024.]. Dostupno na engleskom.
UN tim na Kosovu. (2018). "Kosovo Parliament Unanimously Adopts SDG Resolution" [Skupština Kosova jednoglasno usvojila Rezoluciju o COR]. Dostupno na engleskom.
UN Women. (2018). "Reparations for conflict-related sexual violence" [Reparacije za seksualno nasilje počinjeno u ratu]. Dostupno na engleskom.
UN Women. (2024). "Kosovo Gender Country Profile" [Rodni profil Kosova]. Dostupno na engleskom.
UN Women. (2024). "Voices of YOUth: Gender equality and social cohesion in the Western Balkans" [Glasovi mladih: rodna ravnopravnost i društvena kohezija na Zapadnom Balkanu]. Dostupno na engleskom.
UNDP. (n.d.). "Dealing with Conflict Legacy in Kosovo" [Suočavanje sa nasleđem sukoba na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
UNDP. (n.d.). "Kosovo Safety and Security Project (KSSP)" [Projekat za sigurnost i bezbednost Kosova]. Dostupno na engleskom.
UNDP/USAID. (2024). "Public Pulse Brief XXVI". Dostupno na engleskom.
UNHCR. (n.d.). "Kosovo Crisis Update" [Ažurirane informacije o krizi na Kosovu]. Dostupno na engleskom.
UNMIK Službeni glasnik. (1999). Rezolucija 1244 Saveta bezbednosti, 10. jun 1999.
UNMIK Službeni glasnik. (1999). Uredba br. 1999/1, 25. jun 1999.
UNSC. (2004). "The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies - Report of the Secretary-General" [Vladavina prava i tranziciona pravda u konfliktnim i post-konfliktnim društvima: Izveštaj Generalnog sekretara]. Dostupno na engleskom.
Ustavni sud Kosova. (2024). Case KO15/24 Constitutional review of Article 28 of Law no. 08/L-228 on General Elections in the Republic of Kosovo [Slučaj KO15/24 Ustavna ocena člana 28 Zakona br. 08/L-228 o opštim izborima u Republici Kosovo]. Dostupno na engleskom.
Vlada Republike Kosovo Institucija Obmudsmana. (2022). Ex-officio No.331/2022 With regard to harmonization of the provisions of General Pre-University Education System of Kosovo with the rights of children in education [Ex-officio br.3 31/2022 u vezi sa harmonizacijom odredbi u opštem preduniverzitetskom obrazovnom sistemu Kosova sa pravima dece tokom obrazovanja]. Dostupno na engleskom.
Vlada Republike Kosovo, KP, ARR. (2016). "The second monitoring report on the implementation progress of the Action Plan for the implementation of Resolution 1325 "Women, Peace and Security" 2013–2015" [Drugi izveštaj o praćenju napretka za primenu Akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Žene, mir i bezbednost]. Dostupno na engleskom.
Vlada Republike Kosovo, KP, ARR. (2020). Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024.
Vlada Republike Kosovo, KP, ARR. (2024). "The Final Evaluation Report of the Kosovo Program for Gender Equality 2020-2024" [Završni evaluacioni izveštaj o Kosovskom programu za rodnu ravnopravnost 2020-2024]. Dostupno na engleskom.
Vlada Republike Kosovo, KP. (2022). Strategija bezbednosti Kosova 2022-2027.
Vlada Republike Kosovo, KP. (2024). "The second monitoring report of the KPGE Action Plan, for the year 2022" [Drugi izveštaj o praćenju Akcionog plana KPRR za 2022. godinu]. Dostupno na engleskom.
Vlada Republike Kosovo, KP. (2024). „Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2025–2035 (KPRR) Metodologija i smernica za pripremu KPRR".
Vlada Republike Kosovo, KP. (2024). Nacionalni program za Evropske integracije 2024-2028.
Vlada Republike Kosovo, KP. (2024). Strategija o tranzicionoj pravdi 2024-2034.
Vlada Republike Kosovo, Ministarstvo pravde. (2021). Strategija o vladavini prava.

Vlada Republike Kosovo, Ministarstvo unutrašnjih poslova. (2016). National Small Arms, Light Weapons and Explosives Control Strategy and Action Plan 2017–2021 [Nacionalna strategija za kontrolu malokalibarskog i lakog oružja (SALW) i eksplozivnih naprava i Akcioni plan 2017-2021]. Dostupno na engleskom.

Vlada Republike Kosovo, Ministarstvo unutrašnjih poslova. (2024). National Small Arms, Light Weapons and Explosives Control Strategy and Action Plan 2024–2028 [Nacionalna strategija za kontrolu malokalibarskog i lakog oružja (SALW) i eksplozivnih naprava i Akcioni plan 2024-2028]. Dostupno na engleskom.

Vlada Republike Kosovo. (2013). Akcioni plan za primenu Rezolucije 1325, „Žene, mir i bezbednost“, Kosovo 2013-2015.

Wendt, M. (2023). “Gendered Frames of Violence in Military Heritagization: The Case of Swedish Cold War History”. *Journal of War & Culture Studies*, 16(1), 21-40.

Zymberi, V. (2025). “*Lansohet fushata ‘Trauma nuk ka afat’ në mbështetje të të mbijetuarve të dhunës seksuale të luftës”* [Pokrenuta kampanja ’Trauma nema rok’ u cilju podrške preživelima seksualno nasilje u ratu“]. Kallxo.com. Dostupno na albanskom.